מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל החינוך הדתי

חזון החמ"ד

בראי מחשבת ישראל

מהדורה ניסויית

מדינת ישראל
משרד החינוך
מנהל החינוך הדתי

חמד
בית חינוך כמשפחה

חזון החמ"ד

בראי מחשבת ישראל

מהדורה ניסויית

חזון החמ"ד בראי מחשבת ישראל | מהדורה ניסויית

צוות הכתיבה

ראש הצוות: הרב ד"ר יוחאי רודיק

(לפי סדר א"ב)

עירית הלוי
הרב ד"ר צחי הרשקוביץ
ישראל לוינגר
רעות לרר
שמואל מאור
חיה נאמן
פנינה רותם
הרב יצחק שוראקי
הרב גלעד שטראוס

הפקה: אתי אורלב, בת-שבע סיאני - מנהל החינוך הדתי
עריכת לשון: "מענה לשון", בת-7 ורדי
עיצוב גרפי: סטודיו "שחר שושנה"
הוצאה לאור: גף הפרסומים, משרד החינוך

תוכן העניינים

	ברכת שר החינוך, נפתלי בנט	5
מבוא	הרב ד"ר אברהם ליפשיץ, ראש מנהל החינוך הדתי	7
הקדמה	הרב ד"ר יוחאי רודיק, מפמ"ר מחשבת ישראל	9
מבוא לחזון החמ"ד	הרב אברהם גיסר, יו"ר מועצת חמ"ד	11
	חזון החמ"ד	13
פרק 1	**בין אדם לעצמו**	**15**
	מבוא	17
	א. התפתחות הבריאה	19
	ב. התפתחות האדם והשאיפה למצוינות	20
	ג. כוח הרצון	23
	ד. השחרור מהשעבוד ליצר	26
	ה. חשיבות העצמיות והנאמנות לעצמך	28
	ו. היחיד והיחד	30
	ז. ענווה וגאווה	33
פרק 2	**בין אדם לעמו**	**37**
	א. הרעיון הלאומי - אבן יסוד באמונה היהודית	39
	א.1 עם ישראל בתורה ובנביאים	39
	א.2 עם ישראל במדרש ובהגות	40
	ב. כלל ישראל וכנסת ישראל	47
	ג. רעיון הבחירה והסגולה	50
	ד. תפקידו של עם ישראל	55
	העשרה: מדברי הוגי דעות על עם ישראל	60
	ה. אהבת ישראל ואחדות ישראל	64
	ו. בין ישראל לעמים	69
	בין אדם לעמו - סיכום	75

פרק 3	**בין אדם לאלוקיו**	**77**
	מבוא	79
	א. ערך הקשר עם אלוקים	79
	א.1 הרצון לקשר עם ה' טבעי לאדם	79
	א.2 ה' אוהב אותנו	81
	א.3 הקשר בין אדם לה' - מצווה על האדם	83
	א.4 מהות האדם היא הקשר עם האלוקים	84
	ב. איך נגיע לקשר עם ה'?	85
	ב.1 נקודת המוצא ליצירת קשר עם ה'	85
	ב.2 תכל'ס, איך נגיע לקשר המיוחל עם ה'?	93
פרק 4	**בין אדם לארצו ולמדינתו**	**103**
	מבוא	105
	א. געגועים לארץ ישראל	106
	ב. ארץ ישראל - מעמדה וחשיבותה	114
	ג. מעלת ארץ ישראל	117
	ד. בין ציון לציונות	125
	ה. מדינת ישראל - התגשמות חזון הגאולה	137
	ו. התמודדות עם מגמות החילון ומשברים במדינת ישראל	148
פרק 5	**בין אדם לזולתו**	**169**
	א. חביב אדם שנברא בצלם	171
	ב. ואהבת לרעך כמוך	179
	ג. מה מחייבת אותנו מצוות "ואהבת לרעך כמוך"?	185
	ד. הסתגרות ומעורבות חברתית	190
	ביביליוגרפיה	197

שר החינוך
Minister of Education
وزير التربية والتعليم

ירושלים, י״ד טבת תשע״ז
12/01/2017

ברכת שר החינוך
חזון החמ״ד בראי מחשבת ישראל

יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל הנמצא״ (רמב״ם, הלכות יסודי התורה, פרק א׳, הלכה א׳).

הרמב״ם הדגיש בתחילת ספרו, כי לא מספיק לאדם להאמין במציאות בורא העולם. אדם חייב **להבין בשכלו** את מציאות בורא עולם ולהפנים בהכרתו עובדה זו.

דברי הרמב״ם משמעותיים גם לחזון החמ״ד. כל העוסק ולומד את החזון צריך להבין את היסודות הרעיוניים של החזון המעוגנים בעולמה של מחשבת ישראל ורק בדרך זו יוכל להפנים ולהזדהות עם עומק החזון בהיבטיו השונים: בין אדם לאלוקיו, בין אדם לעצמו, בין אדם לעמו וזולתו.

יפה עשה החמ״ד והפיקוח על הוראת מחשבת ישראל המגישים לנו בחוברת זו את תשתית חזון החמ״ד בהיבט המחשבתי שלו.

האידיאולוגיה הציונית דתית ידעה מיום הקמתה גוונים רבים. היא מכנסת תחת כנפיה את החיבור האמתי בין חלקי בית ישראל. מטרתה לחנך למידות טובות וצמיחה בכל תחומי החיים. חינוך בין אדם לעצמו, בין אדם לאלוקיו, בין אדם לזולתו, חינוך לאהבת כלל ישראל, חינוך בין אדם לארצו ומולדתו וחינוך לאהבת הארץ.

יסוד חשוב באתגרים העומדים לפתחה של התוכנית היא פתיחת שעריו של החמ״ד לקודש הקודשים של הלימוד התורני, להעברת המסר לתלמיד שחווית הלימוד וההתעמקות במקורות תביא לידי הבנת מהות החזון ותעמיק את הקשר הנפשי של התלמיד עם ארצו ומולדתו.

זו תמצית היצירה המופלאה של החמ״ד.

״אם רוצים שדברי תורה יהיו נשמעים על הלב, צריך לאומרם בשפה שהלב מבין״
[ר׳ יעקב קמינצקי].

נפתלי בנט

ראש מנהל החינוך הדתי

הרב ד"ר אברהם ליפשיץ

מנהיגי חינוך יקרים,

ברכות וה' עמכם.

זהו רגע מרגש לכולנו. חזון החמ"ד יילמד לאור מקורות במחשבת ישראל. זה עשרות שנים שהחמ"ד חי ונושם את משנת הציונות הדתית הן במציאות החיים של התלמידים והוריהם, הן בהוויית בתי הספר. מלבד זאת, אנו עוסקים בלימודה במסגרת תכנית הלימודים במקצועות אחדים: בהיסטוריה אנו לומדים על מבשרי הציונות הדתית (הרב אלקלעי, הרב מוהליבר, הרב ריינס ועוד), במחשבת ישראל ייחדנו יחידת לימוד לנושא "אמונה וגאולה" ובה אנו עוסקים בנושאים שהם נשמת אפה של הציונות הדתית. לצד אלו אנו עוסקים בסוגיות לימודיות והלכתיות בתושבע"פ שגם הן קשורות אליה ועוד.

לפני כשנתיים, לקראת שנת השמיטה, החלטנו שלא להסתפק בכל אלו ולנסח את חזון החמ"ד. על ניסוח החזון שקדו שותפים רבים: רבנים, חברי מועצת החמ"ד והנהלת החמ"ד, הורים, מנהלי בתי ספר ומחנכים במוסדות החינוך.

את חזון החמ"ד צריך ללמוד. דווקא משום שלכאורה הדרך ברורה לכולנו, ואנחנו חיים אותה באופן פשוט - יש צורך להעמיק בלימוד החזון. נעיין בו היטב, ונראה את השלמות שאליה החזון חותר: חדוות הדעת ומצוינות לצד שאיפה ליראת שמים ולקיום מצוות; דאגה להתפתחות אישית ("בין אדם לעצמו") ובאופן משלים, ושאינו סותר חלילה, חינוך לחיי שליחות ולחיים אידאליסטיים ("בין אדם לעמו ומדינתו"). להמשגה, לבירור היסודות שעליהם מושתת חזון החמ"ד, יש חשיבות מהמעלה הראשונה. החזון נוסח לפני זמן קצר, אבל הוא הבסיס לחיי עם ישראל לדורותיו. זהו חזונו של אברהם אבינו(!) בציווי של הקב"ה: "לך לך... אל הארץ אשר אראך..." זהו חזונו של יצחק אבינו, עולה תמימה, שלא יצא מהארץ.

זהו חזונו של מיכה הנביא שחינך: "מה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוקיך". וכך לכל אורך שרשרת הדורות עד ימי שיבת ציון השלישית, שלה אנו זוכים בדור התקומה.

את חזון החמ"ד ניתן ללמוד ממקורות רבים שנתחברו לאורך הדורות כולם. הרב יוחאי וצוות מחשבת ישראל (ותודה גדולה להם על כך) ריכזו רק מעט מן העושר הגדול הזה. המקורות נפלאים, מלמדים, מגלים עולם ומלואו, מגביהים אותנו למקומות נישאים ומצליחים לא אחת לרגש אותנו ולהפיח בנו תחושה כאילו הצלחנו לדלג מעל מחסומי הזמן והמקום ולהגיע לעולמות רחוקים. כך בפרק העוסק בהיבט "בין אדם לעמו", שם הבאנו מהדברים שכתב הרב עוזיאל (הלאומיות ותעודתה, הגיוני עוזיאל, שער כ"ה): "היהדות איננה לאומיות רגילה ואיננה דת גרידא. היא מסגרת חיים לאומית שייעודה הוא להנחות את העם, ודרכו את התרבות האנושית כולה, למצב מתוקן ושלם". מדבריו אנו לומדים מהי יהדות, שאיננה רק דת ולא רק לאום, מה תפקידנו בעולם ואיזו אחריות מוטלת עלינו כלפי העולם כולו. כדי להשכיל ולהבין כל אלו, נדרשים לימוד, העמקה ובירור יסודי - מתוכם נזכה לבסס ולחזק את תפיסת העולם שלנו ושל תלמידינו.

את חזון החמ"ד אנו מבקשים ללמוד, ובד בבד אנו מתפללים שנזכה לחיות אותו בכל הוויית חיינו.

נשתדל כולנו, ויהי ה' עמנו בתפילתנו זו.

מוקירכם מאוד,

אברהם

מפמ"ר מחשבת ישראל

הרב ד"ר יוחאי רודיק

מנהיגי חינוך יקרים!

חוברת הלימוד "חזון החמ"ד בראי מחשבת ישראל" נועדה להעמיק הן אצל מנהיגי החינוך הן אצל תלמידי ותלמידות החמ"ד את התשתית האידאולוגית של משנת החמ"ד ואת משמעותה למערכת החינוך הדתית. חזון החמ"ד בנוי מחמישה יסודות מרכזיים:

1. בין אדם לעצמו
2. בין אדם לעמו
3. בין אדם לאלוקיו
4. בין אדם לארצו ולמדינתו
5. בין אדם לזולתו

ראשי פרקים אלו מקיפים את חיי האדם ומערכת יחסיו עם עצמו ועם אלוקיו כבסיס למערכות היחסים הנוספות בחייו. הלימוד בחוברת זו אינו חייב להיות על פי סדר הפרקים, אלא על פי הצרכים הייחודיים של הלומד ושל המוסד החינוכי. לפעמים מתעורר הצורך בהבנה עמוקה של ייעוד האדם ותפקידו בעולם, לעתים נדרש בירור אמתי של מערכת יחסי האדם עם בוראו, ולפרקים קיים צורך בהעמקת הקשר הנפשי והרעיוני בין הלומד לבין עמו וארצו.

בפרק **"בין אדם לעצמו"** - נעסוק בכוח הרצון, בשאיפה למצוינות ובשיפור המידות וכוחות הנפש בכלל כיסודות מרכזיים.

בפרק **"בין אדם לעמו"** - נעמיק את הרעיון הלאומי, נבהיר את מושגי כלל ישראל וכנסת ישראל, נדגיש את רעיון הבחירה והסגולה, ונעסוק באהבת ישראל, באחדות ישראל ובמערכת היחסים בין עם ישראל לעמים האחרים.

בפרק **"בין אדם לאלוקיו"** - נדגיש את ערך הקשר בין האדם לבוראו, ונעסוק בשאלה כיצד נגיע לקשר אמתי עם בורא העולם.

בפרק **"בין אדם לארצו ולמדינתו"** - נתמקד בגעגועים לארץ ישראל ובהבנת מעמדה וחשיבותה; ננסה להבין את היחס בין ציון לציונות, ונברר כיצד נכון לראות במדינת ישראל את התגשמות חזון הגאולה.

בפרק **"בין אדם לזולתו"** - ננסה להבין את משמעות בריאת האדם בצלם אלוקים, נעמיק במשמעות הציווי "ואהבת לרעך כמוך" ובשאלה מה מחייבת אותנו מצווה זו הלכה למעשה, ולבסוף נעסוק בשאלת היחס בין הסתגרות לבין מעורבות חברתית.

המקורות להלן אמורים לשמש בסיס לדיון פתוח ומעמיק ביסודות חזון החמ"ד בבחינת "ואידך זיל גמור". אנו מקווים כי בעקבות הלימוד המשותף יתעורר בקרב הלומדים רצון להמשיך ולהעמיק ביתר עוז בתשתית הרעיונית של יסודות החזון.

אני מודה לצוות מדריכי מחשבת ישראל על עבודתם המסורה. כמו כן אבקש להודות לרב **יצחק שוראקי**, ראש בית המדרש "ממזרח שמש" כל ישראל חברים, לרב ד"ר **צחי הרשקוביץ** מאוניברסיטת בר-אילן ולגב' **חיה נאמן** מאתר "החכם היומי" כל ישראל חברים.

באהבה ובהערכה רבה,

הרב ד"ר **יוחאי רודיק**
מפמ"ר מחשבת ישראל

בין אדם לעמו:
חינוך לאהבת כלל ישראל, מתוך אחריות אישית ומעורבות חברתית.
בין אדם לארצו ולמדינתו:
חינוך לאהבת הארץ, להכרה בערכה הרוחני, הלאומי וההיסטורי של מדינת ישראל, לאחריות לעתיד המדינה ולנכונות לפעול למענה.
בין אדם לאלוקיו:
חינוך לאמונה בקב"ה, לאהבת ה', ליראת שמים ולחיי תורה ומצוות.
בין אדם לזולתו:
חינוך להכרת מעלת האדם, הנברא בצלם אלוקים, ולדבקות בכלל הגדול של "ואהבת לרעך כמוך" ובמצוות הנובעות ממנו.
בין אדם לעצמו:
חינוך למידות טובות ושאיפה לצמיחה מתמדת ולמצוינות בכל תחומי החיים.

יו"ר מועצת חמ"ד

הרב אברהם גיסר

תלמידים, מורים והורים יקרים,
כל בני משפחת חמ"ד

האל"ף-בי"ת של החמ"ד

ראש וראשון למטרות החינוך הממלכתי דתי על פי החזון: "בין אדם לעצמו: חינוך למידות טובות ושאיפה לצמיחה מתמדת".

המטרה השנייה: "בין אדם לאלוקיו: חינוך לאמונה בהקב"ה, לאהבת ה', ליראת שמים ולחיי תורה ומצוות". לאחריהן בין אדם לזולתו, לעמו, לארצו ולמדינתו.

האם זהו הסדר הנכון? האם בכלל יש סדר? האם זהו מדרג של ערכים?

האמת היא שניתן לומר כאן "אין סדר מוקדם ומאוחר בתורה". כך גם בחזון החמ"ד שכולו תורה. אנו שואפים לחיים של הרמוניה שבהם חיי הפרט והכלל, יראת שמים ודרך ארץ המשתלבים זה בזה לכדי חיים שלמים העשויים מקשה אחת.

החינוך היהודי השלם שלנו בחמ"ד עומד על משנת היסוד של מסכת אבות.

אבות פרק א' משנה א' ואבות פרק ב' משנה ב'. זה האל"ף-בי"ת של החמ"ד. א,א-ב,ב.

משנה א, א אומרת:

"משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. הם אמרו שלשה דברים: הוו מתונים בדין, והעמידו תלמידים הרבה, ועשו סייג לתורה".

הורי התלמידים ומורי החמ"ד הם הדור המוסר את התורה הכתובה המסורה מסיני ומלמדה לדור הבא - תלמידי החמ"ד. את הלימוד מתווים שלושה עקרונות הזהב שהנחילו לנו אנשי כנסת הגדולה.

משנה ב', ב אומרת:

"רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עוון, וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עוון.

וכל העוסקים עם הציבור, יהיו עוסקים עמהם לשם שמים שזכות אבותם מסייעתם וצדקתם עומדת לעד. ואתם, מעלה עליכם שכר הרבה כאילו עשיתם".

חזון החמ"ד, כמו החיים בחמ"ד, משלב תורה עם דרך ארץ כי זוהי דרכה השלמה של התורה בלימוד ובמעשה ובמידות מתוקנות. זה לא "דרך ארץ" של נימוסים והליכות בלבד. זהו "דרך ארץ" על פי חז"ל. על פי הוראתו של רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא. זהו "דרך ארץ" של אמונה ויראה, שירות צבאי ושירות לאומי, מידות וחכמה, מדעים וחיים מעשיים. המחנכים בחמ"ד עושים מלאכתם לשם שמים באהבה עם כל אחד מילדי ישראל, בהכירנו את מעלתם של ישראל ואת זכות אבותם וכבודם.

ובכל זאת בחזון החמ"ד יש סדר. הסדר הוא כמו שכתוב בתורה. בראשית, בריאת האדם וכל העולם. אחריו בריאת אברהם "בהבראם" והאמונה באלוקי השמים והארץ. ומכאן בני אברהם יצחק ויעקב, שהם ישרים ועושי חסד, שומרים דרך ה' "לעשות צדקה ומשפט" עם זולתם, עם כל הנברא בצלם ועם עמם. או אז נולד עם ישראל "היום הזה נהיית לעם" והוא יורש את ארצו כולה ומכונן בה מלכות, ריבונות ומקדש.

על זה הסדר אמרו ***"עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ לתורה*** *(היינו: בריאת האדם קדמה למתן תורה בהר סיני כ"ו דורות)* ***ככתוב: 'לשמור את דרך עץ החיים'. 'דרך' זו דרך ארץ ואחר כך 'עץ החיים' - זו תורה (ויקרא רבה, ט' ג).***

ובלשון אחרת שאינה סותרת אלא משלימה אמרו במסכת אבות ג' יז: ***"רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה".***

"דרך ארץ" בלשון חכמים כוללת ומחייבת אמונה ויראת שמים. שהרי בלעדיהן חסרה צורת האדם את יסוד האמת ואת צלם אלוקים שבקרבו.

זהו היסוד הראשון באדם. וכמו שייסד מרן

הראי"ה (אורות התורה יא, ב): ***"האדם הישר צריך להאמין בחייו שהם טובים וישרים ושהם מוליכים בדרך ישרה. התורה צריכה שתהיה נר לרגלו... האיש הישראלי מחויב להאמין שנשמה אלוהית שרויה בקרבו... אז יידע איך משתמשים לאורה של תורת חיים".***

ומבריאת האדם ומעלתו לבריאת עם ישראל וייעודו.

כשאנו באים ללמוד ולהבין את חובתנו "בין אדם לארצו ולמדינתו", אנו חייבים להכיר באור המיוחד של הזמן המאושר הזה שאנו חיים בו. במדינת ישראל מתגלה יד ה' לטובה עלינו ביסודות הקיום האלה:

א. פריקת עול שעבוד מלכויות מעל צווארנו, ריבונות וממשלה בארצנו הקדושה. קץ וסוף ימי גלותנו.

ב. קיבוץ נדחי ישראל מארבע כנפות הארץ באופן כמותי ואיכותי שלא היה כמוהו מימי יציאת מצרים. בא הקץ לגלותנו. בשנת תשע"ז יושבים בארץ ישראל כשבעה מיליון יהודים, כן ירבו וכן יעצמו (בתרע"ז היו בארץ ישראל 70,000 יהודים).

ג. ניצחונות מופלאים על צרינו הקמים עלינו לכלותינו במלחמות קשות. הצלת כל היישוב ממוות לחיים ומעבדות לחירות.

ד. במדינת ישראל קם מרכז התורה הגדול בעולם כולו, ומדינת ישראל היא מחזיקת התורה הגדולה בתבל מאז ומעולם.

על אלה ועוד אמרו במזמור ק"ז בתהילים: ***"יאמרו גאולי ה'... מי חכם וישמר אלה ויתבוננו חסדי ה'."*** על כל אלה אנו מודים ומשבחים בכל יום ובעיקר ביום עצמאותנו בהלל והודאה ***"הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו".***

על כך אמר מו"ר הרב אברהם שפירא זצ"ל ראש הרבנים וראש ישיבת "מרכז הרב" ביום העצמאות תשס"ה: ***"חיוב ההודאה הזה לא מותנה בכך שהכול יהיה טוב ומושלם. זוהי הודאה על חסדי ה' ועל ערכה הרוחני של המדינה. המדינה לא שייכת לממשלה ולא לראשי הממשלה. המדינה שייכת לכלל ישראל ולגאולה. תפקידנו כאנשי תורה ורוח להילחם לתיקון המצב. ואם יש אנשים שנבוכים בתוקף היום הזה נאמר להם: אנו לא בהתחלת הגאולה אלא אנו כבר באמצע. ועם זאת אנו חייבים לעמוד יום-יום על צביון המדינה".***

זה הזמן ואלו החסדים עשה ה', נגילה ונשמחה בו.

יוסיף חזון החמ"ד ויתפתח עד שיצטרף להגשמת חזון כל נביאי ישראל לשלום ושלמות על ישראל ועל העולם כולו.

לכו ונחנכה באור ה'

אברהם גיסר

בעזרת צור ישראל וגואלו

שב העם היהודי לארץ ישראל

והקים בה את ביתו הלאומי,

ובכלל זה את מוסדות המדינה,

משרד החינוך ואגפיו.

חזון החמ"ד

החינוך הממלכתי דתי

מִנהל החינוך הדתי על ראשיו, מחנכיו, מנהליו, מפקחיו וחברי מועצת החמ"ד, מחויבים לחינוך ילדי ישראל ליראת שמים ולחיי תורה ומצוות באהבה.

אנו פועלים כדי להתקרב ולקרב אל אבינו שבשמים - מתוך אמונה עמוקה והשקפת עולם מגובשת ושקולה, מתוך מחויבות לחינוך כשליחות לכלל ישראל, מתוך שאיפה לשותפות ביצירת חברת מופת ומתוך מחויבות לתורה ולהלכה.

בתי החינוך של החמ"ד הם כמשפחה עבור כל הבאים בשעריהם: תלמידים, הורים, מורים ומנהלים - בית חינוך כמשפחה.

בתי החינוך של החמ"ד הם בתים של תורה, של יראת שמים ואהבת ה' ושל מידות טובות ודרך ארץ.

בתי החינוך של החמ"ד מעודדים טיפוח זהות אישית ציונית-דתית חברתית-אזרחית.

בתי חינוך של החמ"ד מלמדים באהבה ומחזקים את רוח האדם.

בתי החינוך של החמ"ד מקדמים למידה משמעותית, חדוות הדעת ומצוינות.

מטרות החינוך הממלכתי דתי:

בין אדם לעצמו: חינוך למידות טובות ושאיפה לצמיחה מתמדת ולמצוינות בכל תחומי החיים.

בין אדם לאלוקיו: חינוך לאמונה בקב"ה, לאהבת ה', ליראת שמים ולחיי תורה ומצוות.

בין אדם לזולתו: חינוך להכרת מעלת האדם הנברא בצלם אלוקים, ולדבקות בכלל הגדול של "ואהבת לרעך כמוך" ובמצוות הנובעות ממנו.

בין אדם לעמו: חינוך לאהבת כלל ישראל מתוך אחריות אישית ומעורבות חברתית.

בין אדם לארצו ולמדינתו: חינוך לאהבת הארץ, להכרה בערכה הרוחני, הלאומי וההיסטורי של מדינת ישראל, לאחריות לעתיד המדינה ולנכונות לפעול למענה.

חמ"ד
בית חינוך כמשפחה

פרק 1 בין אדם לעצמו

חינוך למידות טובות
ושאיפה לצמיחה מתמדת
ולמצוינות בכל תחומי החיים

(מתוך חזון החמ"ד)

מבוא

במקורות רבים בתפילה ובדברי חז"ל מופיע בורא העולם כשלמות שאין בה לא חיסרון ולא הגבלה. בתפילה מתוארת נצחיות הבורא ושלמותו במילים:

אדון עולם אשר מלך / בטרם כל יציר נברא
לעת נעשה בחפצו כול / אזי מלך שמו נקרא
ואחרי ככלות הכול / לבדו ימלוך נורא
והוא היה והוא הווה / והוא יהיה בתפארה
והוא אחד ואין שני / להמשילו להחבירה (להשוות אליו)

[מתוך האתר "פיוט"]

נדגים את שלמות הבורא בדברי הרמח"ל בספרו "דרך ה'":

ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל)[1]
"דרך השם"

והנה תראה, כי הוא לבדו יתברך שמו השלימות האמיתי משולל מכל החסרונות, ואין שלימות אחר כמוהו כלל. ונמצא שכל שלימות שידומה חוץ משלימותו יתברך, הנה איננו שלימות אמיתי, אלא יקרא שלימות בערך אל עניין חסר ממנו; אך השלימות בהחלט אינו אלא שלימותו יתברך.

[חלק ראשון, פרק ב, סעיף א "ילקוט ידיעות האמת", מהד' ביגון, ורשה תרצ"ז]

הרמב"ם, בהלכות יסודי התורה, מדגיש כי כל המציאות נוצרה מכוחו של הקב"ה, ובורא העולם עצמו הוא **שלמות אחת** "מכל צד ומכל פינה".

רבי משה בן מימון (הרמב"ם)[2]
"משנה תורה"

כל הנמצאים חוץ מן הבורא, מצורה הראשונה עד יתוש קטן שיהיה בטבור הארץ - הכל מכוח אמיתו נמצאו. ולפי שהוא יודע עצמו ומכיר גודלו ותפארתו ואמיתו, הוא יודע הכול ואין דבר נעלם ממנו.

הקדוש ברוך הוא מכיר אמיתו, ויודע אותה כמות שהיא. ואינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כמו שאנו יודעין, שאין אנו ודעתנו אחד. אבל הבורא - הוא ודעתו וחייו אחד, מכל צד ומכל פינה.

[ספר המדע, הלכות יסודי התורה, פרק ב, הלכות ט-י]

---

1 רבי משה חיים לוצאטו (ה'תס"ז [1707]-כ"ו באייר ה'תק"ו [16 במאי 1746]) חי באיטליה, היה רב, מקובל, סופר, חוקר רטוריקה ומשורר.

2 רבי משה בן מימון (י"ד בניסן ד'תתצ"ה או ד'תתצ"ח [1135 או 1138]-כ' בטבת ד'תתקס"ה [13 בדצמבר 1204]) מכונה גם בראשי התיבות הרמב"ם (בערבית מוכר בשם מוסא בן מימון, ובלשונות אירופה - מיימונידס). היה מגדולי הפוסקים בכל הדורות, מחשובי הפילוסופים בימי הביניים, איש אשכולות: מדען, רופא, חוקר ומנהיג. אחד האישים החשובים והנערצים ביותר ביהדות. עליו נאמר "ממשה עד משה לא קם כמשה" והוא הוכתר בכינוי 'הנשר הגדול' (בגימטרייה: רבנו משה). הרמב"ם דגל במשנה רציונליסטית מובהקת שבאה לידי ביטוי בכתביו. הוא הוכר כפילוסוף ורופא גם בתרבויות הערבית והאירופית.

המקורות שלמדנו מתארים את בורא העולם כשלמות הכוללת את כל הסתירות וההפכים, שאין לה מגבלה וסוף, והיא מבטאת את הטוב והיופי, החכמה והחוזק בצורתם השלמה והמְרַבֶּית. לאור זאת, נשאלת השאלה החשובה: מדוע הבורא המושלם מחליט לברוא עולם? מה היה חסר לו ללא העולם?

להלן נעסוק במטרת בריאת העולם והאדם מתוך הבנה שהבריאה נמצאת כל הזמן **בתהליך של השתלמות** ובשאיפה אל השלמות. השלמות האלוקית בוראת עולם חסר דווקא, מפני שתכלית הבריאה לקיים תהליך השתלמות. הבריאה נוצרה כדי שתהיה התפתחות באדם הפרטי ובעולם בכללו.

בהשתלמות העולם, הדגש מושם בתהליך, בהתפתחות, ולא בתוצאה. העיקר הוא **התהליך** - שהאדם והעולם כולו מתפתחים ומשתלמים.

א. התפתחות הבריאה

ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל)
"קל"ח פתחי חכמה"

"העולמות נבראו בדרך שיוכלו לעלות ממדרגתם כי לכך ירדו בזמן השבירה, כדי שיעלו מעט עד שיחזור הכל למדרגה השלימה. מראש ימות עולם הגלגל סובב רק לנקודה אחת, שהוא השלימות האחרון, שהוא בגאולה העתידה.

[עמ' קי]

הראי"ה קוק[3]
"אורות הקודש"

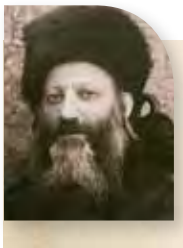

תורת ההתפתחות ההולכת וכובשת את העולם כעת, היא מתאמת לרזי עולם של הקבלה יותר מכל התורות הפילוסופיות האחרות. ההתפתחות ההולכת במסלול של התעלות, היא נותנת את היסוד האופטימי בעולם, כי איך אפשר להתיאש בשעה שרואים שהכל מתפתח ומתעלה.

ההוויה והעולם בכלל נבראו מלכתחילה כמציאות חסרה כדי שלעולם יהיו בהם התפתחות ושכלול. תכלית ההוויה היא השאיפה לשלמות, וההשתלמות האישית והעולמית היא הדרך להגיע אליה ולהגשימה. המציאות אינה מתפתחת רק מעצמה, באופן טבעי. המשימה של השלמת המציאות הטבעית הוטלה בייחוד על עם ישראל, ובהיותה נתונה בידיו הוא נעשה שותף למעשה בראשית:

[מהד' ירושלים תשכ"ד, עמ' תקלז]

גם הראי"ה קוק מדגיש את היות התפתחות העולם והתעלותו תהליך מתמשך:

הרב יצחק אריאלי[4]
"מדרש אריאל"

"'התהלך לפני והיה תמים' - התהלך לפני במצוות מילה, ובדבר הזה תהיה תמים. שכל זמן שהערלה בך, אתה בעל מום לפני".
אין ישראל יכולים להתנשא מעל לכוחות הטבע, אלא אם כן הם נעשים שותפים למעשה בראשית, ומשלימים את הטבע הטעון השלמה ותיקון. זהו אפוא הכח המיוחד שטבע ה' בצדיקים, היודעים להתרומם במעשיהם מעל הטבע. ולפיכך בני ישראל בלבד מצווים למסור את נפשם על קידוש השם. אין בשום יצור חי היכולת למסור את נפשו למען זולתו, ולמען מטרה שאינה לתועלתו העצמית. שהרי מסירות נפש אינה תכונה טבעית, ואין היצורים מסוגלים לפרוץ את גבולות הטבע. על כן בני נח אינם מצווים על קידוש השם, כי אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, פרט לישראל - הם בלבד ניחנים בכח העל טבעי, לפרוץ דרכי טבע. לפיכך אף ההנהגה האלוקית עמם היא על-טבעית.

[ירושלים תשל"ח, עמ' מט]

---

3 הרב אברהם יצחק הכוהן קוק (ט"ז באלול ה'תרכ"ה [7 בספטמבר 1865]-ג' באלול ה'תרצ"ה [1 בספטמבר 1935]), רבה הראשי הראשון של ארץ ישראל, ענק התורה, המחשבה והרוח. אביה הרוחני של הציונות הדתית.

4 הרב יצחק אריאלי (ה'תרנ"ו [1896]-י"ג בניסן ה'תשל"ד [5 באפריל 1974]) שימש בתפקיד המשגיח בישיבת "מרכז הרב" וכיהן כרב שכונה בירושלים. חתן פרס ישראל לספרות תורנית לשנת ה'תשכ"ו.

ב. התפתחות האדם והשאיפה למצוינות

דרכו של עולם להעריך את האדם ואת הישגיו במבחן התוצאה: הצטיינות בלימודים מתבטאת לכאורה בהישגים גבוהים במבחנים, הצטיינות בעבודה מתבטאת במינוי מכובד, והצטיינות בחיים מתבטאת בהשגת עושר ונכסים.

מתוך התפיסה שתכלית העולם היא ההשתלמות, החמ"ד מבקש לבחון את ההישגיות ואת המצוינות לא רק על פי התוצאה, למרות חשיבותה כשלעצמה, אלא בעיקר מתוך התבוננות בדרך אליה. המצוינות מתמקדת גם בתהליך ובמאמץ שהושקע כדי להתגבר על הקשיים. התלמוד במסכת עירובין מתאר את המאמץ שהשקיע ר' פרידא בטיפוח תלמידו:

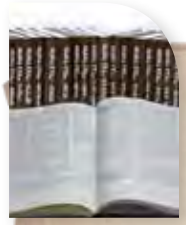

תלמוד בבלי
מסכת עירובין

ר' פרידא היה לו תלמיד אחד שהיה שונה לו ארבע מאות פעמים ולמד.
פעם אחת בקשוהו לדבר מצוה, שנה לו ולא למד.
אמר לו: מה נשתנית עכשו?
אמר לו: משעה שאמרו למר "יש דבר מצוה" - הסחתי דעתי, ובכל שעה אמרתי: עכשו יעמוד מר, עכשו יעמוד מר.
אמר לו: תן דעתך ואשנה לך. שנה לו שוב ארבע מאות פעמים ולמד.
יצתה בת קול ואמרה לו: רצונך שיפסקו לך ארבע מאות שנה, או שתזכה אתה ודורך לחיי עולם הבא?
אמר: רצוני שאזכה אני ודורי לחיי עולם הבא. אמר הקדוש ברוך הוא: תנו לו זו וזו.

[נד ע"ב]

ההתגברות על הקושי היא ביטוי של גבורה. הדרך אל התוצאה מאפשרת לאדם לבחון את איכות כוחות הנפש שלו. האם בדרך המובילה אל ההישגים עזרנו לזולת? האם דרכנו אל הפסגה הייתה מבוססת על ישרות והגינות?

האם התהליך השפיע על המודעות לעצמנו ועל הצורך להיות רגישים יותר, חרוצים יותר, סבלניים יותר?

בחסידות מקובל להבחין בין **עוברי דרכים** לבין **הולכי דרכים** כמובא להלן:

רבי שמחה בונים מפשיסחא[5]
"קול מבשר"

"פעם אחת, הלך הרב הקדוש הרבי ר' בונם זכרו יגן עלינו בטיול מחוץ לעיר, והלך עמו תלמידו הרב הקדוש מקאצק זכרו יגן עלינו, והנה התחיל לרדת גשם שוטף. והתפלל הרבי ר' בונם זכרו יגן עלינו, שיפסק הגשם. ושאלו הרב מקאצק ז"ל, הא איתא [כתוב] בגמרא (יומא נג ע"ב) "ואל תכנס לפניך תפלת עוברי דרכים" וכו' [ואם כן, תפילה זו היא תפלת שווא - הערת העורך]. והשיב לו, כי יש הבדל בין 'עוברי דרכים' ל'הולכי דרכים'. 'עוברי דרכים' - הם אנשים העוברים ממקום למקום. מאחר וצריכים הם להגיע ממקום זה למקום אחר, ואין הדרך מענינת אותם, ואם היו יכולים לטוס באויר היו טסים - אנשים אלו נקראים 'עוברי דרכים'. לא כן הם 'הולכי דרכים', אלו מתכוונים לדרך עצמה, אותם מענינת הדרך, וכל פסיעה ופסיעה חשובה בעיניהם - לסוג הזה, לא התכוונה הגמרא. ואנחנו - סיים דבריו - אנחנו מהסוג של 'הולכי דרכים', ואם יש לנו צער מהגשם השוטף, נתפלל שיפסק.

[י"מ בוים (מהדיר), מכון תורת שמחה, 1992]

מעלתם של 'הולכי דרכים' גדולה אפוא ממעלתם של 'עוברי דרכים' - שכן לכל פסיעה ולכל מאמץ ערך גדול משל עצמם.

5 רבי שמחה בּוּנֶים בונהרד מפשיסחה (ה'תקכ"ה או ה'תקכ"ז [1765 או 1767]-י"ב באלול ה'תקפ"ז [1827]) נולד בוודז'יסלאב שבפולין. היה אדמו"ר, ממשיך דרכו של 'היהודי הקדוש' מפשיסחה. ליקוטי תורתו התפרסמו בספרים "קול שמחה" ו"קול מבשר".

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא[6]
מורשה: שיחות למועדים

כתר תורה ניתן לזכות בו, אם האדם שואף לגדלות. בתורה, צריך האדם לשאוף לגדלות. צריך הוא לראות את התורה כעבודת השם. הגמרא בברכות (נ ע"א) דנה לגבי נוסח ברכת הזימון, ואומרת שבניגוד לשאר הבקשות, שבהן צריך האדם למעט, הרי לגבי דברי תורה נאמר "הרחב פיך ואמלאהו" (תהילים פ"א, יא) והאדם צריך לשאוף שהקדוש ברוך הוא ימלא את פיו תורה. צריך תאבון גדול, ויש הבטחה של הקדוש ברוך הוא שהוא ימלא כל התאבון הגדול שיש. להיות דווקא "הרחב פיך", וכשרוצים הרבה, גם מקבלים הרבה. לפי גודל הרצון כך גם קיים ה"אמלאהו"... על הפסוק "ראה נתתי לפניכם היום ברכה וקללה" כותב הספורנו "ראה, הביטה וראה, שלא יהיה עניינך על אופן הבינוני, כמו שהוא המנהג בשאר האומות... יש בפני האדם בחירה בין קטנות לגדלות, והתורה מצווה עליו לבחור בגדלות ולא להיות בינוני... הברית שכרת הקדוש ברוך הוא עם משה רבנו היא, שאם אדם רוצה לגדול, נותנים לו זאת מן השמיים. יש ברית לא להיות בינוני, וזה חידוש גדול. זה חלק מ'הרחב פיך ואמלאהו'. כל אדם מישראל אמור לחפש כיצד ניתן להידבק בריבונו של עולם. צריך לשאוף להידבק בשכינה... אדם צריך לשאוף לגדלות ולדבקות בה!".

(המכון ע"ש הרצי"ה קוק, ירושלים, תשס"ח, עמ' כד-כה)

6 הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (כונה בפי תלמידיו "רַבּ אברוֹם"; י"ד באייר ה'תרע"א-ט"ו בתשרי ה'תשס"ח) היה הרב הראשי לישראל בשנים ה'תשמ"ג-ה'תשנ"ג, דיין בבית הדין הגדול וראש ישיבת "מרכז הרב" מאז פטירת הרצי"ה קוק בתשמ"ב ועד פטירתו שלו. דמות רבנית מרכזית בציונות הדתית.

ג. כוח הרצון

אחד הכוחות המרכזיים בנפש האדם הוא כוח הרצון. כוח זה מאפשר לאדם לממש את כוחותיו ולמצות את הפוטנציאל הנפשי הגלום בו. הראי"ה קוק דן במקומו של כוח הרצון בתהליך התפתחותו הרוחנית של האדם:

תקופת ההתבגרות - 'דמדומי חמה' - היא תקופה מורכבת בחייו של האדם כיוון שהיא מבטאת כוחות ואידאלים חיוביים רבים, אולם לצדם - גם כוחות שליליים. שמירת האיזון ופיתוח הרצון והטוב הם המשימה העיקרית.

הראי"ה קוק
"אורות הקודש"

הרצון הוא מקור החיים. רצון האדם הוא באמת יסוד שכלולו והווייתו. אמנם הרצון הזה צריך פיתוח ועשוי יותר מכל הכוחות כולם. בילדות האנושיות הרצון הטבעי של האדם צריך חינוך של כניעה ושל שבירה ושל היפוך. כל זמן שהאדם הולך ומשתכלל כך רצונו העצמי הולך ונהפך לטובה...

הדבר קשה מאוד בדמדומי חמה, בין פרק לפרק, שבתקופה חשובה של רוח האדם, שאז מעבר מזה מונח הרבה פראות ברצון, ששבירתו היא עליה ופיתוח, ולעומת זה מונח ברצון כח אור וטוב ששכלול העולם תלוי בהשארתו על פי תכונתו.

[מהד' ירושלים תשכ"ד, חלק ג, עמ' עו]

שאיפת הרצון לעשות טוב והחתירה לשלמות הן הנחת היסוד של כל חינוך, **וגם אם הדרך רצופה במכשולים ובכישלונות,** הנחה זו בעינה עומדת. ביטוי לעיקרון זה מובא בדברי הרב יוסף מונק:

הרב משה מונק[7]
"בנתיב הערכים"

הנחת יסוד של כל חינוך המבוסס על דוגמא אישית - ואינני יודע אם יש חינוך ללא בסיס זה - היא שהמחנך הוא אדם שטוף יצרים, נאבק עם עצמו ועם רוח הזמן המתנכל לאידיאלים, נכשל ומתעודד, נופל וקם "כי שבע יפול צדיק וקם". מעולם אין הוא מוכרע ע"י יצרו לחלוטין, ולעולם אין הוא נושא את כתר הנצחון בידיו שכן כאלה הם החיים של בני האדם בני בשר ודם.

המחנך והאדם אשר היה מכריע את היצר לחלוטין היה מפסיק להיות דוגמא של אדם. מחנך אמיתי יכול להיות רק זה אשר מבעד לכל כישלון מבצבצת נשמתו הנאבקת, שאיפתו להתקרב לערך המוחלט, כנותו עם עצמו ועם חבריו, היודע את שגיאותיו ומבקש את דרכו לתיקונן.

[הוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, עמ' 127]

7 הרב משה מונק היה ראש הקהילה בקלן וראש צעירי "אגודת ישראל" בגרמניה.

חירות האדם מתחילה ברצונו הפנימי. איבוד הרצון האמתי-הפנימי בשל השפעת הסביבה החיצונית מעיד על פגם בנאמנות האדם לטבעו ולאישיותו הייחודית. הראי"ה קוק ממשיל את ההבדל בין הנאמנות לרצון הפנימי לבין הכניעה להשפעות חיצוניות להבדל בין בן חורין לעבד:

הראי"ה קוק
"הקדמה להגדה של פסח"

... ההבדל שבין העבד ובן החורין איננו רק הבדל מעמדי, שהאחד הוא משועבד והשני בלתי משועבד. אנו יכולים למצוא עבד משכיל שרוחו הוא מלא חרות, ולהפך - בן-חורין שרוחו הוא רוח של עבד. החרות הצביונית (המהותית) היא אותה הרוח הנישאה שהאדם, וכן העם בכלל, מתרומם על ידה להיות נאמן לעצמיות הפנימית שלו, לתכונה הנפשית של צלם אלהים אשר בקרבו, ובתכונה כזאת אפשר לו להרגיש את חייו בתור חיים מגמתיים, שהם שווים את ערכם. מה שאין כן בבעל הרוח של העבדות, שלעולם אין תוכן חייו והרגשתו מעורים בתכונתו הנפשית העצמית, כי אם במה שהוא יפה וטוב אצל האחר השולט עליו איזו שליטה שהיא, בין שהיא רשמית בין שהיא מוסרית - במה שהאחר מוצא שהוא יפה וטוב.

[בתוך: עולת ראיה ב, מהד' ירושלים תשמ"ה, עמ' רמה]

יש גורמים רבים שמגבילים את כוח הרצון והשפעתו: השפעת החברה, חוקי הטבע, מגבלות הגוף - כל אלה קובעים גבולות לכוח הרצון ואינם מאפשרים לנו, לכאורה, לפעול תמיד לפי הרצון שלנו. עם זאת, הרב עוזיאל מלמדנו שאם נדע את הייעוד שלנו כבני אדם שנבראו בצלם, נוכל להיות חופשיים בבחירתנו ובכוח הרצון שלנו, ונצליח להתגבר על ההגבלות שמטיל עלינו "שוק החיים":

הרב בן-ציון מאיר חי עזיאל[8]
"הגיוני עזיאל"

הכרת חפש הבחירה או הכרת האונס אינה אלא ידיעת הסיבה הישרה הלוחצת עלינו, או העדר ידיעת הסבות הנעלמות שקדמו לבחירתנו, והדמיון הוא המתעה אותנו כאילו אנו עושים זאת באמת מתוך בחירתנו החפשית.

פועלים אנו מתוך רצון טמיר, שדוחף אותנו לפעולות ומעשים. אבל רצון זה נוצר בנו מתוך השפעת גורמים אחרים, שהם קשורים בתנאי החברה והחינוך, ולא הרי רצונו של הילד כרצונו של הזקן, ולא רצונו של החכם כרצון הטפש. וכשם שבני אדם נבדלים בפרצופיהם, כן נבדלים ברצונם ובפעולותיהם.

היחיד נתון בהכרח להשפעת החברה ולדעת הקהל, ואם אנו רואים התפרצות ארעית שמתנערת בכל עוזה, משתחררת מהרצון הקיבוצי ויוצרת ערכים

8 הראשון לציון, הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל (י"ג בסיוון ה'תר"ם [23 במאי 1880]-כ"ד באלול ה'תשי"ג [4 בספטמבר 1953]), בן למשפחת רבנים מעדת הספרדים בירושלים, מגדולי חכמי התורה, בהלכה ובמחשבה. נחשב למנהיג רוחני עבור דור מקימי המדינה וכיהן בתפקיד הרב הראשי של ארץ ישראל משנת 1939 ועד לפטירתו.

חדשים, אין זה אלא שהערכים הקיימים בלו מזוקן, או שהחברה התפתחה והתקדמה בהשכלתה, או שירדה במוסריותה, ולפי מצבה נמצאה האישיות שהיא מביעה השקפת החברה, ויוצרת ערכים חדשים, שהשעה והזמן דורשים אותם.

כל כח גאוני שאין דורו ראוי לו, לא רק שאינו משפיע עליהם, אלא שגם הוא ודעותיו נקברות עמו. יוצא מכלל זה הם נביאי ישראל, שליחי ההשגחה העליונה להאיר מחשכי עולם, לישראל ולכל העמים. אמנם דבריהם לא נתקבלו בדורם במלואם, אבל נשארו ככוכבי אור מזהירים בשמי האנושיות לדור דורים, והם הולכים ומאירים, הולכים ומזהירים. ובאותה המידה שהאנושיות צועדת קדימה בהשכלתה, כן היא רואה את גדולתם של נביאי עולם, דורשי צדק ומבשרי שלום עולמי ודעת אלקים צרופה ונאמנה. ועליהם נאמר "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" (דניאל י"ב, ג)...

קשורים וכפופים אנו אל חקי הטבע ומסבותיו, אל תנאי החברה ואל מזג גופנו המשתנה, ומשנה את בחירתנו. כל זמן שהננו הולכים כעוורים וכנרדמים נעדרי דעת ובינה ומחוסרי ערנות בכל צעדינו ופעולותינו. אבל חופשיים אנו בבחירתנו, להתגבר על הסבות והעילות, ההשקפות והשאיפות שבחברה ובשוק-החיים. אם נבקש לדעת, ונדע, את תעודתנו, תעודת האדם שנברא בצלם, ושחונן בדעת מאת מקור החכמה והדעה, ואז נזכור תמיד את חובתנו כלפי אלקים ואדם.

[מהד' ירושלים תשנ"ג, חלק א, עמ' 222-223]

ד. השחרור מהשעבוד ליצר

עמנואל לוינס טוען שאיסורי התורה, דווקא הם, מעצימים את החיים. האיסורים משחררים מהשעבוד ליצר. מצוות לא תעשה מאפשרות לאדם לבנות את העצמיות שלו - לבחור באופן חופשי את דרכו:

עמנואל לוינס[9]
"קריאות תלמודיות חדשות"

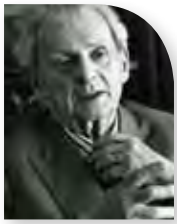

האיסורים המרסנים את החיים, ובמיוחד את שפיעתה העיוורת של התשוקה המינית, הם בכל זאת מבשרי חיים...

... אפשר גם להבין כחיים את הגבלת החיוניות הפראית של החיים, דבר שברית המילה יכולה לסמל. זו ההגבלה שגורמת לחיים להתעורר מטבעיותם הסהרורית, להתפכח מעצם טבעם ולהפסיק את תנועתם הצנטריפטלית כדי להיפתח לאחר ולזולת. אלה החיים שמהם ניבט גורלו של העם היהודי, המגביל את החיוניות הפראית הזאת על ידי החוק ומקבל על עצמו את ההגבלה הזאת כחלק הטוב ביותר, כלומר כפרס.

[מהד' שוקן 2004, עמ' 20]

כדי למלא את תפקידו בעולם, האדם צריך להיות נאמן לעצמיותו ולחיות את טבעו. ר' זושא מאניפולי היה אומר:

"בעולם הבא לא ישאלו אותי
'למה לא היית משה רבנו?'
אלא ישאלו אותי 'למה לא היית זושא?'"

כדי לעשות זאת - להיות נאמן לעצמיותו ולהתגבר על היצר - האדם נדרש לפתח את היכולת להשליט את השכל על הדמיון, או כפי שכותב הרב מוהליבר, שהשכל, ולא הדמיון, הוא שיהיה לו לרב ולמורה:

---

9 עמנואל לוינס (12 בינואר 1906-25 בדצמבר 1995) היה פילוסוף יהודי-צרפתי. ידוע בעיקר כפילוסוף של ה'אחר' או ה'אחרות', והיה הראשון להעניק בכורה לשאלת הזולת בפילוסופיה.

באופן פרדוקסלי, דווקא נאמנות האדם לעצמיותו היא שמובילה אותו לומר "בשבילי נברא העולם". כאשר אדם פועל על פי טבעו, הוא מביא אושר ומעניק משמעות לעצמו ולעולם כולו:

הרב שמואל מוהליבר[10]
"השכל והדמיון"

האדם הוא בן המלך, מלכו של עולם, שנתן לו שני מלאכים ללוותו, מלאך טוב ומלאך רע, כאמרם במסכת שבת דף קיט, או יצר טוב ויצר הרע כאמרם במסכת ברכות דף סא, או פשוט השכל והדמיון כאשר כינם מורה הנבוכים בחלק שני, פרק יב. והנה השכל נתלוה להיות לו לרב ומורה, והדמיון להכין כל צרכי גופו. אמנם האדם אינו רוצה לשמוע בקול רבו השכל, או היצר הטוב, ונוטה הרבה פעמים אחרי הסתת עבדו הדמיון, אבל עדיין זה אינו מסוכן כל כך, כי יש תקוה לאחריתו שרבו, היצר הטוב, יחזירהו למוטב. אבל האיש אשר נחלש שכלו, והדמיון גנב את לבוש השכל ויתחפש תחתיו, והאדם קיבל את היצר הרע לרב ומורה - אזי אין תקוה לאחריתו, כי כל התועבות אשר הוא עושה - הכל בהסכם רבו הוא עושה.

[בתוך: י"ל הכוהן פישמן (עורך), **ספר שמואל**, מהד' הסתדרות המזרחי תרפ"ג (1923), עמ' קכא]

הראי"ה קוק
"אורות הקודש"

כל אדם צריך לדעת שקרוי הוא לעבוד על פי אופן ההכרה וההרגשה המיוחדת שלו, על פי שורש נשמתו. ובעולם זה הכולל עולמות אין ספור ימצא את אוצר חייו... הוא צריך לרכז את חייו בעולמותיו הוא, בעולמות הפנימיים שלו שהם מלאים ומקיפים... חייב אדם לומר "בשבילי נברא העולם".

[מהד' ירושלים תשכ"ד, חלק ג, עמ' רכא]

10 הרב שמואל מוהליבר (כ"ז בניסן ה'תקפ"ד [25 באפריל 1824]- י"ט בסיוון ה'תרנ"ח [10 ביוני 1898]) נולד בעיירה הליבוקיה שליד וילנה. היה רב ומנהיג ציבור, ממייסדי תנועת "חיבת ציון" ומאבות הציונות הדתית, פעל להתרמת קהילות למען קרן "מזכרת משה" שנוסדה לכבוד משה מונטיפיורי, ומאז עמד רעיון יישוב ארץ ישראל במרכז חייו. בג' בכסלו ה'תשנ"ב הועלו עצמותיו לארץ ישראל ונטמנו בבית העלמין במזכרת בתיה סמוך לקברות מייסדי המושבה. על ציון הקבר הוקם אוהל במתכונת שהייתה מקובלת בביאליסטוק.

ה. חשיבות העצמיות והנאמנות לעצמך

רבי אליהו בן אברהם שלמה הכוהן, בספרו "שבט המוסר", מחבר את המיצוי העצמי לדברי האר"י על אודות הגלגולים. בכל גלגול מגלגוליה בעולם, מוטל על הנשמה תפקיד מסוים, ואת התפקיד הזה בדיוק צריך האדם למלא. כל אחד והתפקיד שלו על פי הגלגול של נשמתו:

הכישרונות והפוטנציאל הייחודי של האדם הם שתורמים לבניין העולם ולהתפתחותו. טיפוח אישי של האדם והשתלמותו ותיקון העולם בכלל משתלבים יחדיו. התיקון האישי והתיקון הכללי הם שני צדדים של תהליך התשובה

הרב אליהו בן אברהם שלמה הכוהן[11] "שבט המוסר"

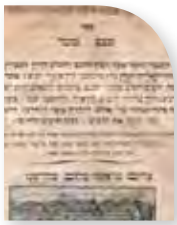

והנני מוסר לך דבר אשר תרדוף אחריה ויהיה חיים לנפשך וענקים לגרגרותיך לעולם. יהיה עיקר למודך בדבר של תורה שליבך חפץ יותר: אם בגמרא גמרא, ואם בדרוש דרוש, ואם ברמז רמז, ואם בקבלה קבלה.

ורמז לדבר "כי אם בתורת ה' חפצו" כלומר תורת ה' תלויה בדבר שלבו חפץ לעסוק. וכמו שאמר האר"י זלה"ה בספר דרושי הנשמות והגלגולים פרק ג' וז"ל:

"יש בני אדם שכל חפצם ועסקם בפשט התורה יש שעסקם בדרוש ויש ברמז ויש גם כן בגמטריאות ויש בדרך האמת הכל כפי מה שעליו נתגלגל בפעם ההוא כיוון שהשלים פעם אחרת בשאר העניינים אין צורך לו שבכל גלגול יעסוק בכלם" עד כאן.

ואל תבט ותשגיח לדברי המתנגדים על מה שחשקת לעסק בתורה בגמרא או בפשט או בדרוש וכו' באומרם לך: "למה אתה מוציא כל ימיך בפרט זה של תורה, ולא בפרט זה" משום שעל מה שחשקת ללמוד על דבר זה באת לעולם ואם תשים דעתך לדבריהם יכריחו להתגלגל בזה העולם פעם אחרת...

וכשם שבדבר שחושק יותר האדם ללמוד משם יבין שעל דבר זה נתגלגל להשלים כך צריך האדם שידע שורש נשמתו ומהיכן נמשך ועל מה בא לתקן ולהשלים.

[מהד' אמסטרדם תצא, חלק א, פרק א, סעיף יג]

11 הרב אליהו בן אברהם שלמה הכוהן האתמרי (1659 [משוער]-ח' באדר ה'תפ"ט [1729]), דיין, מחכמי איזמיר. חיבר ספרי מוסר, דרש ופרשנות על התנ"ך. נודע בעיקר בזכות ספרו "שבט מוסר".

הכלי המאפשר התקרבות אל השלמות הוא ההשתלמות. כל ההוויה והמציאות משתלמות ומתפתחות. לאדם תפקיד כפול: גם להשלים את עצמו וגם להשפיע השתלמות בעולם. לאור זאת, עלינו לשאוף לצמיחה מתמדת ולמצוינות בכל התחומים. אדם שממלא את תפקידו בדרך הטובה ביותר, בכל ההשקעה והמסירות, הוא אדם מצוין לעולם ולקב"ה.

הייחודיות שיש בכל אחד באה לידי ביטוי בלשון ההבטחה האלוקית לאברהם: זרע אברהם נמשלים לכוכבים ברקיע, הם רבים עד כדי כך שאי אפשר למנותם, אך לא זו בלבד, אלא כמו הכוכבים, כל אחד מיוחד ונבדל מכל האחרים:

הראי"ה קוק
"אורות התשובה"

התשובה הכללית, שהיא עילוי העולם ותיקונו, והתשובה הפרטית, הנוגעת לאישיות הפרטית של כל אחד ואחד... הן ביחד תוכן אחד. וכן כל אותם תיקוני התרבות, שעל ידם העולם יוצא מחורבנו... כולם עושים חטיבה אחת... באמת אי אפשר להתרומם אל התשובה הרוחנית של ישועת הכלל בלי תשובה פנימית עמוקה מכל חטא ועוון.

[מהד' ירושלים תשמ"ה, פרק ד, עמ' טו]

הרב יצחק אריאלי
"מדרש אריאל"

"וספור הכוכבים, כה יהיה זרעך" - לא רק מצד הריבוי דומים ישראל לכוכבים, אלא גם מצד תפקידם. היינו, עם ריבויים העצום של גרמי השמים, יש תפקיד ומטרה לכל כוכב וכוכב כשלעצמו. לכולם שמות יקרא, שם מיוחד לכל כוכב, ואין השם אלא התוכן והתפקיד של כל אחד. ומפאת התפקידים השונים, אין כוכב אחד דומה למשנהו. ולכולם יחד מספר מדוייק, לא פחות ולא יותר. כך עם ישראל, שלכל אחד ואחד יש תפקיד בעולם, ככוכבים ברקיע.

[מהד' ירושלים תשל"ח, עמ' מו-מז]

ו. היחיד והיחד

בהשקפת היהדות בכלל ובראיית החמ"ד בפרט, כל יחיד הוא חלק ממערכת כללית גדולה ונפלאה. כולנו שייכים זה לזה. אמנם במציאות החומרית אנו נבדלים: כל אחד והגוף שלו, אבל במציאות הרוחנית כולנו מאוחדים. הביטוי המעשי לאחדות כוללת זו הוא הצורך במניין אנשים לדברים שבקדושה. עַם ישראל הוא השלם, וכל אחד מאתנו הוא חלק מהשלם. השלמת היחיד תלויה בהתאחדותו עם הכלל. הרב שניאור זלמן מלאדי, מייסד חסידות חב"ד, נתן ביטוי לרעיון זה בספר התניא:

כל ישראל אחים ולכן שותפים, ולכל אחד יש חלק בחלק של זולתו עד כדי כך שלרשעים יש חלק בחלקם של הצדיקים, ולכולם יחד יש חלק לעולם הבא.

רבי שניאור זלמן מלאדי[12]
"ספר התניא"

נקראו כל ישראל אחים ממש מצד שורש נפשם בה' אחד, רק שהגופות מחולקים. לכן העושים גופם עיקר ונפשם טפלה אי אפשר להיות אהבה ואחווה אמיתית ביניהם.

[בתוך: אוצר חסידים, ירושלים תשנ"ב, פרק לב]

הרב חיים פלאג'י[13]
"פעולת צדיק לחיים"

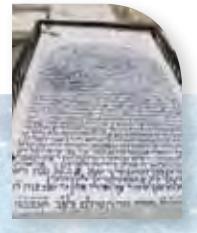

כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, יתכן לפרש דכיוון ד-'כל ישראל', דכל ישראל ערבים זה לזה והם כדין השותפין בעשיית המצוות וקיום התורה ובלימודה, יש זכות לישראל איש מאת רעהו בתורה ומעשים טובים שעושה כדין שותף שיש לו חלק.

דבר הלמד ממ"ש הרב נחלת בנימין ז"ל דענין מתן תורה כדין אחים השותפים... יע"ש ושפיר מביא ראיה מקרא 'ועמך כולם צדיקים' ולכל אחד יש לו משלו ואם המצא תמצא רקנין שבישראל גמורים עם כל זה לעולם ירשו ארץ, לעולם אתא לרבויי אף למי שאין לו משלו.

[מהד' מרדכי ישראל חיים סאמעט, ברוקלין תשמ"ז, עמ' א]

---

12 ר' שניאור זלמן מלאדי (י"ח באלול ה'תק"ה [1745]-כ"ד בטבת ה'תקע"ג [1812]), מכונה 'האדמו"ר הזקן', 'בעל התניא' 'בעל שולחן ערוך הרב' וכן בראשי התיבות רש"ז. מייסד תנועת חסידות חב"ד והאדמו"ר הראשון בשושלת זו. עמד בראשה משנת ה'תקל"ב (1772) ועד לפטירתו בשנת ה'תקע"ג (1812). ספריו הנודעים: "התניא" ו"שולחן ערוך הרב".

13 הרב חיים פלאג'י (י"ז בטבת ה'תקמ"ח [1788]-י"ז בשבט ה'תרכ"ח [1869]), מגדולי האחרונים. רב, פרשן, פוסק ומקובל. מכונה החבי"ף. נולד באיזמיר. בערוב ימיו עלה לארץ ישראל ושימש בה כראשון לציון.

קשר זה שבין הפרט לכלל, בין היחיד ליחד, פועל בעולם גם לרעה, כפי שנוכחנו לדעת בשנות השואה הנוראיות. מידות רעות המתגלות אצל הפרט, יכולות להתגלות גם אצל אומה שלמה הרומסת את כללי המוסר:

הרב ד"ר יעקב אביגדור[14]
"השכל וידוע"

ספק רב אם אי פעם היינו מסוגלים להבין את משמעותן של עשר מכות, כפי שאנו מבינים זאת היום. לדורנו היתה ההזדמנות הנדירה ביותר להווכח עד כמה עלול עם להרחיק לכת כאשר הוא סוטה מהדרך הישרה, ויהא זה אפילו העם התרבותי ביותר. בדורנו ראינו כיצד לקו עמים שסטו מדרך החיים הישרה.

הסוציולוגיה המודרנית משווה את נטיותיהם של הכלל והפרט, שאין הבדל ביניהם. כאשר היחיד דואג אך את דאגת עצמו, מגלה אנוכיות, או אינו מרחיק לראות את המתרחש מחוץ לד' אמותיו, ואינו מכבד דעת זולתו - עלול הוא להגיע לכל דבר רע. אף עושה מעשים אשר לא ייעשו, גורם רעה לעצמו. כלל זה חל גם על הכלל. העם שחוג מחשבתו אינו חורג מתחום עניניו המוגבלים, כאשר מתגבר עליו הרוח של שובניזם, עד שאינו מגלה כל יחס והתחשבות עם שום גורם אחר - הוא עלול לקפח את תרבותו ורוחו. כאשר עם נתפס לסיפוק עצמי מופרז, סופו שירמוס את כל כללי החוק, המוסר והאנושות, עד שמאיימת עליו סכנת כלייה פיזית.

[מהד' מקסיקו תשכ"ב, עמ' 171]

14 הרב ד"ר יעקב אביגדור (ה'תרנ"ו [1896]-ה'תשכ"ז [1967]), ניצול השואה, נולד בגליציה. כיהן כרב הראשי של דרוהוביץ'-בוריסלב וכרב הראשי של יהדות מקסיקו, והיה גם סופר.

בשואה באה לידי ביטוי העצמה השלילית של היחיד ושל היחד וכמוה עלו והתגלו העצמה החיובית והתקווה הטמונות בקשר שבין היחיד לכלל. אבא קובנר, מנהיג פרטיזנים וממנהיגי ההתנגדות לנאצים בתקופת השואה, מתאר בקטע מרגש את הצורך להיות אחד מהכלל - "אחד - אבל אחד בציבור":

אבא קובנר[15]
"על הגשר הצר"

בכל משברי שפקדוני לאורך הדרך, דבר אחד לא נשבר. לא חדלתי להיות אדם מאמין. אף בגדול שבשברוני לא נתמוטטה אדמת אמונתי. אמונה - מרכזה העבודה, נשמתה - תפילה. אין שירה אמיתית, שאינה בבחינת תפילה.

בשבוע הראשון להיותי בארץ עמדתי ליד הכותל המערבי. אמי ז"ל לא ציוותני דבר; שכן לא נפרדנו. עמדתי במרחק של פסיעה מהכותל, מן האבנים, והרגשתי שאיני שייך. הרגשתי שהנני נטוע בהוויה אחרת. לא פסעתי צעד נוסף, אך מישהו משך בשרוולי, ביקש שאצטרף למניין. חבשתי כובע, הצטרפתי למניין. אמרתי תפילת מנחה, והגעתי.

זהו דבר יהודי, היותר ייחודי שביהדות - להיות אחד במניין. לדעת כי התשעה זקוקים לעשירי, והאחד לתשעה. אשר שזה הדבר המשמעותי ביותר שביהדות, ואין דבר יותר ייחודי ויהודי בתנועה זו בה חונכתי.

תפילתי תמיד להיות אחד מכולם, שִׁמְלוֹתי הטובות תצטרפנה למלים שממלמל הציבור. גם הקרוב לתיבה, הוא העובר לפני התיבה - ולא יותר. אין משמעות לחיים אם הם לעצמם. רק בזיקתם אל ההווייה, אל המלים שבאו עדיך - ובאים מרחוק לקראתך, יש משמעות לעמידה. אחד - אבל אחד בציבור.

['אחד מן המניין', בתוך: ש' לוריא (עורך) על הגשר הצר - מסות בעל פה, תל אביב 1981, עמ' 121]

15 אַבָּא קוֹבְנֶר (14 במרץ 1918-25 בספטמבר 1987) היה משורר עברי, סופר, אמן, חבר מחתרת, מנהיג פרטיזנים ולוחמים מגטו וילנה, מראשי חבורת "הנקם", שניסתה לנקום בנאצים לאחר מלחמת העולם השנייה; קצין התרבות של "חטיבת גבעתי" במלחמת העצמאות וממקימי "בית התפוצות".

ז. ענווה וגאווה

לסיום פרק זה נעסוק בשתי תכונות נפש חשובות: גאווה וענווה. מידת הגאווה מעמידה את האדם במרכז העולם ודוחקת את מקומו של בורא עולם. כדי לקבל השראת שכינה ולהעמיק את עולם האמונה, על האדם להבין את מקומו היחסי מול בורא עולם. מידת הענווה איננה שוללת את יכולתו של האדם ואת כוחותיו, אלא מבקשת ממנו לפתח מודעות לעובדה שמקור הכוחות ויכולת העשייה הוא בורא עולם. כיוון חשיבה זה עולה מדברים שכתב רבנו נסים גירונדי:

הרב נסים גירונדי[16]
"דרשות הר"ן"

"ואמרת בלבבך כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה וזכרת כי ה' אלוקיך הוא הנותן לך כח לעשות חיל". אמת הוא שיש באישים סגולות מיוחדות... ולפי זה יהיה אמת מה שיוכל העשיר לומר "כוחי ועוצם ידי"... זכור תזכור שהכח ההוא מי נתנו אליך ומאין בא.

[מהד' ונציה (דפוס שנו) 1596, עמ' סו]

רבי אליעזר פאפו[17]
"פלא יועץ" - גאווה

סוברין שמהות הגאוה הוא שהולך בקומה זקופה ומנענע זרועותיו הנה והנה, ואין אתנו יודע מה הוא הגאוה...

אבל סימן יש מכח הבן להכיר כח האב, כי ההקפדה והכעס וכדומה הם בני הגאוה, ואם אין אבות מאין יצאו תולדות (וכמו שנכתב לקמן בערך "תולדות") "וכל כך גבר אויב היצר הרע עד שמראה לאדם שההקפדה והתרעמת והכעס הם שלמות המדות, עד שאומרים מי שאינו מרגיש אינו בן אדם...

[מהד' ירושלים תרס"ג, כג]

נדמה לנו שהענווה והגאווה נמדדות במראה החיצוני של האדם, כפי שעולה מהתיאור שהציג רבי אליעזר פאפו בספרו "פלא יועץ" בערך הגאווה:

16 הרב נסים בן ר' ראובן גִירוֹנְדִי (ה'ע"ה [1315] בערך-ט' בשבט ה'קל"ו [1 בינואר 1376]), מן הראשונים, בן דודו של ר' יונה גירונדי. גדול פרשני הרי"ף ומגדולי פרשני התלמוד. נודע בכינוי המבוסס על ראשי התיבות של שמו: הר"ן או הרנב"ר. היה בעל השכלה מדעית, פילוסופית ורפואית.

17 הרב אליעזר ב"ר יצחק פאפו (ה'תקמ"ו [1786]-כ' בתשרי ה'תקפ"ח [1827]) היה פוסק ומקובל. שימש רב הקהילה הספרדית של סיליסטרה שבבולגריה. נודע בספר המוסר שחיבר "פלא יועץ", שפרקיו הקצרים, שכל אחד מהם עוסק בנושא משלו, סדורים על פי סדר האל"ף-בי"ת. ידוע כי במשך תקופה מסוימת, בסביבות הקמת בית הכנסת הגדול "קהל גראנדה" (בשנת 1819), עמד גם בראש הקהילה הספרדית בבירת ולאכיה, בוקרשט.

הגאווה הקשה יותר היא הגאווה הפנימית - היא עמוקה כל כך עד שקשה להבחין בה עצמה, אבל היא הסיבה למידות רעות אחרות - הכעס וההקפדה - וקיומן של אלו מעיד על קיומה שלה.

הקשר שבין לימוד תורה לענווה הוא קשר דו-כיווני, כפי שמסביר הרב קאפח: לפעמים אדם מגיע ללימוד תורה מתוך מידת הענווה שניחן בה, ולעתים - להפך: מתוך לימוד התורה שלו, מתפתחת באדם מידת הענווה:

הרב יוסף קאפח[18]
"כתבים"

בני אדם נחלקים לשני סוגים: יש שהתורה ולימוד חכמתה מלבישים לו את הענוה, ויש שהענוה מלבישה לו את התורה. כיצד? יש אדם שאינו נוטה לשפלות הרוח מטבעו ואינו שפל ברך ולא רק שאינו נוטה לחיובי, אלא אף יש בו מן השלילי, כלומר פזיז במדותיו ובהליכותיו מתוך הרגשת משהו מן ה"אני". ודוקא אותה ההרגשה השלילית היא שמביאה אותו ללמוד, וכוונתו לפני המורה, כי בתת-הכרתו חש הוא שאם לא למד ואם לא ידע - היאך יכלכל את ה"אני" שלו. קצרו של דבר - בא הוא אל ספסל הלמודים מתוך שלא לשמה, אך עם העמקתו בתורה ובחכמתה, נוכח לאטו לדעת שאין דרכו נכונה, בהרגישו עד כמה אינו כלום. כי כל מה שהאדם לומד יותר - יודע הוא יותר ויותר את חסרונו, מכיר את ים הידיעות שברחבי בראשית, והמדעים שבחללי עד. וכאשר מבין את אפסותו הוא, אז יורד אל תא הענוה. הוי אומר התורה היא אשר הביאתו אל הענוה.

ויש אדם אשר מטבעו ומתכונותיו הנפשיות מכונס לתוך עצמו. מתוך החשבת כל הסובבים אותו, שוקל תמיד את יתרון הזולת על עצמו, ובא לידי ענוה טבעית תכונתית. אדם זה הולך לבית המדרש, יושב לפני חכמים במטרה לקלוט משהו, במטרה למלא את חסרונו, במטרה לרומם את ידיעותיו. בנגוד לראשון שהלך לבית המדרש כדי לשמור על רמתו ההזייתית-דמיונית, זה האחרון ללא הזיה וללא דמיון שוא הלך לבית המדרש, אלא מתוך כנות למד, שמע ושתה בצמא את דברי חכמים. ודברי תורה מצאו לפניהם מקום אשבורן, שכל טפה הנוטפת לתוכו נקוית על גבי חברתה, עד שנעשה לנחל גדול.

[י' טובי (עורך) כתבים א, ירושלים תשמ"ט, עמ' 26-27]

18 הרב יוסף קאפח (י"ב בכסלו ה'תרע"ח [27 בנובמבר 1917]- י"ח בתמוז ה'תש"ס [21 ביולי 2000]) היה פוסק תימני-ישראלי, חבר בית הדין הרבני הגדול וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל. מתרגם, מהדיר ומפרש כתבי הרמב"ם ועשרות ספרים של ראשוני ספרד, בעל השפעה רבה על קהילות יהודי תימן בארץ ישראל. זוכה פרס ישראל, פרס הרב קוק, פרס ביאליק ופרס כץ, וכן בעל תואר דוקטור לשם כבוד מאוניברסיטת בר-אילן.

הרב עוזיאל מדגים, בעזרת סיפור אישי, איך מידת הענווה באה לידי ביטוי:

הרב בן-ציון מאיר חי עזיאל
"מכמני עוזיאל"

לא הייתי רוצה שיסודר נשף פומבי וחגיגי זה. יעיד עלי אחד מהנאספים פה שאני כתבתי לו בקשר עם זה לאמר: למורת רוח היא לי כל חגיגות פומביות וצעקניות. אמרו פה שזו היא מדת ענוותנות. ואני אומר: שלא מענווה שבי אמרתי זאת. אין אני רשאי ולא זכאי לייחס לעצמי מדת ענווה. אבל עשיתי זאת מתוך השמעי למצוות רבותינו. מאז קראתי בספר תנא דבי אליהו לאמור: "והצנע לכת עם אלקיך, אל תקרי והצנע לכת עם אלקיך, אלא והצנע לכת - עמך אלקיך". מאמר זה הוא בעיני קול מזהיר אותי בכל דרכיי, כי מה לנו בחיים מבלעדי קרבת אלקים? וכמה נכונים ואמיתיים הם דברי המשורר ר' שלמה אבן גבירול, "ברחקי ממך - מותי בחיי, ובהתקרבי אליך - חיי במותי". מי יתן והיה לכולנו מאמר זה לאמת-המידה בכל חיינו, בודאי שלא היינו עושים כל הילולא וחינגא רעשנית וסואנת, ולא פולמוס עיתונאי וצעקות המפלגתיות בעיתונות ובאספות, אלא בהצנע לכת היינו עובדים בעצה ותושיה, בדעת וחשבון, בשלום ושקט, ביראת אלקים, לתחיית עמנו ובנין ארצנו.

[מהד' תל אביב תרצ"ט, מתוך נאומו בחגיגות יובל ה-50, עמ' תעב]

על בסיס מידת הענווה יפתח האדם את האהבה אל הכלל. **מתוך אהבת עצמו** "בין אדם לעצמו", יוכל להעצים את האהבה אל זולתו. מתוך אחדות הכלל מתבקשת אהבת הכלל כולו:

הראי"ה קוק
"מידות הראי"ה" - אהבה

אהבת הבריות צריכה להיות חיה בלב ובנשמה, אהבת כל האדם ביחוד ואהבת כל העמים כולם. חפץ עילויים ותקומתם הרוחנית והחומרית, והשנאה צריכה להיות רק על הרשעה והזוהמה בעולם.

[מהד' ירושלים תשמ"ה, עמ' נז]

חמ"ד
בית חינוך כמשפחה

פרק 2 בין אדם לעמו

חינוך לאהבת כלל ישראל מתוך אחריות אישית ומעורבות חברתית

(מתוך חזון החמ"ד)

א. הרעיון הלאומי – אבן יסוד באמונה היהודית

על פני הגלובוס חיים עמים עתיקים, ולעומתם ישנן קבוצות שהרעיון הלאומי התחיל לפעם בהן רק במאות השנים האחרונות. בקרב עַם ישראל היה הרעיון הלאומי, מאז ומעולם, אבן יסוד בתרבות ובאמונה. האנושות נתפסת כנחלקת ל-70 אומות, ובתוכן, כחלק מ'משפחות האדמה', נועד לעם ישראל תפקיד ייחודי - להיות עם קדוש לה'. לפי האמונה היהודית, העם, ולא היחיד, הוא הנבחר על ידי הקב"ה לשאת את שמו, לקבל את התורה ולרשת את הארץ. רבות ממצוות התורה ורבים מייעודיה ומחזונות הנביאים, פונים אל האומה ויכולים להתממש באופן מלא רק בחיים ציבוריים של העם כולו. את הרעיונות האלה נשאנו על לבנו לאורך שנות הגלות הארוכות, אך לא היה בכוחנו לממשם. במאה וחמישים השנים האחרונות, ובפרט מאז ייסוד התנועה הציונית והקמת מדינת ישראל, קרמו רעיונות אלו עור וגידים, והעם היהודי שב להיות חלק ממשפחת העמים כתרבות וכחברה חיה.
בפרק זה נעסוק בהבנת המקום הייחודי שתופס המושג **עם** בעולם המחשבה של היהדות. מהו תוכנו ומהי משמעותו? כיצד הוא משפיע על החיים של כל אחד ואחת מאתנו?

א.1 עם ישראל בתורה ובנביאים

אם נתבונן במבט כללי על חמשת חומשי התורה, ניווכח לראות כי עיקר התורה הוא סיפורו של העם. תחילתה עוסקת באבות האומה, לאחר מכן בהתגבשות העם, בחוקים ובמשפטים שנצטווה לשמור, ולסיום - בצעדיו הראשונים להקמת חיים לאומיים בארצו.

בהתגלות ה' לאברהם אבינו, העברי הראשון, נאמר לו כי ייעודו העיקרי - להקים אומה מזרעו.

וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם לִבְרִית עוֹלָם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ: וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ אֵת כָּל־אֶרֶץ כְּנַעַן לַאֲחֻזַּת עוֹלָם וְהָיִתִי לָהֶם לֵאלֹהִים:

[בראשית י"ז, ז-ט]

פסוקים רבים מעמידים את הלאומיות, את העם והממלכה, כייעוד מרכזי של התורה.

אִם־שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־בְּרִיתִי וְהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל־הָעַמִּים כִּי־לִי כָּל־הָאָרֶץ: וְאַתֶּם תִּהְיוּ־לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ.

[שמות י"ט, ה-ו]

שימו לב לתארים שבהם מכונה עם ישראל וליחסים בינו ובין הקב"ה העולים מדברי התורה והנביאים:

כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַה' אֱלֹהֶיךָ בְּךָ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה: לֹא מֵרַבְּכֶם מִכָּל־הָעַמִּים חָשַׁק ה' בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם כִּי־אַתֶּם הַמְעַט מִכָּל־הָעַמִּים: כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם וּמִשָּׁמְרוֹ אֶת־הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֵיכֶם הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם בְּיָד חֲזָקָה וַיִּפְדְּךָ מִבֵּית עֲבָדִים מִיַּד פַּרְעֹה מֶלֶךְ־מִצְרָיִם:

[דברים ז', ו-ח]

הָלוֹךְ וְקָרָאתָ בְּאָזְנֵי יְרוּשָׁלִַם לֵאמֹר כֹּה אָמַר ה' זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ אַהֲבַת כְּלוּלֹתָיִךְ לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה: קֹדֶשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' רֵאשִׁית תְּבוּאָתָהּ כָּל־אֹכְלָיו יֶאְשָׁמוּ רָעָה תָּבֹא אֲלֵיהֶם נְאֻם־ה':

[ירמיהו ב', ב-ג]

כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי ה' הִנֵּה אֲנִי לֹקֵחַ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֵּין הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הָלְכוּ־שָׁם וְקִבַּצְתִּי אֹתָם מִסָּבִיב וְהֵבֵאתִי אוֹתָם אֶל־אַדְמָתָם: וְעָשִׂיתִי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל וּמֶלֶךְ אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּם לְמֶלֶךְ וְלֹא יִהְיֶה־[יִהְיוּ]־ עוֹד לִשְׁנֵי גוֹיִם וְלֹא יֵחָצוּ עוֹד לִשְׁתֵּי מַמְלָכוֹת עוֹד: וְהָיָה מִשְׁכָּנִי עֲלֵיהֶם וְהָיִתִי לָהֶם לֵאלֹהִים וְהֵמָּה יִהְיוּ־לִי לְעָם:

[יחזקאל ל"ז, כא-כב, כז]

בתורה ובנביאים ממשילים את הקשר בין עם ישראל לבין הקב"ה . לקשר שבין בני זוג, הנובע מאהבה. כביטוי לאהבה זו כורת ה' ברית עִם עַם ישראל. ברית היא מחויבות עמוקה לנאמנות: שניים הופכים לאחד, כפי שקורה בברית הנישואין. הברית שכורת הקב"ה עִם ישראל הופכת את עַם ישראל לעמו של אלוהים. עם ישראל הוא האמצעי להנחלת הידיעה בדבר קיומו של האלוהים לכל העמים, ומתוך ידיעה זו – את אורחות החיים שרצוי שבני האדם יאמצו לעצמם. זוהי הסגולה, ולשמה נבחר העם. הקב"ה מתחייב שאפילו יפרו ישראל את חלקם בהסכם, הברית תישאר נצחית ולא תשתנה מצדו לעולם. אמנם בני ישראל ייענשו, אך בסופו של דבר תקום ממלכה [=מסגרת מדינית ריבונית] שעם ישראל יחיה בה על פי דבר ה', וממלכה זו תהיה מופת לכלל האנושות, ובה יהיה מקום משכנו של האלוהים בעולמנו.

א.2 עם ישראל במדרש ובהגות

רעיון הלאומיות היהודית היה נושא מרכזי בכתביהם של הוגים ציונים שאינם שומרי תורה ומצוות. מסיבה זו היו שטעו לחשוב שהרעיון הלאומי בכללותו הוא רעיון חדש הנוגד את התורה, וכל מגמתו להחליף את התורה והמצוות במכנה משותף לאומי-חילוני. עיון בהגותם של ראשונים ואחרונים מעלה כי לא כך הדבר. השייכות הלאומית לא רק שאיננה נוגדת את התורה, אדרבה, היא תנאי הכרחי לקיומה.

מדרש תנא דבי אליהו

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום. מצאני אדם אחד... ואמר לי: רבי, שני דברים יש בעולם ואני אוהבם בלבבי אהבה גמורה. ואלו הן, תורה וישראל, אבל איני יודע איזה מהן קודם. אמרתי לו: בני, דרכן של בני אדם אומרים, התורה קדמה, שנאמר "ה' קנני ראשית דרכו" וגו' אבל אני אומר, ישראל קדמו, שנאמר "קודש ישראל לה' ראשית תבואתה".

משל למלך שהיו לו אישה ובנים וכתב את האיגרת אל המקום שאשתו ובניו שם: "אלמלא אשתי ובני שלי שעושים לי נחת רוח בתוך הבית החרבתי את המקום. כך אלמלא הם ישראל לא נברא העולם ונחרב העולם".

[סדר אליהו רבא, לובלין תרנ"ו, פרק יד, עמ' 54]

עם כל מעלתה העליונה של התורה, עם ישראל קודם לה בחשיבותו.

השאלה "מי קודם?" איננה ברורה, והוצעו לה פירושים שונים. מדוע עורך המדרש 'תחרות' בין עם ישראל לבין התורה? אחת הדרכים להבין זאת היא להבין שהתורה נועדה להיות חוקי החיים של עם ישראל ולממש בכך את הברית שבין ישראל לקב"ה. בהעדר חיים לאומיים, התורה מאבדת את תכליתה.

תלות זו של התורה בקיומו של עם ישראל באה לידי ביטוי גם ב**ברכת התורה**, שגם בה העם קודם לתורה: הקב"ה "**בחר בנו מכל העמים**" ורק לאחר מכן, מתוך בחירה זו, "**נתן לנו את תורתו**".

ועדיין לא ברור מדוע כדי לעבוד את ה' עלינו להיות חלק מעם: מדוע הקב"ה בחר בציבור לאומי ולא בבעלי מעלה צדיקים וחכמים (כיחידים)?

רבי יהודה ליווא בן בצלאל (המהר"ל)[19] "נצח ישראל"

בפרק קמא דקידושין (לו ע"א), "בנים אתם לה' אלקיכם" (דברים י"ד, א), רבי יהודה אמר, בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים. רבי מאיר אומר, בין כך וכך קרוים בנים...

ובארו בזה כי לדעת רבי יהודה כיון שבשם "בנים", הצירוף היותר שיש לישראל אל אביהם שבשמים, אם אין עושים מעשה בנים אין ראויים הם לשם הזה, שכבר בטל השם הנכבד הזה. ולדעת רבי מאיר אינו כך, כי שם "בן" נאמר על שהוא יתברך אב ועלה לישראל, ואם ישראל סרו ופרשו מן אביהם - זהו מצד העלול עצמו, אבל מה שהוא יתברך עלה להם - לדבר זה אין הסרה כלל, כי אין ההסרה שלהם רק מצד העלול עצמו, ולא מצד העלה. לכך בכל ענין נקראו "בנים"...

אמנם כל מחלוקת של אלו החכמים אם נקראו החוֹטאים עצמם "בנים", אבל בוודאי על ישראל בכלל שם "בנים", כי כבר אמרנו לך כי החטא הוא לפרטיים בלבד, הם החוטאים, אבל שיסור בשביל הפרט שם "בנים" מן כלל ישראל - דבר זה אי אפשר, כאשר תבין כי השם הזה מפני כי השם יתברך עלה לישראל, כמו שאמרנו למעלה, ומצד העלה אין הסרה לזה כלל, רק מה שהוא מצד העלול עצמו...

וכבר הרחבנו הביאור בכמה מקומות, שכאשר יעמוד האדם על הדברים ההם יקנה בהם הבנה שלימה אמיתית בענין הזה, שהדבר הזה מחוייב ומוכרח להיות החבור הקדוש נצחי. ומכל מקום למעלת ענין הנכבד הזה יש להאריך בזה, כי בדבר זה יִוָדַע מעלת ישראל, ויתבאר לך כי לא עזב השם יתברך את ישראל בגלותם...

בודאי אפשר לומר אצל נח ואדם, שלפי שלא היה הדביקות רק פרטי לנח בלבד, כאשר ישתנו הפרטים - ישתנה הדביקות גם כן. אבל האבות שלא היה הבטחתם פרטי, רק כללי, "לך ולזרעך אתן את הארץ" (ר' בראשית כ"ו, ג), ודבר זה נקרא דביקות כללי, דהיינו כלל האומה, ואין שנוי בכללי, רק השנוי הוא בפרט. ולפיכך אף על גב שיתוסף ויגרע הדביקות לפי המקבלים, מכל מקום נמצא עצם הדביקות הכללי עומד. לכך דביקות הזה אין לו שנוי אף בגלות, כי לא שייך השתנות על ידי חטא - כי אם שיגיע לפרטים השנוי, אבל לא יגיע שנוי לכללים.

הדבקות בה' של הכלל גדולה מהדבקות של הפרט אפילו הוא צדיק גדול, כיוון שהדבקות התלויה בפרט עלולה להתבטל לפי מעשי האדם, ואילו תכונותיו של העם נשמרות גם כאשר יחידים אובדים או משתנים.

19 רבי יהודה ליווא בן בצלאל, המהר"ל (ה'ר"פ [1520]-י"ח באלול ה'שס"ט [1609]) נודע בכינויו מהר"ל [=מורנו הגדול רבי ליווא] מפראג (בספרות הגרמנית כונה 'רבי לעוו הגבוה'). היה רב, פוסק הלכה, מקובל והוגה דעות דתי יהודי. מגדולי ישראל הבולטים בתחילת העת החדשה. שימש כרבה של פראג וחיבר ספרי מחשבה רבים: "תפארת ישראל", "גבורות ה'", "נתיבות עולם", חידושי אגדות על הש"ס ועוד. ספריו מבוססים על עיון והעמקה במדרשי חז"ל והם השפיעו רבות על עולם המחשבה.

ולהורות לך כי לא היה התחלת הדביקות מצד הפרט, רק הדביקות הזה דביקות כללי, לא דביקות פרטי, לכך כאשר בחר השם יתברך מתחלה באברהם והוציאו מאור כשדים לתת לו הארץ, כתיב (בראשית י"ב, א) "ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וממולדתך אל הארץ אשר אראך". והקשה הר"ם ז"ל, שתימה הוא שלא זכר הכתוב קודם זה שהיה אברהם צדיק, ולכך נגלה עליו השכינה ואמר לו "לך מארצך וממולדתך" וגו', כי בלא זה לא נגלה עליו השכינה ואמר לו "לך מארצך", לכך ראוי היה לכתוב קודם צדקת אברהם. וכמו שתמצא בנח (בראשית ו', ח) "ונח מצא חן בעיני ה'", ואחר כך כתיב (שם, ט) "אלה תולדות נח" וגו', הזכיר קודם צדקת נח קודם שהזכיר שדבר השם יתברך עמו.

אבל לפי הדברים אשר אמרנו לך לא יקשה כלל, כי אצל נח לא היה רק בחירה פרטית, והבחירה הפרטית הוא לפי מה שהוא, והכל הוא לפי מעשה צדקות שלו. אבל באברהם לא היה בחירה פרטית, רק באומה הישראלית, שהם זרעו. שהרי כתיב באותה בחירה (בראשית י"ב, ב) "ואעשך לגוי גדול", וזה בחירה כללית, ובחירה כמו זאת אין תולה במעשה כלל, ולא בחטא, כי המעשה הוא לפרט. אף כי בודאי זכות אבות מועיל, מכל מקום עיקר הבחירה - בחירה כללית בו ובזרעו. ואל יקשה לך מה שכתוב (ר' דברים ט', ה) "לא בצדקתך אתה בא לרשת וגו' ולמען הקים את הדבר אשר נשבע לאבותיך", בודאי דבר זה מה שהביא אותו הדור אל הארץ היה תולה בזכות אבות, וגם דבר זה פרטי. אבל עיקר הבחירה שבחר השם יתברך באברהם לא היה בחירה פרטית, רק שבחר בו ובזרעו אחריו בחירה כללית, ולא היה בחירה פרטית. שהבחירה הפרטית הוא לפי המקבל, ואם נשתנה המקבל - ישתנה הדבר. ולכך יתורץ השאלה, שלא הזכיר הכתוב צדקת אברהם קודם שנגלה עליו השכינה ואמר לו "לך לך מארצך וממולדתך" וגו' (בראשית י"ב, א), שאם כך היה משמע שלכך נגלה עליו הקדוש ברוך הוא ואמר לו "לך לך מארצך" בשביל זכותו שהזכיר, ואם כן היה זאת האהבה תלויה בדבר, וכל אהבה התלויה בדבר - בטל דבר בטל האהבה (משנה, אבות ה, טז). לפיכך אל הבחירה הפרטית יש שנוי, ולא אל הבחירה כללית. וכיון שלא נזכר צדקת אברהם קודם שאמר לו "לך לך מארצך", לא היה זה בשביל צדקת אברהם - עד שתאמר אם בטל דבר בטל האהבה, כי זכות אבות אפשר שיהיה תמה, ואם כן תהיה הבחירה הזאת שבחר באברהם בטל. ולכך לא הזכיר זכותו, לומר כי הבחירה הזאת לא תליא בזכות כלל, ולכך אי אפשר שיהיה דבר זה בטל.

[פרק יא]

אם הקשר בין אלוהים לבני האדם היה באמצעות יחידים בעלי מעלה, אזי כאשר אותם יחידים היו עוברים מן העולם או משנים ממעשיהם הטובים, היה הקשר בטל ומבוטל. לכן בחר הקב"ה בעם שאורחות חייו הקבועים יונהגו על פי הצדק והמוסר האלוהי, שכן בדרך זו אפשר יהיה להבטיח שהדבקות במידותיו של הקב"ה תישאר קבועה ובלתי משתנה.
לא רק ביהדות מייחסים ערך רב לשייכות הלאומית. עמים רבים רואים בשימור הייחודיות הלאומית שלהם ערך. לפיכך, יש הסוברים כי שיבת ציון בימינו והתעוררות התנועה הציונית אינן ייחודיות לעם ישראל, ומדובר בהתעוררות לאומית כללית שמתרחשת בכל העמים, ובכלל זה גם בעמנו. בניגוד לדעתם, הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל מסביר כי הרעיון הלאומי בישראל שונה מזה המקובל בעולם בכלל ובקרב עמי אירופה בפרט.

הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל
"הלאומיות ותעודתה"

הלאומיות איננה גזע משותף, לא מולדת או מלכות וממשלה משותפת ולא מנהגים ודרכי חיים או ספרות ותרבות משותפת. כל אלה הן צורת הקיבוץ או המלכות הממשלית והמדינית. אבל הלאומיות מובנה המדויק היא השקפת עולם לשיפור חיינו האנושיים עלי אדמות, והתרוממותנו לפסגת הגובה של התעודה האנושית והצלחתה והנחלת הדעות האמיתיות והתכונות ומידות טובות ותורות המשפט והמוסר לבנינו אחרינו... וזו הייתה לדעתי עומק כוונת רז"ל מאמרם: שני גאי גויים בבטנך זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה במלכותו. שני גאי גויים: אדיראנוס מושל בחרבו האכזרית וצייד בפיו שפה דיפלומטית לרמות עמים ומדינות באומות, ושלמה בישראל מושל בחכמתו ובצדקתו (ב"ר על בראשית כ"ה, כג) הללו עושים את המדיניות לכל עיקר קיומם בחיים והללו עושים את הלאומיות לעיקר והמדינה נמשכת ממנה ומתקיימת בזכותה וטבועה בחותמה. ובזה מונח ההבדל היסודי שבין ישראל לעמים... ישראל מתגאים בעולמם - בהשקפת עולמם שהיא עיקר הוויתם וזכות קיומם. ואומות העולם מתגאים במלכותם - זו כינוסם המדיני שלאומיותם נדחית מפניה. מאז נמשכת נצחיות הפלאית של לאומיות היהדות שמתגאה בהשקפת עולמה. המתגאים במלכותם אובדים גם הם באובדן מלכותם, כטבע כל הנמצאים שהם אובדים ונפסדים. אבל המתגאים בעולמם, מתקיימים הם בזכות עולמם. גם באובדן מדיניותם. ובכל מקום שגלו ישראל שכינת הקודש גלתה עימהם...

היהדות איננה לאומיות רגילה ואיננה דת גרידא. היא מסגרת חיים לאומית שייעודה להנחות את העם, ודרכו את התרבות האנושית כולה, למצב מתוקן ושלם.

צמצום התעודה [=הייעוד של היהדות] בבית הכנסת ובבית המדרש, או אפילו בחדרי ביתנו ומשכבינו, היא גניזתה וקבורתה של תעודתנו הלאומית. המסתתרים ביהדותם בחדרי חדרים לבלי תשלוט בהם עין זרה, ולמען לא יהיו מוכרים לכל ביהדותם מעידים על עצמם שאינם יודעים מהותה וערכה של היהדות ולא מודים בערכיה אלא אוחזים בה כמצוות אנשים מלומדה מתוך מנהג תפל וסבל ירושה. המבדילים בין האדם והיהודי עושים בזה את היהדות כנשמה ערטילאית, שאין לה תפיסה בחיים ובדבריהם אלה גוזרים כליה על עצמם ועל לאום היהדות שלהם הם משתייכים ובשמם הם מדברים.

הסוברים שישראל הוא "דת" ולא "אומה" אינם מבינים מהי יהדות.

גרועים מהם אלה האומרים מתוך הכרה או מתוך לחץ כי מאז גלה ישראל מארצו והתפזר בארצות גלותו חדל מהיות לעם ולאום והנה הוא רק כת דתית, חבר אנשים בעלי אמונה ודת אחת. ואלה לא רק אומרים זאת אלא שוקדים בספריהם ונאומיהם להוכיח ולתת לעם ישראל כולו כי אין לו ולא הייתה לו מעולם תעודה רוחנית ולאומית, ואומרים: אם יש את לב היהודים כי תינתן להם הזכות להיקרא בשם "עם" אז צריכים הם להסיח דעתם מן הרעיון של תעודה רוחנית, ולהשתדל ככל יכולתם לרכוש להם ארץ ולחיות ככל הגויים אשר על פני האדמה... אפשר להעלות על הדעת מחשבה כזו לאלה מהעמים שדתם היא תורה פולחנית כדוגמת נביאי הבעל, או נזירים מהבילים שכל דתם היא נזירות וסיגופים, השבעות ולחישות. אלה יכולים להיקרא חבר דתי

1 הכותרת איננה במקור.

בקרב הלאום. אבל תורת ישראל אוצרת בקירבה תורת האדם ותורת החיים, תורת המשפט והמוסר, תורת החברה והמשפחה, תורת המלכות והמדינה, או במילים אחרות: השקפת עולם על חיי האדם ופעולותיו, ביחידו ובמינו, ויישובו של עולם ונעימותו דרך צדק ומשפט, שלום ואהבה.

והאמונה הישראלית, האמונה ביחידו של עולם ויוצר האדם, ובהשגחתו הגלויה והמסתורית על עלילות האדם ומחשבותיו, מחייבת את האדם ואת הלאום להכיר מתוך מדע מבורר בלאומיותו ותעודתו ואידיאליו הרוחניים ובהשקפת עולמו, ועל הרחבת השפעתו והשלטת השקפותיו העולמיות בכח ההגיון, הדוגמא והמופת לכל האנושיות ולה. תעודה זו היא עיקר הוויתה של היהדות, היא גאוותה והיא נשמת חייה.

[בתוך: הגיוני עוזיאל ב, מהד' הוועד להוצאת כתבי הרב זצ"ל, שער כה, עמ' קו]

הרב עוזיאל מתמודד בדבריו אלו עם **שתי תפיסות מוטעות** לדעתו. האחת - שלפיה **הלאומיות היהודית היא ככל העמים** - מסגרת לשימור ולהגנה על תרבות משותפת של קבוצה מסוימת; והאחרת - המנוגדת לה - הסוברת ש**היהדות היא דת גרידא** שאין לה קשר לשייכות לאומית כלל, ולכן אפשר להיות יהודי מבחינה דתית ובה בעת בן ללאום גרמני/צרפתי וכדו'. הרב עוזיאל מדייק כי הלאומיות בישראל היא השאיפה לאורח חיים לאומי על פי המוסר האלוהי. לכן עם ישראל איננו עם ככל העמים, והייעוד שעליו למלא איננו 'דת' בעלמא. את חזונה הרוחני של היהדות, להנחות את מכלול חיי העולם הזה באור ה', אפשר להגשים רק במסגרת לאומית. מסיבה זו אי אפשר להיות יהודי דתי מבלי להשתייך השתייכות לאומית לעם ישראל.

באופן דומה מתאר את היהדות הרב יצחק ניסנבוים, אחד ההוגים הראשונים של הציונות הדתית. לדבריו, המטרה הראשונית של היהדות הייתה להקים ממלכה לאומית, והתורה והמצוות ניתנו לעם - כדי שיהיה מסוגל לכונן את הממלכה הלאומית:

הרב יצחק ניסנבוים[20]
"אמרי דרוש"

היהדות נועדה מתחלתה להיות יהדות ממלכה ולאום, או "גוי", ותכליתה היתה שממלכה זו תהיה ממלכת כהנים, ממלכת שרים, חפשיים, עומדים ברשות עצמם, וחיים על דעת עצמם, ולא ממלכת עבדים משועבדים לאחרים ולתרבות אחרים. והגוי יהיה גוי קדוש, חי, מופרש ומובדל מתועבות הגוים האחרים ומטומאתם. ואחרי שהיהדות נועדה מתחלתה לחוג-השפעה רחב, לכן יש בה מקורות-כחות גדולים, המתאימים למטרתה זו. למטרה זו מכוונים חקיה ומצוותיה בתורת משה, ועליה ועל דרכי התגשמותה בחיים דברו נביאינו. מטרה זו היתה אחר כך גם נגד עיני אנשי כנסת הגדולה, והסופרים והזקנים הראשונים, ולפיה עשו את הסיג לתורה, ותקנו תקנות חדשות. וכה היו תקופות בישראל שבהן היתה היהדות באמת ליהדות ממלכה, בזמן המלכים הצדיקים בבית ראשון, ובזמן שמעון החשמונאי, יוחנן כהן גדול, ושלומית מלכה בבית שני. ומן הימים ההם עד התקופה האחרונה, שראשיתה המהפכה בצרפת, היתה היהדות בעצם ליהדות הלאום, אם כי בזמנים שונים ובמקומות רבים היתה מוכרחת להצטמצם לפעמים בתוך גבולות הקהלה, או רק בתוך כתלי בית הכנסת.

[מהד' ורשה תרפ"ו, עמ' 7-8]

הרב זבולון ליב ברי"ט[21]

והיה אם נעמיק ביותר לשאול מה הוא הדבר המחבר את עם ישראל חד אל אחד, ועושה אותם לגוי אחד בארץ: אם אגודתם הוא בגלל האחדות השוררת בהם - הנה אין לך אומה בעולם שתהיה נפרדת למפלגות שונות כמו האומה הישראלית, ואין לך פרוד הדעות יותר מאשר בקרב עמנו. מה שזה בונה זה סותר ומה שזה מתיר זה אוסר. ואם אגודתם היא על ידי השפה המאחדת אותם - הלא בשפת עלגים [=ז'רגון, עגה] נדבר, ורבים מבני עמנו מדברים בלשון המדינה. ואם בגלל קשר הדת והאמונה, אם אמנם כן הוא כי לאום ישראל ודתו כלו חד ותלויים וקשורים זה בזה, אולם תינח ביראי ה', בעלי אמונה ודת, אבל הן רואים אנחנו כי גם החפשים ביותר, אשר כבר הסירו מעליהם את עדים מהר חורב, בכל זאת לאומיים הם בנפשם ומאדם. ואם בגלל ארץ מולדתנו - הלא ראינו בימים הראשונים הטובים מאלה, כי רבים מהנאורים כבר נתיאשו ממנה, ומחו זכר ציון וירושלים מתפלותיהם, ובכל זאת היו לאומיים ובנים נאמנים לעמם.

לאום הישראלי הוא עצם נצחי, וקיומו הוא למעלה מן הזמן ומן השכל. כמה הרפתקאות עדו עליו, והוא חי וקים, בא באש ובמים ויצא לרויה. רבים דכאו לעפר נפשו ועל גבו חרשו חורשים, והוא נשאר בחיים ושבע נפל וקם. וכל אשר יוסיפו לענות אותו - עוד ירבה ועוד יפרוץ. הרבה אומות מתו ונמחו מתחת שמי ה' מבלבול הדעות, מזקנה ושיבה ומפני מצוקות רבות, ועם

הרב זבולון ליב ברי"ט, תלמידו של המהרי"ל דיסקין, מתייחס אל מושג הלאום הישראלי כמושג נצחי שאינו תלוי בחילופי הזמנים. להלן דבריו.

20 הרב יצחק ניסנבוים (כ"ה בתשרי ה'תרכ"ט [1868]-ה'תש"ג [1942/3]) היה רב, סופר ומנהיג ציוני, מראשי תנועת "חיבת ציון". הרב נספה בשואה בגטו ורשה. קיבוץ בארות יצחק נקרא על שמו.

21 הרב זבולון ליב ברי"ט (1835 [בערך]-ב' בסיוון ה'תרס"ג [28 במאי 1903]), תלמידו של מהרי"ל דיסקין, היה רב ופובליציסט ליטאי, ידען ובקי גדול בתורה ובידע העולם.

ישראל למרות בלבול דעתו, למרות זקנתו המופלגת ולמרות כל התלאות - הנהו חי ומלא כח עלומים, ואחרי בלותו היתה לו עדנה, ויחדש כנשר נעוריו. ומה שקרה לישראל קרה לתורתו. גם היא הייתה כקוץ מונד בעיני עובדי אלילים אשר השתדלו למחות כל זכר לה, גם עליה עברה זקנה ושיבה, הורקה בגולה ממקום למקום, מישיבה לישיבה, רבים קמו עליה להכחידה והיא חיה וקיימת, ועד היום היא לאור גוים, וזיוה מבהיק מסוף העולם ועד סופו. מה היא סבת חיותם של עם ישראל ותורתו? אין אתנו יודע עד מה, ורק אין לנו אלא מה שעינינו רואות, כי כח טמיר ונעלם שומר עליהם ומחיה ומחדש בכל יום תמיד את כוחותיהם לחיות ולהתקיים לנצח. את כל סימני החיות וקיום הנצחי שאנו מוצאים בעם ישראל ותורתו, מוצאים אנחנו גם בארץ ישראל. הרומאים חפצו לעשותה מדבר, ארץ לא נושבת, וימים רבים היתה לשמה ובתה ושממו עליה פראי הערביים, ועתה אחרי בלותה היתה לה עדנה, ואחרי תקופת אפיסת הכח הגיעה לתקופת ימי עלומים וחיים חדשים. ואם כי אין עוד זכר גאולה בזה, אבל אות הוא על חיותה שאינה פוסק ועל קיומה הנצחי, ובעת אשר יהיה רצון מלפני אבינו שבשמים - יהיה מתי שיהיה - בטוחים אנחנו כי עוד נשוב לחזות בנועמה ולזכות לכל יעודי הנביאים הקדושים. ובזה התנחם גם ירמיהו: "זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל, חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו" (איכה ג'). הכונה היא כי כאשר אשים אל לבי חסדי ה' אשר לא תמנו לגווע בארך גלותנו, על כן אוחיל כי יקום ה' ירחם ציון כשיבוא המועד. ואנחנו שלשתנו: ישראל, תורתו וארצו, חיֵינו, חיים אנחנו, ועוד נחיה.

[בתוך: א"י סלוצקי (עורך), שיבת ציון א, מהד' מכון הר ברכה תשע"ב. עמ' 108-109]

נחתום את עיוננו בדברי הרב קוק:

הראי"ה קוק
"אורות התחייה"

"אשרי איש שחושב עצמו כשיריים לגבי כנסת ישראל כולה, שהיא נחלת ד', שכל מחשבות לבבו, הגיונותיו, חפצו ושאיפתו, אמונתו ורעיונו, אינם כ"א חשק טמיר אחד להכלל כולו באוצר חיים זה."

[מהד' ירושלים תשמ"ה, עמ' עו, פסקה כד]

הרב קוק ייחס ערך רוחני גבוה לתחושת השייכות של היחיד אל הכלל ולפעולה למען הכלל. וזאת לאור ההבנה שמעלתו האישית של האדם, גדול וצדיק ככל שיהיה, איננה מגיעה למדרגתו של עַם ישראל - 'אוצר חיים'.

לסיכום:
ראינו בפרק זה כי הרעיון הלאומי עומד במרכזה של היהדות. העם, בניגוד ליחידים, הוא בעל אופי קבוע ונצחי, ולכן רק הוא יכול להנחיל את דרכה של התורה בחיים.
עוד ראינו כי הלאומיות בישראל איננה דומה ללאומיות המקובלת בעולם המערבי. היא עתיקה ממנה, ומטרותיה שונות בתכלית השינוי.
בימינו, נשמעת לא פעם הטענה שלפיה הרעיון הלאומי שעמד ביסוד הציונות, אבד עליו כלח, ואולם לאמתו של דבר, הציונות הקימה לחיים את העם היהודי ובמעשה זה הגשימה הלכה למעשה את ייעודה של היהדות ואת חזונה.

ב. כלל ישראל וכנסת ישראל

המחשבה על המושג עַם, מתקשרת בתודעתנו בדרך כלל לקבוצת אנשים גדולה החיה במדינה אחת, וכל חבריה מדברים שפה אחת ומשתייכים לאותה תרבות. בעם ישראל הגדרה זו איננה מספקת שהרי אנו קוראים בשם 'ישראל' ליהודים מכל הדורות, ליהודים שחיים בארץ ומחוצה לה, ליהודים שמדברים עברית אך גם לשונות אחרות, וכן ליהודים שנבדלים זה מזה באורחות החיים שהם מנהלים.

על פי הנאמר בתורה, הברית המכוננת את העם היא מעל לזמן ולמקום. שותפים בה לא רק היהודים החיים בדור מסוים, אלא כל היהודים בכל הדורות ובכל מקום שהם:

אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם כֻּלְּכֶם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם רָאשֵׁיכֶם שִׁבְטֵיכֶם זִקְנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם כֹּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל: טַפְּכֶם נְשֵׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב מַחֲנֶיךָ מֵחֹטֵב עֵצֶיךָ עַד שֹׁאֵב מֵימֶיךָ: לְעָבְרְךָ בִּבְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ וּבְאָלָתוֹ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ כֹּרֵת עִמְּךָ הַיּוֹם: לְמַעַן הָקִים־אֹתְךָ הַיּוֹם לוֹ לְעָם וְהוּא יִהְיֶה־לְּךָ לֵאלֹהִים כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לָךְ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב: וְלֹא אִתְּכֶם לְבַדְּכֶם אָנֹכִי כֹּרֵת אֶת־הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת־הָאָלָה הַזֹּאת: כִּי אֶת־אֲשֶׁר יֶשְׁנוֹ פֹּה עִמָּנוּ עֹמֵד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ הַיּוֹם:

[דברים כ"ט, ט-יד]

תחושת השייכות העמוקה שכל יחיד מרגיש כלפי עם ישראל היא רבת משמעות: מדובר בתחושה שה'אני' הפרטי שלי הוא חלק מ'אני' גדול יותר של כלל עם ישראל, ושחיינו שלנו הם חוליה נוספת בשרשרת ארוכה של חיי עם ישראל.

200 דור עברו מראשית תולדות עמי, והם דומים בעיניי כימים אחדים. רק 200 דור עברו מאז קם אדם אחד ושמו אברהם ועזב את ארצו ואת מולדתו והלך אל הארץ שהיום היא ארצי. רק 200 דור עברו מיום שקנה אברהם את מערת המכפלה בעיר חברון ועד הסכסוכים הרצחניים המתרחשים בה בדורי. רק 150 דורות עברו מעמוד האש של יציאת מצרים ועד עמודי העשן של השואה. ואני, שנולדתי מזרעו של אברהם ובארצו של אברהם - הייתי בכולם:

הייתי עבד במצרים, וקיבלתי את התורה בהר סיני, ויחד עם יהושע ואליהו עברתי את נהר הירדן. נכנסתי לירושלים עם דוד, וגליתי ממנה עם צדקיהו, ולא שכחתי אותה על נהרות בבל, ובשוב ה' את שיבת ציון חלמתי בין בוני חומתה. לחמתי ברומאים וגורשתי מספרד, והועליתי על המוקד במגנצה, היא מיינץ, ולמדתי תורה בתימן, ושכלתי את משפחתי בקישינב, ונשרפתי בטרבלינקה ומרדתי בוורשה ועליתי לארץ ישראל, היא ארצי שממנה גליתי ובה נולדתי וממנה אני בא ואליה אשוב.

[מתוך נאום הנשיא עזר ויצמן ברייכסטג הגרמני, 1996 (כתב: מאיר שלו).
פורסם ב"ידיעות אחרונות" בכ"ד בטבת תשנ"ו (16.1.1996)]

ברוח זו דיבר נשיא מדינת ישראל, עזר ויצמן, בנאום שנשא לפני בתי הפרלמנט בגרמניה. הנאום מבטא את המשמעות העמוקה שחש כל יחיד בעם היהודי כלפי הדורות שקדמו לו:

הנשיא ויצמן משתמש בנאומו בלשון יחיד, ובכל זאת איש לא יטעה לחשוב שהוא עצמו נכח בכל האירועים שתיאר. ה'אני' שהוא מדבר עליו משותף, וחייו נפרסים על פני ההיסטוריה הלאומית מראשיתה. חייו האישיים של כל יחיד מלאים במשמעות הנובעת משייכות להקשר רחב זה.

גם חז"ל דיברו על 'אני' כללי כישות עצמית. ישות זו זכתה בפיהם לכינוי 'כנסת ישראל'. על מהותה של כנסת ישראל זו כתב הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק.

הרב יוסף דֹב (רי"ד) הלוי סולובייצ'יק[22]
"דברי הגות והערכה"

כשאנו מעלים על לשוננו את השם כנסת ישראל, איננו מתכוונים רק כלפי קהל שלושה עשר מליוני הבריות בנות דורנו, כן ירבו, אלא אף כלפי ישות מיסטית אינדיווידואלית. כנסת ישראל, כפי שהובנה על ידי הרמב"ן ובעלי סוד אחרים, חכמי הקבלה, איננה רק אוסף של בני אדם. יותר מכך: ישות נפרדת היא, יחידה חיה בעלת תודעת "אני". המקובלים דיברו על כנסת ישראל הסמויה מן העין. יש כנסת ישראל גלויה, המורכבת מבני דורנו, שלושה עשר מליוני בני אדם, ויש כנסת ישראל טמירה, החובקת כל יהודי שחי אי פעם ולא את בני דורנו לבדם. מקיפה היא את כל אלה ששמותם הונצחו וזכרם ינון לעד, ואת כל אלה שחיו כבני בלי-שם, שעברו מן העולם בדומיה ונטמנו בקברים חסרי ציון, שלא הותירו זיכרון בודד, טביעת אצבעות יחידה של חולותיו הנודדדים של הגורל האנושי. לכל איש מהם, גדול וקטון, חלק ונחלה בכנסת ישראל טמירה...

ויותר: כנסת ישראל חובקת בזרועותיה כל יהודי העתיד לעמוד אי פעם על פני כל הארץ. דורות שטרם באו לעולם, העתידים לתרום חלקם לעם ישראל בנקודה מסוימת על פני העתיד האפל והמאיים, בדרכים שונות ומשונות, כולם נוטלים חלק בכנסת ישראל הנעלמה, המגולמת על ידי עשרה יהודים העושים דרכם לבית הכנסת ביום סגריר ואומרים: "אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה". מיהם "יושבי ביתך"? כנסת ישראל כולה.

מעיקרו של דבר, רק תפילה אחת היא, רק ציבור אחד הוא: כנסת ישראל הטמירה, החובקת עבר, הווה ועתיד, הנושאת תפילתה עם כל מניין מישראל. הציבור בבית הכנסת - כנסת ישראל בזעיר אנפין הוא, המייצגת ומגלמת את קהל עדת ישראל הטמירה, העדה הנצחית כולה. רעיון השליחות, בתפילה כמו בנבואה, גובל בתחומו של המיסטי והטרנסצנדנטלי. כנסת ישראל הנעלמה והנצחית, על פני הדורות כולם, מעולם ועד עולם, נוכחת בכל עדה בת עשרה, עדה בזעיר אנפין. כנסת ישראל בבחינת העדה כולה, האין סופית והחובקת כל, מכחישה עצמה. היא מצמצמת עצמה ושוכנת בקרבה של כל עדה קטנה וסופית.

תהינו לעיל על קפדנותה של ההלכה בדבר בית הכנסת. מדוע מגונה הוא הביטוי "בית העם"? מה עבירה חמורה מצאו חכמינו בהמרת "בית הכנסת" ב"בית העם"? עתה נוכל להשיב בפשטות: בית הכנסת משכנה של כנסת ישראל הגדולה והנעלמה הוא, על פני הדורות כולם והתקופות כולן. בית עם אינו אלא ביתם של בני דור ההווה. אולם, לא די בתפילה עם בני ההווה. יש לשאת תפילה עם עדת הברית כולה, השרויה בבית הכנסת. וממסתורין נורא זה, נובעת קדושתו של בית הכנסת. בעקבותיו נתלים ועומדים שלושה מימדי הזמן: העבר טרם חלף, העתיד כבר הינו, ואנו, העשרה, המניין ההווה, כורכים יחדיו עבר ועתיד. בית הכנסת בית תפילה הוא, בהיותו מעונה של כנסת ישראל הגדולה, ומתוך כך אף מעונו של הקב"ה הפוגש בכנסת ישראל.

[מהד' ספריית אלינר, ירושלים, עמ' 115-116]

22 הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק (י"ב באדר ה'תרס"ג [11 במרץ 1903]-י"ח בניסן ה'תשנ"ג [8 באפריל 1993]) היה רב, ראש ישיבה, מנהיג ואיש רוח, מגדולי המנהיגים הרוחניים של הציונות הדתית ושל יהדות ארה"ב.

הראי"ה קוק
"אורות ישראל"

דברים אלו של הרב סולובייצ'יק מתיישבים יפה עם לשון חכמים שבמדרשי האגדה, שבהם מוצגת 'כנסת ישראל' בדמות אישה שהמוני בית ישראל הם בניה. לפיכך, כשאנו עוסקים ב'כנסת ישראל', אין אנו מתכוונים רק לקבוצה המאגדת יהודים רבים, במובן הכמותי, אלא לישות חיה וקיימת, שאנו, כבניה, זכינו להיות חלק ממנה.

את 'אישיותה' ומעלותיה של 'כנסת ישראל' תיאר הרב קוק בהרחבה בספריו. בפסקות שלהלן, הלקוחות מתוך החיבור "אורות ישראל", הוא מבאר כי 'כנסת ישראל' היא שם תואר לכוח רוחני מרכזי בעולם, אשר בא לידי ביטוי בחיים הממשיים של עם ישראל ובאמונה היהודית לדורותיה.

פסקה א:

כנסת ישראל היא תמצית ההויה כולה, ובעולם הזה נשפע תמצית זו באומה הישראלית ממש, בחומריותה ורוחניותה, בתולדתה ואמונתה. וההסתוריה הישראלית היא תמצית האידיאלי של ההסתוריה הכללית, ואין לך תנועה בעולם בכל העמים כולם שלא תמצא דוגמתה בישראל. ואמונתה היא התמצית המסולת והמקור המשפיע את הטוב והאידיאליות לאמונות כולן, וממילא הכח המבקר את כל המושגים האמוניים, עד שיביאם למדרגת שפה ברורה לקרא כולם בשם ד', ואלהיך קדוש ישראל אלהי כל הארץ יקרא.

פסקה ב:

כנסת ישראל היא הגילוי הרוחני העליון שבהויה האנושית. כשם שאין להתפלא על אשר במח ובלב ישנם גילויי חיים כאלה, שדוגמתם אין אנו מוצאים בכל הגויה כולה, כן אין להתפלא על גילויי החיים של הפליאות, הניסים, הנבואה, רוח הקודש במעלתו העליונה, התקוה הנצחית, הנצחון על כל מפגע, שהם מתגלים בצורה עליונה, המפליאה את כל לב הוגה וכל מוח חושב. כנסת ישראל היא גילוי זרע ד' בעולם, יד ד' בהויה, בבנין הלאומים. ויש לה בודאי יחש גדול עם כל מה שהוא יותר נשגב ונערץ, קדוש ומרומם, במצוי כולו, בכל הקפו, הגשמי והרוחני. באופן אחר אי אפשר לחשב.

פסקה ג:

אין להגדיר את מהותה של כנסת ישראל בגבולים מיוחדים ובתוארים מוגבלים. כוללת היא את הכל, והכל מיוסד על כלות נפשה לאלהים, על הרגשתה את המתק ואת הנועם העליון בכל עומק נשמתה, בכל יפעת תענוגיו. והתשוקה להאלהות בהתלהבות נפש אמתית, מתגלה היא בכל פינותיה, מתגלה בתורה ומצות, מתגלה במוסר ומדות, מתגלה בהתעלות נפשית, בשירה פנימית, בקדושת החיים, בצמאון אין חקר, "כלתה נפשי - לאל חיי", מתגלה במסירות נפש תדירית, בנשיאת עול גלות מאהבה, רק שלא לזנח את סדר החיים, המעשיים והרוחניים, שהאורה האלהית מתדבקת על ידם בקרבה. גבורת רעם זו היא המביאה לה באחרית הימים את הישועה המוחלטת. ומזרה ישראל יקבצנו ושמרו כרועה עדרו.

פסקה ח:

אור השכינה הוא כנסת ישראל, האידיאל הישראלי השורה באומה כולה, העושה אותה לחטיבה אחת בכל דורותיה. כשהאורה הגדולה הזאת מתגלה בארץ, מתגלם בחיים המעשיים והשכליים, הכל מתברך. הנשמות הגנוזות בחביון מעלה מוסיפות אורה ותענוג. וכל נפש חיה מתעלה, העולם ומלאו מתרומם, הטללים אוצרים בקרבם שפעת ברכה, רוחות וגשמים כוללים בתוכם מניות חיים ועז, כל חי רוחני עליון ותחתון מתעדן, ומתמלא הגיון של שירה וחדות נועמים, הכל עלז שמח ומרנן, מפני שכנסת ישראל נחתת לאשראה בארעא. האידיאל הלאומי הנצחי, מהוד מקורו האלהי, השוכן בישראל, המקושר עם נשמתם המצוחצחה, דופק ופועם, ומכה גלים בים החיים, הכל מתברך, הכל מתנשא, ברוך ד' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. שמחו בד' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב.

[בתוך: אורות, מהד' ירושלים תשס"ה, פרק א, עמ' קלח-קמ]

לסיכום - כשאנו מדברים על 'כנסת ישראל' או על כלל ישראל, איננו מתכוונים אך ורק לקבוצת היהודים החיה היום בעולם, אלא למושג מופשט רוחני המאגד בתוכו תכונות נעלות ואלוהיות.

ג. רעיון הבחירה והסגולה

מן הפסוקים שהבאנו למעלה עולה כי ייחודו של עם ישראל נובע מבחירתו של הקב"ה בו לעם סגולה. הרעיון שהעם היהודי עם נבחר ובעל סגולה ידוע ומוכר, אך בימינו יש החשים בגינו אי נחת. להבנתם התייחסותנו לעצמנו כ'עם נבחר' יש בה משום התנשאות על פני העמים האחרים ונקיטת יחס מפלה כלפיהם. בפרק זה נראה את המקום המרכזי שתופס רעיון הבחירה באמונה היהודית, ונלמד על משמעותו תוך התמודדות עם השאלות שמעלה תרבות זמננו כנגדו.

משנה, אבות

הוּא (ר' עקיבא) הָיָה אוֹמֵר, חָבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם. חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לוֹ שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם, שֶׁנֶּאֱמַר" כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם".

חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ בָנִים לַמָּקוֹם. חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לָהֶם שֶׁנִּקְרְאוּ בָנִים לַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר "בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם".

חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה. חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לָהֶם שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ד')" כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ".

[משנה, אבות ג, יד]

לפי המשנה, כל בני האדם רצויים וחשובים לפני הקב"ה, אך עַם ישראל זכה בקרבה מיוחדת אליו. המשנה מתארת קרבה זו בשתי דרכים: האחת - היותנו בנים למקום; האחרת - אחיזתנו בתורה. המשנה, כהרגלה, מקצרת בדברים, אך בספרי המחשבה מובאים הסברים שונים לשני כיוונים אלו.

הקשר בין עם ישראל לקב"ה מבוסס על אהבה. הסגולה משמעותה היותנו אהובים על הקב"ה ללא נימוק וטעם.

מהי סגולת ישראל?

ר' יוסף אלבו[23] "ספר העיקרים"

להורות שאהבת השם יתברך אל ישראל יותר מכל אומה ולשון, אינה כאהבה ההידמות, ולא כאהבה הטבעית, אבל אהבה בחירית נמשכת אל רצון האוהב בלבד בלי שום טעם, יכנה הכתוב אהבת השם יתברך אל ישראל בשם חשק. אמר: "חשק ה' בכם ויבחר בכם" (דברים ו'). ושם חשק יאמר על הפלגת האהבה בלי טעם, כמו שאהבת האיש אשה מיוחדת מזולתה, אף על פי שהיא נאה הימנה, יקרא חשק, להיותה בלי טעם...

וכן אהבת השם יתברך את ישראל היא כחשק בלי טעם. וכל ספר שיר השירים מיוסד על חוקי זה החשק אשר בין השם יתברך וכנסת ישראל, כדוד החושק עם הרעיה החשוקה בלי שום טעם.

ולזה הוא שקרא הכתוב את האהבה הזאת סגולה אמר: "כי עם קדוש אתה לה' אלוהיך, בך בחר ה' אלוהיך להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה. לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם" (דברים ו').

וביאור זה, כי כמו שהסגולה תמצא דבקה במין לא תיפרד ממנו, ואינה נמצאת בו לא מצד הכמות ולא מצד האיכות, כן האהבה הזאת עניין סגולה דבק באומה לא מצד הכמות, כי לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם.

וגם לבאר שלא הייתה מצד האיכות אמר במקום אחר: "לא בצדקתך, וביושר לבבך" וגו' "כי עם קשה ערֹף אתה" (שם, ט'). אבל האהבה הזאת היא כחשק בלי טעם, אלא עניין נמשך לרצון החושק בלבד. והוא שהבטיח עליה בשעת מתן תורה בשכר קבלתם התורה: "ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים" וגו' (שמות י"ט).

כי כמו שמסגולת החושק כי המועט המושג אליו מחשוקו יותר נכבד וערב אצלו מהרבה מזולתו, כן השם יתברך מעט העבודה המגיע אליו מאומת ישראל יותר נחשב אצלו מהרבה מאומה אחרת, או מכל האומות. וזהו אמרו: "מכל העמים כי לי כל הארץ" וגו'. או יהיה אמרו "כי לי כל הארץ" דבק עם "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים" וגו'.

כלומר: אחר שכל הארץ שלי, וכל הממשלות הם ממני, אני יכול להבטיח אתכם להגדילכם על כל העמים אשר תחת כל השמים. כי ממשלתי כוללת הכל, ואין אלוה מבלעדי שיוכל לתת ממשלה לאומה אחרת זולתכם, אף על פי שתהיה יותר גדולה מכם. כי זהו עניין הסגולה, כלומר אהבה דבקה בלי טעם כעניין החשק... ולהורות שאהבה זו עניין שכלי וקיים בלתי משתנה, אמר הכתוב: "ואהבת עולם אהבתיך" (שם).

[מאמר ג, סוף פרק לז]

23 רבי יוסף אלבו (ה'ק"ם [1380]-ה'ר"ד [1444]) רב ומנהיג יהודי בספרד, תלמידו של רבי חסדאי קרשקש; היה בקי בפילוסופיה, ברפואה ובהנדסה וייצג את היהדות בוויכוחים פומביים עם הנצרות. ספרו "ספר העיקרים" נכתב כדי לחזק את אמונתם של היהודים בספרד שלא ייכנעו ללחץ שהופעל עליהם להמיר דתם. הספר ראה אור בשנת ה'קפ"ה (לערך), נתחבב על הקוראים בשל סגנונו הבהיר ומושך הלב, והפך לחיבור נפוץ מאוד.

רבי יוסף אלבו מבחין בין אהבת ה' לישראל - שהיא נצחית ואינה תלויה בהתנהגותם, לבין מעלת ישראל - שלה יזכה רק אם ינהג על פי התורה. משמעות הסגולה, לדעתו היא האהבה המוחלטת הקודמת לכול.

רבי יהודה הלוי, מציג ב"ספר הכוזרי" גישה שונה שלפיה משמעות הסגולה היא כישרון מיוחד לידיעת ה' ולעבודתו, שעם ישראל ניחן בו.

רבי יהודה הלוי[24]
"ספר הכוזרי"

ספר הכוזרי

משמעות הסגולה היא שהציבור בישראל הוא בעל 'עניין אלוקי' - כישרון טבעי להשגה אלוקית.

צה ˙ אָמַר הֶחָבֵר: הִרְפֵּה לִי מְעַט, עַד שֶׁאֲבָאֵר אֶצְלְךָ גְּדֻלַּת הָעָם, וְדַי לִי לְעֵד, שֶׁהַשֵּׁם בְּחָרָם לְעָם וּלְאֻמָּה מִבֵּין אֻמּוֹת הָעוֹלָם, וְחוּל הָעִנְיָן הָאֱלֹהִי עַל הֲמוֹנָם עַד שֶׁהִגִּיעוּ כֻּלָּם אֶל מַעֲלַת הַדִּבּוּר. וְעָבַר הָעִנְיָן אֶל נְשֵׁיהֶם וְהָיוּ מֵהֶן נְבִיאוֹת, אַחַר שֶׁלֹּא הָיָה חָל הָעִנְיָן הָאֱלֹהִי כִּי אִם בִּיחִידִים מִבְּנֵי אָדָם אַחַר אָדָם הָרִאשׁוֹן, כִּי אָדָם הָיָה שָׁלֵם מִבִּלְתִּי תְּנָאי... וּכְבָר נִקְרָא אֶצְלֵנוּ בֶּן־אֱלֹהִים, וְכָל הַדּוֹמִים לוֹ מִזַּרְעוֹ – בְּנֵי אֱלֹהִים. וְהוֹלִיד בָּנִים רַבִּים וְלֹא הָיָה מֵהֶם רָאוּי לִהְיוֹת בִּמְקוֹם אָדָם אֶלָּא הֶבֶל, כִּי הוּא הָיָה דּוֹמֶה לוֹ. וְכַאֲשֶׁר הֲרָגוֹ קַיִן אָחִיו מִפְּנֵי קִנְאָתוֹ בוֹ עַל הַמַּעֲלָה הַזֹּאת, נָתַן לוֹ תַּחְתָּיו שֵׁת, וְהָיָה דּוֹמֶה לְאָדָם, וְהָיָה סְגֻלָּה וָלֵב וְזוּלָתוֹ כִּקְלִיפָּה. וּסְגֻלַּת שֵׁת אֱנוֹשׁ. וְכֵן הִגִּיעַ הָעִנְיָן עַד נֹחַ: בִּיחִידִים הָיוּ לְבָבוֹת, דּוֹמִים לְאָדָם וְנִקְרָאִים בְּנֵי אֱלֹהִים, שְׁלֵמִים בִּבְרִיאָתָם וּבְמִדּוֹתָם וּבַאֲרִיכוּת הַיָּמִים וּבְחָכְמוֹת וּבִיכֹלֶת, וּבִימֵיהֶם אָנוּ מוֹנִים מֵאָדָם וְעַד נֹחַ וְכֵן מִנֹּחַ וְעַד אַבְרָהָם. וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיָה מֵהֶם מִי שֶׁלֹּא דָבַק בּוֹ הָעִנְיָן הָאֱלֹהִי כְּתֶרַח, אֲבָל אַבְרָהָם בְּנוֹ הָיָה תַּלְמִיד לַאֲבִי אָבִיו עֵבֶר, וְעוֹד – שֶׁהִשִּׂיג נֹחַ בְּעַצְמוֹ. וְהָיָה הָעִנְיָן הָאֱלֹהִי דָּבֵק בָּהֶם מֵאֲבוֹת אֲבוֹתָם אֶל בְּנֵי בָנִים. וְאַבְרָהָם סְגֻלַּת עֵבֶר וְתַלְמִידוֹ וְעַל כֵּן נִקְרָא עִבְרִי, וְעֵבֶר הָיָה סְגֻלַּת שֵׁם וְשֵׁם הָיָה סְגֻלַּת נֹחַ... וּסְגֻלַּת אַבְרָהָם מִכָּל בָּנָיו – יִצְחָק, וְהִרְחִיק כָּל בָּנָיו מֵהָאָרֶץ הַזֹּאת הַמְסֻגֶּלֶת כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה מְיֻחֶדֶת לְיִצְחָק, וּסְגֻלַּת יִצְחָק – יַעֲקֹב, וְנִדְּחָה עֵשָׂו אָחִיו מִפְּנֵי שֶׁזָּכָה יַעֲקֹב בָּאָרֶץ הַהִיא, וּבְנֵי יַעֲקֹב כֻּלָּם סְגֻלָּה, כֻּלָּם רְאוּיִים לָעִנְיָן הָאֱלֹהִי, וְהָיָה לָהֶם הַמָּקוֹם הַהוּא הַמְיֻחָד בָּעִנְיָן הָאֱלֹהִי, וְזֶה הָיָה תְּחִלַּת חוּל הָעִנְיָן הָאֱלֹהִי עַל קָהָל, אַחֲרֵי אֲשֶׁר לֹא הָיָה נִמְצָא כִּי אִם בִּיחִידִים. וַיִּשְׁמְרֵם הָאֱלֹהִים וַיַּפְרֵם וַיַּרְבֵּם וַיְגַדְּלֵם בְּמִצְרַיִם, כַּאֲשֶׁר יְגַדֵּל הָאִילָן אֲשֶׁר שָׁרְשׁוֹ טוֹב, עַד שֶׁהוֹצִיא פְּרִי שָׁלֵם דּוֹמֶה לַפְּרִי הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נִטַּע מִמֶּנּוּ, רְצוֹנִי לוֹמַר: אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב וְיוֹסֵף וְאֶחָיו, וְהָיָה מִן הַפְּרִי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּמִרְיָם, וּכְמוֹ בְּצַלְאֵל וְאָהֳלִיאָב וּכְמוֹ רָאשֵׁי הַמַּטּוֹת וְשִׁבְעִים הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר הָיוּ רְאוּיִים לִנְבוּאָה מַתְמֶדֶת, וְכִיהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב וְחוּר וְזוּלָתָם רַבִּים. וְאָז הָיוּ רְאוּיִים לְהֵרָאוֹת הָאוֹר

24 רבי יהודה בן שמואל הלוי, **ריה"ל**, נולד בעיר טודלה שבספרד, כנראה בסביבות השנים ד'תתנ"ה-ד'תת"ס ויש אומרים בשנת ד'תתקל"ח. מגדולי ההוגים והמשוררים של העם היהודי ורופא. חי בספרד בתקופת 'תור הזהב'. ספרו "הכוזרי" התקבל במהלך הדורות כאחד מספרי היסוד החשובים של האמונה היהודית. את כמיהתו לארץ ישראל ביקש לממש והחל את מסעו אליה. ידוע שהגיע לצפון אפריקה ולמצרים, שם כפי הנראה מצא את מותו (ככל הידוע באב ד'תתק"א [1141]). עם זאת, יש שכתבו שהגיע לארץ ישראל. על פי המספר באגדה מוכרת, הגיע ארצה כשהיה בן חמישים. בהגיעו לשערי ירושלים "קרע את בגדיו והלך בקרסוליו על הארץ, לקיים מה שנאמר 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו', והיה אומר הקינה שהוא חיבר 'ציון הלא תשאלי', וישמעאלי אחד לבש קנאה עליו מרוב דבקותו, והלך עליו בסוסו, וירמסהו וימיתהו".

עֲלֵיהֶם וְהַהַשְׁגָּחָה הַהִיא הָרִבּוֹנִית, וְאִם הָיוּ בֵּינֵיהֶם מַמְרִים הָיוּ נִגְעָלִים, אַךְ הֵם בְּלִי סָפֵק סְגֻלָּה, כַּאֲשֶׁר הֵם בְּתוֹלַדְתָּם וְטִבְעָם מִן הַסְּגֻלָּה וַיּוֹלִידוּ מִי שֶׁהָיָה סְגֻלָּה וְנִזְהָרִים בְּאָב הַמַּמְרֶה בַּעֲבוּר מַה שֶׁיִּתְעָרֵב בּוֹ מִן הַסְּגֻלָּה אֲשֶׁר תֵּרָאֶה בִּבְנוֹ אוֹ בְּבֶן בְּנוֹ כְּפִי מַה שֶׁתִּזְדַּכֵּךְ הַטִּפָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ בְּתֶרַח וְזוּלָתוֹ מִמִּי שֶׁלֹּא נִדְבַּק בּוֹ הָעִנְיָן הָאֱלֹהִי אַךְ בְּשֹׁרֶשׁ תּוֹלַדְתּוֹ שֶׁיּוֹלִיד סְגֻלָּה, מַה שֶּׁלֹּא הָיָה כֵּן בְּתוֹלֶדֶת כָּל הַנּוֹלָד מֵחָם וָיָפֶת. וְנִרְאֶה כָּזֶה בָּעִנְיָן הַטִּבְעִי, כִּי כַּמָּה יֵשׁ מִבְּנֵי הָאָדָם שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה לָאָב כְּלָל אַךְ הוּא דּוֹמֶה לַאֲבִי אָבִיו?! וְאֵין סָפֵק כִּי הַטֶּבַע הַהוּא וְהַדִּמְיוֹן הַהוּא הָיָה צָפוּן בָּאָב וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִרְאָה לַהַרְגָּשָׁה, כַּאֲשֶׁר הָיָה צָפוּן טֶבַע עֵבֶר בְּבָנָיו עַד שֶׁנִּרְאָה בְּאַבְרָהָם.

[מאמר א, פסקה צה, תרגום: יהודה אבן תיבון מהדורת אינטרנט אתר דעת
[http://www.daat.ac.il/daat/mahshevt/kuzari/al-2.htm

הרב עוזי קלכהיים מבאר את טיבו של "העניין האלוהי" המוזכר בדברי ריה"ל:

הרב עוזי קלכהיים[25]
"שירת האומה לארצה"

משמעותה של סגולת ישראל - השאיפה לקרבת אלוקים.

לכל עם נטיות אופייניות. תרבותו וסגנון חייו מהווים בבואה המשקפת את אותו משהו מיוחד המאפיין את העם, הבא לידי גילוי במציאות. סגולת ישראל האופיינית היא התשוקה להתדבקות בה' - והיא הנטיה היותר טבעית של האומה. עניין זה נאמר בפסוק: "מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו". ננסח את הכתוב בצורת שאלה ותשובה, במה נציין את גדלותו ויחודו של הגוי? נשיב: אלוהים קרובים אליו. העניין האלוהי הוא הדבר המאפיין את ישראל והוא הקרוב לאומה יותר מכל נושא אחר. תרבות הגויים מוצאת את סיפוקה הרוחני בעולם עצמו, ביופיו, גבורתו חוקיו וסדריו ואילו ישראל אינם מרווים את צמאונם בכך אלא רואים בעולם את מה שמעבר לעולם, גבורתו וגדולתו של בורא עולם... ההכרח של הדבקות בה' מבטא את התכונה הטבעית ואת הכשרון המיוחד שהתגלה בישראל לדברים שבקדושה, נבואה תורה ומצוות ואילו בעמים רבים מתפתחים הכשרונות המגוונים בהתאם לטבעם ואופי תכונתם. אומה זו נוטה לשירה, האחרת לסדרי משטר והשלישית ליופי ולאומנות, הרביעית לגבורה ותרבות הגוף. וכך נמצא את התרבות האנושית עשירה מריבוי צביוני האומות. אבל הכשרון שנתגלה בישראל וממנו נתברכו האומות - הוא הכשרון לקדושה - הסגולה המיוחדת והאצילה לקלוט את האלוהות ולדעת את דרכיו נמצא בתורה, בנבואה ובדרך חיים של מצוות ומנהגים שמגמתם אחת: קרבת אלוהים.

[עמ' סט-ע]

25 הרב עוזי קלכהיים (י"ד באדר א' ה'תרצ"ה [17 בפברואר 1935]-ט' באייר ה'תשנ"ד [20 באפריל 1994]) היה תלמיד חכם והוגה דעות ציוני-דתי ישראלי, ר"מ בישיבת "מרכז הרב" ומחבר ספרים במחשבת ישראל.

יש אשר ראו את סגולת ישראל דווקא בייסורים שעם ישראל התייסר לאורך הגלות. העובדה שהקב"ה מייסר כל כך את עם ישראל היא הוכחה לרצונו לנקות ולמרק עַם מיוחד זה כדי לרוממו:

הרב שמואל מוהליבר
"עם ישראל"

עם ישראל, אשר הוא כברזל בקושי ערפו, כמו שהורה לנו הנסיון, כי אחרי כל הצרות והתלאות שנעשו לו... והוא איתן במצבו ובתורתו. אף כי גם הוא עם מרי, כי גם זה הוא בכלל קשה עורף, לבעוט ברבותיו ולהמרות את מנהליו... ואם יש שישליך את תורתו אחרי גוו מרוב טובה, אבל תיכף כשרוצים לכופו להעבירו על דתו, אזי איתן מצבו, וכל הרוחות שבעולם לא יזיזוהו, וכל מה שיענו אותו יתחזק יותר באמונתו ותורתו. עם כזה נבחר מאת ה' לאור עולם, לעמוד נצח כימי השמים על הארץ, אמנם יען כי כל עם ועם יש בו חסרונות ופחיתות גדולים, והעם הנבחר לעד צריך ומוכרח להיות נקי מכל חסרון ושלם בתכלית השלמות, על כן מיסרהו הקב"ה... כדי לנקותו ולצרפו, ולהעלותו על גרם המעלות.

[בתוך: י"ל הכוהן פישמן (עורך), **ספר שמואל**, הוצאת הסתדרות המזרחי תרפ"ג (1923), עמ' קמז]

בתקופה שבה התחילה שיבת ציון, ראו הוגים מסוימים את ההוכחה והביטוי לסגולת ישראל בעצם ההישרדות הפלאית של עם ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל למרות הגלות הארוכה ולמרות כל הכוחות הזרים אשר התאמצו כל כך למחות את שם ישראל מעל פני האדמה. דברים ברוח זו כתב בסוף המאה ה-19 הרב זבולון ברי"ט. בדברו בשבחה של ארץ ישראל אשר חוזרת לחיים חדשים, ציין כי חזרה זו אינה אלא "אות הוא על חיותה שאינה פוסקת ועל קיומה הנצחי".

לסיכום

עם ישראל ניחן בכישרון מיוחד לקדושה ולדבקות בה'.

חכמי ישראל לימדונו כי קדושה זו איננה מבטאת ניתוק מחיי העולם הזה והתרכזות החיים בעולם רוחני וטהור, אלא להפך: אחיזה בכל דרכי החיים וקישורן אל הצדק והטוב האלוקי בבחינת "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך".

ד. תפקידו של עם ישראל

ראינו במקורות הקודמים כי סגולת ישראל פירושה קשר ייחודי שבין עם ישראל לבין בורא העולם. ואולם מטרת הבחירה בישראל איננה קידום טובתו האישית של עם ישראל. הבחירה מטילה על עם ישראל תפקיד וייעוד כלפי האנושות כולה, כמבואר במקורות שלפנינו.

רבי עובדיה ספורנו[26] פירוש לתורה

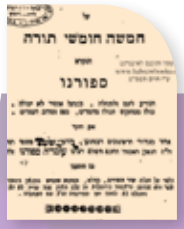

כל האנושות יקרה לפני ה'. עם ישראל נבחר כדי ללמד רצון ה' לכל העולם.

*"**והייתם לי סגולה**": אף על פי שכל המין האנושי יקר אצלי מכל יתר הנמצאים השפלים, כי הוא לבדו המכוון בהם, כאמרם ז"ל (אבות) חביב אדם שנברא בצלם - מכל מקום אתם תהיו לי סגולה מכולם.*

*"**כי לי כל הארץ**": ההבדל ביניכם בפחות ויתר הוא, כי אמנם לי כל הארץ, וחסידי אומות העולם יקרים אצלי בלי ספק.*

*"**ואתם תהיו לי**": ובזה תהיו סגולה מכולם, כי תהיו ממלכת כהנים, להבין ולהורות לכל המין האנושי לקרוא כולם בשם ה', ולעבדו שכם אחד, כמו שיהיה ענין ישראל לעתיד לבוא, כאמרו ואתם כהני ה' תקראו, וכאמרו כי מציון תצא תורה*

[פירוש לשמות י"ט, ה-ו]

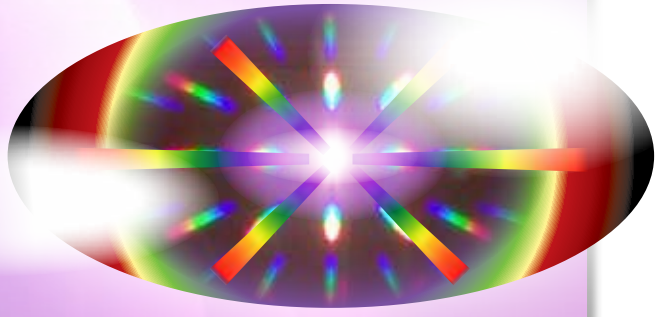

26 רבי עובדיה סְפוֹרְנוֹ (נולד בין השנים ה'רל"ח-ה'רמ"ג [1473-1468] ונפטר אחרי שנת ה'ש"י [1550]). נודע בכינויו הספורנו. היה פרשן מקרא יהודי-איטלקי, רב, רופא ואחד מראשי קהילת יהודי רומא וקהילת בולוניה. חיבורו החשוב והנפוץ ביותר הוא ביאור לתורה ולספרי מקרא אחדים נוספים (בהם שיר השירים וקהלת) ופירוש לפרקי אבות.

מטרת בחירת ישראל - להציג דוגמה לחיי חברה מתוקנים.

הרב שמשון בן רפאל הירש[27]
פירוש לספר שמות

פרשת משפטים, הכוללת את יסודות הלכות החברה, קודמת להלכות מקדש וקדשיו; כי לא לשם כך נבחר ישראל - כדי לייסד קהילת מקדש המתפללת לה'; אלא: "ולקחתי אתכם לי לעם" (שמות ו', ז); הם נבחרו כדי לייסד בהם עם; כל חייו החברתיים של עם זה יגשימו את רצון ה'. הנה זו התכלית האחרונה של בחירת ישראל, ולשם כך נוסדו מקדשי ה' - במרחב ובזמן - כדי לחנך לתכלית זו. וכעין זה אתה מוצא גם כאן בסוף ספר תורת כהנים: הרי כאן השלמות להלכות החברה, שעיקריהן נתבארו כבר בפרשת משפטים; והמעבר אליהן הוא בהלכות מנורה ושולחן, שהן הן עיקר הסיום של תורת כהנים.

הן זו העדות היוצאת מהלכות אלה לכל הדורות ולכל הזמנים: רק מנורה טהורה ושולחן טהור ישאו לפני ה' את ה"אור" ואת ה"לחם" של ישראל. וזו העדות היוצאת בייחוד ממיבנה השולחן ומעבודתו: חיי מדינה, העומדים על המשפט ועל האחווה, והמתפתחים כרצון ה' - רק הם ערבים לרווחה הלאומית. והרי זו הקדמה נאותה להלכות החברה, המבוארות בפרק זה ובכל הפרק הבא. נעיין בעניינים הנידונים כאן - מן השפע של ברכת ה' ועד הפגיעות בחיים, בבריאות וברכוש; ונעיין בהלכות המבוארות בפרק הבא - דיני שמיטה, יובל, הונאה, גאולת שדה אחוזה ובית, ריבית ועבדים; העניין המשותף לכל אלה: קביעת המשפט של אדם ורכוש - תחת השפעת רעיון האל בחיים האזרחיים; ונבין עתה את מקום ההלכות האלה - לאחר סיום דיני המקדש והמועדים. שכן קירבת ה' בחיים הארציים היא מטרת הקרבנות, הטהרה והטומאה ומועדי ה'; וההלכות המבוארות מכאן ואילך נותנות לרעיון האל את משמעותו המלאה, משמעות שיש בה כדי להפרות את החיים.

[מהד' מוסד יצחק ברויאר, ירושלים תשס"ב, פירושו לויקרא כ"ד, י, עמ' תלו]

27 הרב שמשון בן רפאל הירש (כ"ד בסיוון ה'תקס"ח [20 ביוני 1808]-כ"ז בטבת ה'תרמ"ט [31 בדצמבר 1888]), מייסד ומנהיג של האורתודוקסייה החדשה (השקפה הדוגלת בקיום מלא של המצוות תוך קיום קשר עם העולם המודרני), שנאבקה בתנועת הרפורמה בגרמניה. בשנת 1850 עבר לפרנקפורט כדי לשמש רב בקהילת "עדת ישורון", ושם גם הקים בית ספר יהודי וניהל אותו לאור חזונו "תורה עם דרך ארץ" - שילוב לימודי קודש ולימודים כלליים. רש"ר הירש טיפח את השילוב של קודש וחול, של אורח חיים דתי קפדני והשכלה כללית ומעורבות בחיים הכלליים. רש"ר הירש תרגם את חמשת חומשי התורה ואת ספר תהילים לגרמנית וחיבר להם ביאור. כן פרסם שני ספרים המציגים את השקפותיו על היהדות: "איגרות צפון" ו"חורב".

פרופ' שלום רוזנברג[28]
"בעקבות הכוזרי"

מה משמעותו של רעיון בחירת עם ישראל? סוגיית הבחירה היא אחת המרכזיות והקשות ביותר בהגות היהודית... נעבור להלן על מספר אפשרויות שנידונו בספרות ההגות היהודית. אין זה אומר שהעמדות סותרות זו את זו. אולם למרות זאת יש להבדיל ביניהן. מסביב להן מתנהלת זה דורות מחלוקת יסודית עד למאוד.

הבחירה: קבלת התורה

אחת האפשרויות להבנת רעיון הבחירה מביאה אותנו לתורה: "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו". רק קבלתה של התורה עושה אותנו לנבחרים. הבחירה ניתפסת כזהה עם שמירתנו תורה ומצוות. אין שום משמעות לבחירה מעבר לעובדה שאנחנו קיבלנו את התורה. זוהי הנבחרות של אדם שצריך להיות משוכנע שלמרות התנגדות כללית הוא צודק, האמת בידו, ושהוא נלחם עבור אמת זו כנגד עולם ומלואו. אף אם העולם כולו יהיה מעבר אחד הוא יהיה 'עברי' ויישאר מהעבר האחר. נבין את משמעות הבחירה בגישה זאת על ידי משל פשוט. נתאר לעצמינו דג שכדי להגיע למקום בו הוא צריך להטיל את ביציו, עליו לשחות נגד הזרם. דגים כאלה רואים את כל שאר הדגים שוחים בכיוון ההפוך. שחייתם קלה, הם ניסחפים עם הזרם, ואינם מחוייבים למאמץ. אבל, יש לתת לאותו יצור את המשימה לשחות נגד הזרם, וממילא, יש קודם כל לתת לו את הרגשת הניבחרות. יש להדגיש שאין אנו מדברים כאן על עליונות, אלא על ניבחרות. יצור זה צריך לראות את עצמו שונה מכולם, וניבחרות זו באה מתוך המשימה שהוא לוקח על עצמו. כל מובן אחר פרט למובן זה, הוא - לפי גישה זו - ריק מתוכן. הניבחרות נוצרת מתוך כך שאנו לוקחים על עצמינו את המשימה של שמירת תורה ומצוות, של שחיה נגד הזרם. אין אנו נבדלים הבדל כלשהו מכל אדם או מכל עם, אלא במשימה שלקחנו על עצמינו, ובמידה שאנו משתדלים לדבוק בה. בחירת עם ישראל קשורה עם שמירת תורה ומצוות, ובכלל - בשמירת דרכה של היהדות. בלעדי זאת, הרי אנו ככל הגויים.

בחירה וסגולה

... אולם ההיסטוריה הטראגית המודרנית מראה לנו שהבחירה היתה מציאות אפילו לגבי אותם אנשים שניסו לברוח ממנה. הביטוי הטראגי ביותר של העובדה הזאת ניכר ביהודים מתבוללים שהנאציזם החזירם ליהדות...

דווקא היסטוריה זו מלמדת אותנו, שאם אנחנו רוצים להבין ברצינות את המיוחדות של העם היהודי, אנחנו חייבים להבין שיש מושג שני: סגולה, שקודם לרעיון הבחירה, ושמלווה את היהודי, אפילו כשהוא עזב לכאורה תורה ומצוות... הציונות החילונית טענה שהיא מחזירה אותנו לארץ ישראל כדי להפוך אותנו לעם בין העמים: ככל הגויים בית ישראל. מטרה מדינית זו לא היתה רחוקה מאידיאל ההתבוללות של יהודים רבים בעידן

בחירת ה' בעם ישראל פירושה הטלת תפקיד עליו כלפי האנושות ולא עליונות והתנשאות. הסגולה משמעותה שהיהודי לא יכול להתכחש לייעוד זה.

28 פרופ' שלום רוזנברג נולד בארגנטינה ב-1935, הוא הוגה דעות וחוקר מחשבת ישראל, עמד בראש החוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים.

המודרני. המתבוללים נאבקו למענה כפרטים, והיו כאלה שחשבו להאבק למען ההתבוללות כעם: אם אין אנו יכולים להתבולל כפרטים, נעשה זאת כציבור. אבל הנה, אנו מוצאים את עצמינו שוב מנוכרים, לא ניכור של יחידים, הפעם ניכור קולקטיבי כעם ומדינה. אחרי השגת הריבונות וקיומם של יחסים דיפלומטיים עם מדינות רבות, עדיין אנו מרגישים את הזרות של הקיום היהודי בעולם. ואל נא ירמו אותנו, אין זה תסביך!... הרגשת הזרות שלך איננה צריכה לייאש אותך, ואף לא ליצור בך רגשי נחיתות, אלא לעזור ולחפש בתוכך את אותה הוויה, אותו שורש נשמה, שבגללו אתה רואה את עצמך כזר.

...למדנו מכאן שהסגולה שונה מהבחירה. הבחירה היא תוצאה של מעשי האדם. לעומת זאת סגולה היא מצב עקרוני של שוני. התיזה הבסיסית של ריה"ל היא, שבין אם נרצה בין אם לא נרצה, לטובתינו או שלא לטובתינו, אנחנו נמצאים בעולם במצב של שונות יסודית. הסגולה קודמת לבחירה. היא אשר מטילה עלינו את האופציה של הבחירה. מצד אחד אנחנו צריכים לצעוק "נעשה ונשמע", זוהי הבחירה, אולם מצד שני כפו עלינו הר כגיגית, וזוהי הסגולה...

עמדנו לעיל על גישות שונות לרעיון הבחירה. ואכן, יש צדדים קדושים וצדדים פסולים ברעיון זה. רעיון הבחירה הפסול הוא אותו רעיון שבעקבותיו דורש האדם זכויות יתר. הוא רואה עצמו כעליון, כמי שנוצר למשול. לעומת רעיון זה ישנה התפיסה, העומדת בבסיס המחשבה היהודית, לפיה הבחירה פירושה קבלת עול מצוות מעבר לשבע מצוות בני נח. זה לכאורה חובות יתר. אולם אין הדבר כך. אנו צריכים למקם את עצמינו בתווך בין קטבים אלה. החובות וקבלת עול מלכות שמיים המוטלים עלינו קשורים עם עקרון נוסף, העקרון של "וניפלינו אני ועמך".

בחירה פירושה שעם ישראל הוא בבחינת "האנטנה התיאולוגית" של העולם, ודרכו מתרחש הקשר בין הדיבור הא-להי ובין האדם. החשיבות המכרעת של הסגולה נמצאת דוקא בתורת הנבואה.

[מהד' ספריית מעלה, ירושלים תשנ"א, עמ' 59-62]

פרופ' שלום רוזנברג, מבחין בדבריו בין סגולת ישראל לבין בחירת ישראל. סגולת ישראל היא עצם השונות של עם ישראל שלא מאפשרת ליהודי להיטמע במין האנושי בכללותו אפילו ירצה בכך. לעומתה, בחירת ישראל היא בחירת הבורא לתת לעם את התורה ולהטיל עליו ייעוד מוסרי. בחירת ישראל מתקיימת רק כשהשייכים אליו אוחזים בתורה ומקיימים את ייעודם. עם ישראל נבחר כדי למלא תפקיד לטובת העולם כולו ולא כדי להתנשא על יתר האנושות.

נסכם בדברים שכתב ד"ר אסף שגיב,[1] עורך כתב העת "תכלת" למחשבה ישראלית:

ד"ר אסף שגיב

תודעת הייעוד, האמונה כי על עם ישראל להיות ל"ממלכת כהנים וגוי קדוש", היא המסד של הזהות העצמית היהודית, מימי המקרא עד העידן המודרני. לאורך כל הדורות, ובכל פינות הפזורה, התמידו היהודים לראות עצמם חלק מעם בעל שליחות מיוחדת בעולם - ייעוד שהנביא ישעיהו מעלה אותו על נס, באמרו "אני ה' קראתיך בצדק ואחזק בידך ואצרך ואתנך לברית עם, אור גוים, לפקח עינים עִוְרות להוציא ממסגר אסיר מבית כלא יֹשבי חשך". האידיאל הזה אינו מבטא אמונה בעליונות גזעית ואינו כרוך בשלילת ערכם של עמים אחרים. ככלות הכל, אותו מקרא שהציג את רעיון העם הנבחר העניק לעולם גם את התפישה שלפיה כל בני האדם באשר הם נבראו בצלם האל. עם הבחירה הוא, בראש ובראשונה, קהילה רוחנית שכל הגויים יכולים להצטרף לברית המכוננת אותה, אם יבחרו בכך. קהילה זו קיבלה על עצמה אתוס של שליחות ומצוינות רוחנית; אתוס התובע מן העם היהודי להתעלות מעל לבינוני ול"נורמלי", ולחתור בהתמדה לשכלול תכונותיו האינטלקטואליות והמוסריות. היא מבטאת שאיפה להתגברות, במחיר מאמצים מרובים, על הנטיות הנחותות שבאדם, וטיפוח הצד הנשגב שבו.

אכן, אי-אפשר למחוק מן הטקסטים המכוננים של היהדות את רעיון עם הסגולה מבלי לעקר את היהדות עצמה, להפוך אותה לקליפה חלולה; אי-אפשר להסיר באמצעות כירורגיה אינטלקטואלית את הרעיון הזה מן החוויה היהודית, מבלי ליטול ממנה את כוח החיים שקיים אותה במשך זמן כה רב... ציפיות אלה רחוקות עדיין ממימוש. מדינת ישראל, למרות הצלחות מרשימות, איננה חברת מופת. גם אם כמה מההישגים שיש לזקוף לזכותה הם סיבה לגאווה, היבטים אחרים שלה מראים הידרדרות אפילו אל מתחת לסף ה"נורמלי". ברי, כי חברת המופת שעליה חלמו המייסדים - כל אחד לפי דרכו - טרם נוצרה. אבל על עצם התקווה להתעלות רוחנית, למימוש הייעוד הלאומי, או, אם נתנסח בלשון צנועה יותר, על השאיפה למצוינות ועל תחושת השליחות, אסור לוותר. הן הן נשמת אפם של היהדות בכלל, והמפעל הציוני בפרט.

[מתוך: תכלת 11 (ה'תשס"ב)]

ראינו את הגישות השונות לגבי טיבה של בחירת ישראל. האם היא נובעת ממעלתם של ישראל או מאהבת הבורא גרידא? האם מותנית היא בקיום התורה ושמא היא מולדת וטבעית? בין כך ובין כך ראינו כי הסגולה איננה עליונות של ישראל על פני עמים אחרים, כבתורת הגזע חלילה. היהדות מרוממת את ערך האדם באשר הוא ומטילה על ישראל אחריות: לחיות חיים מתוקנים ומוסריים שיביאו לתיקון העולם כולו. רעיון בחירת ישראל הוא רעיון מוסרי ממעלה עליונה. תפיסתו כבלתי מוסרי או כגורם להתנהגות בלתי מוסרית מעידה על הבנה לקויה ועל הצורך ללמוד היטב את משמעותו לעומקה, עד אשר בעקבות תיקון המחשבה - יתוקנו גם המעשים.
היותנו בנים לעם הנבחר מטילה עלינו חובה כבדת משקל: לבנות את מדינת ישראל כחברת מופת מבחינה רוחנית, ערכית ומוסרית. זוהי הגשמת הסגולה הישראלית והבאתה להופעה שלמה.

1 ד"ר אסף שגיב (חיפה, 1972) עורך הוצאת שלם וכתב העת "תכלת".

העשרה – מדברי הוגי דעות על עם ישראל

עובדת היות עם ישראל תופעה ייחודית לא נעלמה מעיניהם של הוגי דעות וחכמי האומות ובכללם הוגים שלא נודעו כאוהבי ישראל. בקטעים מדברי הגותם שנביא להלן, חשוב שנשים לב לנקודות שאותם אנשי רוח הבחינו בהן וראו לנכון לציינן:

- רציפות קיומו של העם היהודי למרות פיזורו בעולם ולמרות הפגיעות שסבל.
- השפעתו המכרעת של העם היהודי על התרבות האנושית למרות מיעוט בניו.
- ובמיוחד - כישרונו המיוחד בתחום המוסר ודבקותו יוצאת הדופן באלוקים.

מרק טווין[29]
"בנוגע ליהודים"

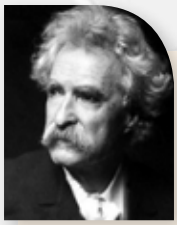

אם הסטטיסטיקה מדויקת, הרי שהיהודים הם רק אחוז אחד של הגזע האנושי. כוכב קטן מהבהב, עכור ועלוב, האובד בזוהר שביל החלב. הגיוני שכמעט ולא היה צריך לשמוע אודות היהודי, אבל שומעים, ותמיד שמעו עליו. הוא זוהר ככוכב לכת בשמיים לא פחות מן המעצמות הגדולות. חשיבותו המסחרית מרקיעה שחקים בחוסר כל יחס למספרו באוכלוסייה הכללית. תרומתו לרשימת הכבוד של אישים בספרות, מדע, אומנות, מוסיקה, כלכלה, רפואה ומדעי הרוח חורגת מכל קנה מידה. הוא ידע להילחם על נפשו, בכל הדורות, גם כאשר ידיו כפותות לאחור. מותר לו להתהדר בכך. המצרים, הבבלים והפרסים קמו בזמנם, מילאו את שמינו ככוכבי שביט עד שזיוום דעך ונמוג לחלוטין; בעקבותיהם באו היוונים והרומאים ברעמים כבירים עד שנשתתקו ונעלמו; עמים אחרים זינקו והחזיקו בלפיד הגדול עד שכבה, וכיום הם יושבים בחשכה תחת השמש. היהודי ראה את כולם, ניצח את כולם ועוד איננו מראה סימני התדרדרות, גם לא תופעות של זיקנה, לא תשישות ולא אובדן תנופה. ערנותו לא כהתה וחכמתו לא פגה. כל הברואים חדלים פרט ליהודי, כל עוצמה כורעת רק שלו שרירה וקיימת. מהו סוד חיי הנצח?

[בתוך: "מסע תענוגות לארץ הקודש" שנכתב ב-1899, הוצאה חדשה בהוצאת אריאל ירושלים]

---

29 סמואל לנגהורן קלמנס (1835-1910), מגדולי הסופרים האמריקנים, נודע בשם העט מרק טווין.

לב טולסטוי[30]
"מהו יהודי"

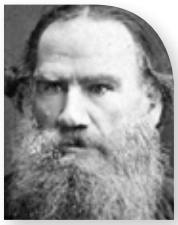

מה זה יהודי? שאלה זו אינה מוזרה כפי שזה יכול להיראות תחילה. הבה נראה איזה מין יצור מיוחד הוא זה, שכל שליטי עולם וכל העמים העליבוהו ודיכאוהו וגירשוהו ורמסהו, רדפהו, שרפו, והטביעו, והוא, על אפם ועל חמתם, ממשיך לחיות ולהתקיים. מה זה יהודי - שלעולם לא הצליחו לפתותו בשום פיתויים שבעולם שמדכאיו הציעו לו בלבד שיתכחש לדתו ויטוש את אמונת אבותיו.

היהודי הוא נס הנצח. הוא, אשר טֶבח ועינוי של אלפי שנים לא הצליחו להשמידו, הוא, אשר לא אש ולא חרב ולא אינקוויזיציה לא יכלו למחותו מעל פני האדמה, הוא, שהיה הראשון להציג לנו את דברי האל, הוא, אשר זמן כה רב היה שומר הנבואה, חלוץ החירות, ויוצר הציביליזציה האמיתית, ואשר העניק את כל אלה ליתר העולם – עם כזה לא יוכל להיכחד. היהודי הוא אלמותי כנצחיות עצמה.

[בתוך: הג'ואיש וורלד 1908 (פורסם גם בתוך: נצח ישראל - מקורות לעיון הרב שי הירש, ט"ז בתמוז, תשע"ב)]

ג'ון אדמס[31]

אני עומד על כך שהיהודים עשו עבור התרבות יותר מכל אומה אחרת. אם הייתי אתאיסט ומאמין בגורל עיוור, עדיין הייתי מאמין שהגורל הועיד את היהדות להיות הכלי המהותי ביותר ל"תרבות" האומות:

אם הייתי שייך לכת השנייה של האתאיסטים, והייתי מאמין שהכל תלוי במקרה, עדיין הייתי מאמין שהמקרה הועיד את העם היהודי לשמר וללמד לאנושות את הרעיון שהמונותיאיזם הוא הבסיס של המוסריות וכתוצאה מכך, של כל הציביליזציה.

זו האומה המהוללה ביותר שאי פעם יישבה עולם זה. הרומאים ושליטיהם הם עורבא פרח בהשוואה ליהודים. היהודים העניקו דת ל-3/4 מהגלובוס והשפיעו על האנושות יותר מכל עם אחר - עתיק או מודרני.

[מתוך מכתב שכתב לחברה ההיסטורית פנסילבניה בשנת 1808]

---

30 לב טולסטוי (1828-1910), סופר והוגה דעות רוסי חשוב.

31 ג'ון אדמס (1735-1826), ממנהיגי מלחמת העצמאות של ארה"ב. כיהן כנשיאה השני.

ג'וזף פריסטלי[32]

רצה אלהים לעשות אומה אחת למתווכת בכל משאו-ומגעו עם האנושות... את התיווך הוציאו היהודים לפועל בכל הזמנים במידה ניכרת... כאשר התפשטה התרבות, התפזרו פיזור מופלא בכל הארצות, והיום שרויים הם בכל מקום ממש, והריהם האומה המתבלטת ביותר, ולאור הבינה והאמונה - האומה המכובדת ביותר עלי-אדמות.

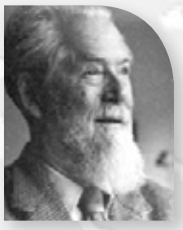

ג'ון מקמורי[33]

"הפאשיזם גילה, כי מקור כל הלחצים לעבר קידמה, שויון, חירות ואנושות - הוא היהודי... היטלר ראה בשכל היהודי מין רעל. אני למדתי מן הגאונות העילאית של עם-היהודים להעריך את שכלם כמים-חיים".

בלז פסקל[34]

החוקה שעל-פיה מתנהל העם הזה היא גם החוקה הקדומה ביותר בעולם, גם המשוכללת ביותר, גם היחידה שנשמרה תמיד בלי הפסק במדינה מן המדינות... וכל הקורא את החידה הזאת... יתחוור לו שניתנה בה הדעת על כל דבר ודבר בחכמה כזו, בצדק ויושר כזו בכושר שיפוט כזה... אבל יחד עם זאת זוהי החוקה המחמירה והקפדנית בחוקות... לפלא הוא אפוא שהיא נשמרה תמיד שמירה קבועה כל-כך... בעוד ששאר כל המדינות היו משנות מפרק לפרק את חוקיהן, אף-על-פי שהללו קלים יותר לאין-שעור. העם היהודי מעורר תחילה את תשומת לבי על-ידי ריבוי הדברים הנפלאים והמיוחדים במינם, הנראים בו... עם זה הוא העתיק בעמים שזיכרם שמור בלב בני-האדם. הדבר מעורר כלפיו, דומני, רחשי כבוד מיוחדים.

---

32 ג'וזף פריסטלי (1733-1804), כימאי, פילוסוף ואיש דת נוצרי. כתביו ומחקריו השפיעו רבות על המדע והתרבות.

33 ג'ון מקמורי (1891-1976), פילוסוף וחוקר סקוטי, משפיע בתחום מדע המדינה והדתות.

34 בְּלֶז פסקל (1623-1662), מתמטיקאי, פיזיקאי ופילוסוף צרפתי נודע.

פרנסואה רנה דה שאטובריאן[35]

הפרסים, היוונים, הרומאים טואטאו מעל פני האדמה, ושבט פעוט שראשיתו קדמה ללידת אותן אומות גדולות, עודנו קיים בטהרתו בתוך חורבות ארצו.

אם יש דבר בקרב האומות הנושא עליו חותם של נס, כאן, לפי דעתי, טבוע הנס בבהירותו.

הוגו דינגלר[36]

העוצמה של חוויית-אלהים אצל היהודים וזכות הקדימה של המוסרי אצלם הם דבר שאין כדוגמתו אצל שום אומה אחרת.

ולדימיר סרגייביץ' סולביוב[37]

הבחנו בשלוש סגולות ראשיות באופי היהודי: איתנה באלהים חיים; תחושה עזה לגבי טיב אישיותם הלאומית והאנושית ושאיפה שאין להדבירה להגשים ולממש את אמונתם ואת תחושתם לקרום להן בשר ודם בהקדם האפשרי... יש הטוענים שקיימת בעיה יהודית - באמת, קיימת בעיית הגויים, של הגויים שאינם מבינים מה הוא עם ישראל. וכל אדם אידיאליסטי בעולם חייב להעמיד בראש מאווייו את כבודו של עם ישראל, ולהתפלל יום יום לעילויה של האומה הישראלית.

צ'ארלס אליוט[38]

תפיסה הנעלה ביותר של אלהים, אדם וטבע - היא כולה יהודית.

---

35 פרנסואה רנה דה שאטובריאן (1768-1848), סופר, מדינאי ודיפלומט צרפתי; נחשב למייסד התנועה הרומנטית בספרות הצרפתית.

36 הוגו אלברט דינגלר (1881-1954), פילוסוף ומדען גרמני; בשל דעותיו החיוביות על העם היהודי, הופסקה עבודתו כמרצה באוניברסיטה מיד עם עליית השלטון הנאצי.

37 ולדימיר סרגייביץ' סולביוב (1853-1900), תאולוג נוצרי, פילוסוף, משורר ומחזאי רוסי.

38 צ'ארלס אליוט (1834-1926), כימאי אמריקני; כיהן כנשיא אוניברסיטת הרווארד במשך 40 שנה.

ה. אהבת ישראל ואחדות ישראל

הידיעה בדבר ערכו המיוחד של עם ישראל והשייכות של כל יחיד אל הכלל, מעמידה כמטרה מרכזית בחיינו את הדאגה לעם ישראל ככלל ולכל אחד ואחד מישראל כאדם.

הזהות היהודית היא זהות לאומית קולקטיבית המתבטאת בדאגה קיומית זה כלפי זה.

הרב יונתן זקס[39]
"ראדיקלית אז ראדיקלית עכשיו"

הדבר התרחש בקיץ הבלתי נשכח של שנת 1967. זה עתה יצאתי ללמוד באוניברסיטה, עוזב את ביתי זו הפעם הראשונה. עד אז הייתי יהודי... ובכן, כיוון שכאלה היו הוריי. עשיתי את מה שעשיתי מבלי לשאול מדוע. חגגתי את הבר מצווה שלי השתתפתי בשיעורי יהדות ובכל שבת הלכתי לבית הכנסת יחד עם אבי. לא הייתה לי סיבה להימנע מכך, שום סיבה למרוד... בין כתליה של האוניברסיטה נמצאו סטודנטים מכל מין וסוג שבאו מכל רקע ולמדו כל נושא ובכל דרך שאפשר להעלות על הדעת... עולמם של הורי נראה רחוק ממני בזמן ובמקום. הייתה זו תקופה משכרת ואני נמצאתי בלב ליבה.

ואז, בחודש מאי, החלו להגיע אלינו חדשות מדאיגות מהמזרח התיכון. המצרים חסמו את מפרץ עקבה, ותבעו לפנות כוחות של האום, שנענה לכך ללא שהיות. ריח מלחמה נישא באוויר. מדינת ישראל נחשפה להתקפה בכל החזיתות. דומה כי עומד להתרגש אסון. ואני, שלא עברתי את מוראות השואה אף לא הקדשתי לה מחשבה יתירה, נעשיתי לפתע מודע לאפשרות שהנה עומדת לפקוד את העם היהודי טרגדיה נוספת.

או אז התרחשה לפתע תופעה יוצאת דופן. לפתע פתאום יכולת לזהות יהודים ברחבי האוניברסיטה. יום אחר יום, הם התקבצו בתוך בית כנסת קטן שבמרכז העיירה. סטודנטים ומרצים שמעולם לא הזדהו בפומבי כיהודים, נמצאו מתפללים בין כתליו. אחרים החלו לאסוף כסף. הכל ביקשו לעזור בדרך כלשהי, לבטא את רגשי אהדתם, את הזדהותם עם גורל מדינת ישראל. לקח לנו זמן מסוים להיווכח שאותה תופעה חזרה על עצמה ברחבי העולם. יהודים מארצות הברית ועד ברית המועצות היו מרותקים למרקעי הטלוויזיה ולמקלטי הרדיו משתוקקים לשמוע את החדשות העדכניות, מעורבים ומתוחים, כמו חייהם שלהם מונחים על כף המאזניים. כל השאר שייך להיסטוריה. המלחמה פרצה וישראל ניצחה בה. היא ארכה שישה ימים בלבד והתגלתה כאחד הנצחונות המזהירים ביותר שהושגו בעידן החדש. יכולנו לחגוג ולנשום לרווחה. החיים חזרו למסלולם.

אך לא באורח מלא. באותם ימים חוויתי דבר מה שלא התיישב עם שאר עולמי, התופעה לא הייתה קשורה לפוליטיקה או למלחמה אף לא לתפילה. היא הייתה קשורה לזהות היהודית. העם היהודי הביט במראה ואמר: עדיין יהודים אנחנו. הייתה זו אמירה שחרגה מהצהרת אמונים פרטית מ"דת" במשמעות המקובלת של המילה. פירוש הדבר שיהודים חשו חלק מעם,

39 הרב פרופסור יונתן זקס, נולד בבריטניה ב-1948. כיהן כרבה הראשי של בריטניה. הוא פעיל בדיאלוג בין-דתי ועוסק במחשבה היהודית בעולם המודרני.

מעורבים בגורלו, סבוכים בחוטי ייעודו, לכודים באסונו, עולצים נוכח השרדותו. חשתי בכך אני, וחש בכך כל יהודי שהכרתי.

ונשאלת השאלה מדוע? הישראלים לא נמנו עם מכריי. הם לא היו חברים שלי, אף לא קרובי משפחה בשום מובן פשוט של המילה. ישראל הייתה ארץ רחוקה אלפי קילומטרים מארצי, ארץ שביקרתי בה פעם אך לא היו לי כל תוכניות לגור בה. ואף על פי כן אין לי ספק שחשתי אישית את הסכנה שריחפה עליה. באותה תקופה נוכחתי לדעת שעובדת היותי יהודי איננה פרטית ואישית אלא קולקטיבית והיסטורית. הבנתי שלהיות יהודי פירושו להשתייך למשפחה מורחבת, ואף שרבים מבניה לא מוכרים לי, חשתי מחובר אליהם בעבותות קשרי דם ואחריות משותפת...

לא היה לכך הגיון בדרכי החשיבה של המאה העשרים. אולם היה לכך הגיון רב בלשון המסורת היהודית. רבי שמעון בר יוחאי דימה את העם היהודי לגוף יחיד בעל נשמה יחידה: "לקה אחד מהן - כולן מרגישים". הרבנים של אותה תקופה הגדירו את החובה המוסרית שעומדת מאחורי הדימוי. הם אמרו "כל ישראל ערבים זה לזה". ומאחורי שתי האמירות גם יחד עמד זיכרון עתיק בהרבה של הברית שקיבלו על עצמם בני ישראל במדבר למרגלות הר סיני, ברית שבה התחייבו לקיום קולקטיבי כעם בריבונותו של האל.

מה שגיליתי באותם ימים טעוני רגש של קיץ 1967 - אולי מה שמגלה כל אחד מאיתנו כשהזהות היהודית כובשת אותו במפתיע - הוא שברית זו עדיין חיה ונושמת. הסתבר שכוחה עדיין עמה לרגש אותי ולחולל בי ובבני דורי תמורות, וכח זה גדול, אולי מכפי ששיערנו עד אז.

[הוצאת שלם, ירושלים תשס"ז, עמ' 14-17]

הרב זקס מבטא בדבריו את עצמת הקשר של יחידים בישראל כלפי העם, קשר שהופך את הזהות האישית לאחוזה באופן קיומי בזהות הקבוצתית. אחד הביטויים החשובים של קשר זה הוא הדאגה ההדדית, שותפות הגורל והערבות ההדדית שבין מדינת ישראל ותושביה לבין יהודי התפוצות בכל מקום שהם.

כיצד מתייחסת היהדות לאדם שהנוהג על פי התורה אך איננו חש קשר לבני עמו ואיננו דואג לשלומם?

הרמב"ם
"משנה תורה"

הפורש מדרכי ציבור: אף על פי שלא עבר עבירות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללן ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ, וכאילו אינו מהן - אין לו חלק לעולם הבא.

[ספר המדע, הלכות תשובה, פרק ג, הלכה יא]

הרמב"ם
"משנה תורה"

מצוה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו שנאמר ואהבת לרעך כמוך, לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו, והמתכבד בקלון חבירו אין לו חלק לעולם הבא.

[ספר המדע, הלכות דעות, פרק ו, הלכה ג]

הדאגה לעם ישראל איננה תחושת שייכות כלפי כלל בלתי מוכר ואדרבה נגזרת ממנה דאגה לכל יחיד מישראל כפרט. האם דאגה זו, לכלל ולזולת, איננה מנוגדת לנטייה הטבעית של האדם להיות 'קרוב אצל עצמו'? הרב שמעון שקופ דן בשאלה זו.

רבי שמעון יהודה הכוהן שקופ[40] "שערי יושר"

הנטיה הטבעית של אדם לדאוג לטובת עצמו, חיובית וראויה ביסודה.

אמנם אם יאמר האדם להכניע את טבעו להגיע למידה יתירה עד שלא יהיה בנפשו שום מחשבה ושאיפה להיטיב לעצמו, וכל שאיפותיו יהיו רק להיטיב לאחרים, ובאופן כזה תהיה שאיפתו להגיע לקדושת הבורא יתברך בכל הבריאה והנהגת העולם רק להיטיב לנבראים ולא לעצמו יתברך כלל וכלל, שבהשקפה ראשונה היה אפשר לומר שאם יגיע אדם למדרגה זו יגיע לתכלית השלמות. ולכן הורו לנו חז"ל במדרש זה שלא כן הוא, שאין לנו להשתדל להדמות לקדושת הבורא יתברך בצד זה, שקדושת הבורא למעלה מקדושתנו. שקדושתו יתברך היא רק לנבראים, ולא לעצמו יתברך, שלא נתוסף ולא יתוסף שום יתרון להבורא על ידי מעשיו שעשה ועושה, וכל רצונו יתברך רק להיטיב לנבראים. אבל מה שרוצה מאתנו אינו באופן זה, שהרי הורה לנו רבי עקיבא בבא מציעא דף סב ע"א "חייך קודמים", וגם רמזו לנו לפרש את המקרא ויקרא י"ט, יח, "ואהבת לרעך כמוך" בדרך שלילי, שבת לא ע"א: "מאן דעלך סני, לחברך לא תעביד". אבל בדרך חיובי ראוי לאדם להקדים את טובת עצמו. ועוד יש מקום שביסוד בריאת אדם נטע הבורא יתברך בו תשוקת אהבת עצמו במידה גדולה מאד... וענין זה מבהיל שעד היכן מגיע כח אהבת עצמו. שרוצה אדם בקב שלו יותר מקביין שיתן לו אף מיד הקב"ה אם יהיה מתנת חנם. מזה מובן שמידת אהבת עצמו היא רצויה בעיני הקב"ה רק "צדיקים ילכו בה ופושעים יכשלו בה" (על פי הושע י"ד, י).

ה'אני' שלנו כולל כל אחד ואחד מישראל.

ה"אני" ה"עצמי" של האדם המתוקן כולל את כלל ישראל וכלל הבריאה.

והנה אם בהשקפה ראשונה רגשי אהבת עצמו ורגשי אהבת זולתו הם כצרות זו לזו, אבל עלינו להשתדל להעמיק בזה, למצוא הסגולה המאחדת אותם אחרי כי שניהם דורש ה' מאתנו. וסגולה זו היא, שיתברר ויתאמת אצל האדם איכותו של ה"אני" שלו, כי בזה יומדד מעלת כל האדם לפי מדרגתו. האיש הגס והשפל, כל "אני" שלו מצומצם רק בחומרו וגופו. למעלה ממנו, מי שמרגיש ש"אני" שלו כולל את כל עם ישראל. שבאמת כל איש ישראל הוא רק כאבר מגוף האומה הישראלית. ועוד יש בזה מעלות של איש השלם, ראוי להשריש בנפשו, להרגיש שכל העולמות כולם הוא ה"אני" שלו, והוא בעצמו רק כאבר קטן בתוך הבריאה כולה. ואז גם רגש אהבת עצמו עוזר לו לאהוב את כל עם ישראל ואת כל הבריאה כולה. ולדעתי מרומז ענין זה במאמרו של הלל עליו השלום שהיה אומר אבות א, יד: "אם (אין) אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני?" היינו שראוי לכל אדם להתאמץ לדאוג תמיד בעד עצמו, אבל עם זה, יתאמץ להבין שאני לעצמי מה אני. שאם יצמצם את ה"אני" שלו

40 הרב שמעון יהודה הכוהן שְׁקוֹפּ (ה'תר"ך [1860]-ט' במרחשוון ה'ת"ש [1939]) היה ראש ישיבת "שער התורה" בגרודנה. יצר דרך ייחודית בלמדנות המזרח-אירופית הקלאסית, שבאה לידי ביטוי בעיקר בספרו "שערי יֹשר", ומתאפיינת בניתוח לוגי-משפטי של העקרונות היסודיים שבהלכה ופחות בפלפול מקומי.

בחוג צר כפי מראית עין, אז "אני" זה מה הוא, הבל הוא וכאין נחשב. אבל אם תהיה הרגשתו מאומתת, שכללות הבריאה הוא האדם הגדול, והוא גם כן כאבר קטן בגוף הגדול הזה, אז רם ונישא גם ערכו הוא. שבמכונה גדולה גם מסמר היותר קטן, אם רק משמש כלום להמכונה, הוא דבר חשוב מאד. שהכלל בנוי מפרטים, ואין בכלל אלא מה שיש בפרט.

[מהד' הוועד להוצאת כתבי הגאון ר' שמעון, ניו יורק, מתוך ההקדמה]

דבריו של ר' שמעון שקופ מחזקים כלל גדול שלפיו התורה איננה מדריכה את האדם נגד נטיותיו הטבעיות, ובכללן נטייתו לדאוג לטובת עצמו, שהיא נטייה טובה וראויה. עם זאת, התורה מדריכה אותנו לא לראות ב'אני' הפרטי חזות הכול אלא מלמדת אותנו לדעת שהאישיות הפרטית שלנו קשורה בקשר של חיים בחיי עם ישראל ואפילו בבריאה כולה. צמצום חיינו לרובד הפרטי בלבד מצמצם את החיים, את משמעותם ואת ערכם.
השייכות אל הכלל היא המקור המכונן לאחדות ישראל, כמבואר בדברי בעל התניא:

רבי שניאור זלמן מלאדי
"ספר התניא"

ישראל בנפשם הם שורש אחד ויש לקרב כל אחד מישראל לאחדות זו בעבותות של אהבה.

בעל התניא מלמד אותנו שהאחדות איננה רק סובלנות חברתית שעל פני השטח, אלא היא מצב קיומי שבו היחידים מחוברים זה לזה ברוחם ממש, כאילו היו איברים של גוף אחד. כאשר אחדות זו מתקיימת על ידי אהבת הפרטים זה לזה ועל ידי דבקותם בה' אחד - גם התורה מתקיימת.

ביטוי לחשיבות הרבה שטמונה באחדות ישראל גם בעת החדשה עולה מדברי הרב אליאשברג. הרב לומד מדברי הנביא שגם במקרים שבהם יש צורך להשתמש ב'מקל חובלים' יש לצרף אליו 'מקל נועם':

ולכן נקראו כל ישראל אחים ממש מצד שורש נפשם בה' אחד רק שהגופים מחולקים. ולכן העושים גופם עיקר ונפשם טפלה אי אפשר להיות אהבה ואחוה אמיתית ביניהם אלא התלויה בדבר לבדה. וזה שאמר הלל הזקן על קיום מצוה זו זהו כל התורה כולה ואידך פירושא הוא כו'. כי יסוד ושורש כל התורה הוא להגביה ולהעלות הנפש על הגוף מעלה מעלה עד עיקרא ושרשא דכל עלמין וגם להמשיך אור אין סוף ברוך הוא בכנסת ישראל כמו שאמר לקמן דהיינו במקור נשמות כל ישראל למהוי אחד באחד דוקא ולא כשיש פירוד ח"ו בנשמות, דקב"ה לא שריא באתר פגים וכמו שכתוב ברכנו אבינו כולנו כאחד באור פניך...

ומה שכתוב בגמ' שמי שרואה בחבירו שחטא מצוה לשנאותו וגם לומר לרבו שישנאהו. היינו בחבירו בתורה ומצות וכבר קיים בו מצות הוכח תוכיח את עמיתך עם שאתך בתורה ובמצות ואעפ"כ לא שב מחטאו כמו שכתוב בספר חרדים. אבל מי שאינו חבירו ואינו מקורב אצלו הנה על זה אמר הלל הזקן הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. לומר שאף הרחוקים מתורת ה' ועבודתו ולכן נקראים בשם בריות בעלמא צריך למשכן בחבלי עבותות אהבה וכולי האי ואולי יוכל לקרבן לתורה ועבודת ה'.

[פרק לב]

הרב מרדכי אליאשברג[41]
"שביל הזהב"

עוד רעה חולה ראיתי בין עמנו, היראים והמשכילים יחד: השנאה והפירוד, אשר לא יאבו לתת יד להתאחד באהבה, וללכת באמצע. אלה מזה לא יאבו שמוע לקול הורים ומורים, ולדעת ללכת דרך התורה והמצוה, ובשנאה כבושה ישנאו את שומרי תורה ומצוה; וכמים הפנים לפנים, היראים בחרדתם לשמירת התורה והמצוה ילכו בדרך המשכילים, להשיב להם שנאה ואיבה. ואנא נפשאי כתבית יהבית, כי תורתנו הקדושה אשר תלמדנו אהבת חסד תורנו את דרך האמצע אשר נלך בה, כמאמר החכם "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום".

אמנם כן מצאנו לנביא ה' שאמר "ואקח לי שני מקלות, לאחד קראתי נֹעם ולאחר קראתי חובלים", כי ההנהגה גם בחוזק באפשריותה לנהל במתינות וחסד, ואם כי מקל הוא, אך לא בקצף יכה איש כי אם בחסד, ומקל נעם יקרא. אך מקל השני שובט מושלים בשצף קצף, מקל חובלים יקרא. ולכל זמן, עת ישבו ישראל על אדמתם ושמרו תורתם ולא רבו הנסיונות להעבירם מדתם היה די לנו מקל נעם. אך כאשר היו כבושים בגולה ונסיונות שונות פגשום על כל עבר ופנה, אז נדרש לעשות שמירה מעולה במקל חובלים, אבל לא מראש במקל חובלים יגשו, והיה ראשיתו נועם...

כל חוזק ותוקף לאומי לא יחשב כמו האחדות, ולא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום. האומה היותר חזקה, בהתפרדה לרסיסים, החלקים מבטלים אלו את אלו, ואפס כחם. והיותר חלושה המתאחדת, היא חזקה מהיותר גדולה המתפרדת. חוטי משי יתעבו ויהיו לשלשלת חזקה, ושלשלת חזקה כי תתפרד תהיה לחוטים דקים, ומתפרדים והולכים.

ואם פירוד הדעות והכחות מחליש אומה מסודרת, היושבת שאננה על מקומה, כמה היא מסוכנת לאומה חלושה ופזורה בין העמים, שכל חוזקה בהנתן יד זה לזה באהבה ואחוה, לשמוע בקול זקנים, הורים ומורים נבונים וחכמים, להתאחד בכוחותיהם אשר נשארו, ואיש לרעהו יאמר חזק, למען נוכל על כל נפשות בית ישראל לאמור "כל הנפש אשר לבית יעקב", שעובדים לאלוה אחד, חי וקיים נצחי. ושומרי תורתו ומצותיו, חורבן הלאום לא נהיה כי אם מפני פירוד הדעות ופיזור הכחות, מפני שנאת חנם, כאשר דברי ימי ישראל יגידו לנו. ובנינה - לשכלל היכל השלום בתוכם, לשוב לאהבה איש את אחיו.

[מהד' דפוס האחים שולדבערג תרנ"ז, עמ' 15-16]

---

41 הרב מרדכי אֶליאשברג (בכתיב היידי, שנהג בזמנו: עליאשבערג); (ליטא, א' באדר ה'תקע"ז [17 בפברואר 1817]-לטבייה, י"ח בכסלו ה'תר"ן [11 בדצמבר 1889]) היה רב, אב"ד בויסק, פעיל ציבורי ואחד ממייסדי תנועת "חיבת ציון".

ו. בין ישראל לעמים

כיצד משפיעה המחשבה בדבר בחירת ישראל, מעלתו ותפקידו על היחס לאנושות כולה?
יש הסוברים כי היהדות מעודדת דאגה לעם היהודי בלבד ודוחה את הנבראים שאינם מבני ישראל. תפיסה כזו מעוותת את היהדות, גורמת חילול ה' גדול, ונדרש לימוד מעמיק כדי להגיע לשורש טעותה.

הרב יוסף שלום משאש[42]
"נחלת אבות"

והנה אבינו אדם לא היה יהודי בעל תורה ומצוות, רק אדם עפר מן האדמה, ועל כל זאת היה אהוב וחביב לפני המקום ב"ה ואמר על בריאתו טוב מאד. למדנו מזה שחש הקב"ה על בריותיו לאהוב אותם, וגם אנחנו צריכים לאהוב בלי הבדל דת.

ואין להקשות מדור המבול שלא חס עליהם הקב"ה ואבדם? כי התם נמי היה הדבר מאהבת אדם, דמוטב שימות דור אחד ולא עולם שלם. כי דור המבול הרבו חמס ושוד והחזק היה מדכא את החלש תחת רגליו בכל מיני צערים ומיתות משונות, אז ראה שהם מחריבים עמן והעולם, וכל הדורות שיבואו אחריהם ילמדו ממעשיהם, לכן החריב אותו הדור וכל העולם נתקן, וזה דומה לרופא שמחתך אבר מהחולה מאהבתו אותו להחיותו. ולפעמים ממיתים הרופאים בני אדם הרבה או מעט שנולדו בהם חולאים מתדבקים שאין להם תרופה ויוכלו להחריב מחוז שלם באותו חולי שידבק בכל יושביו, וכל זה עושים מאהבת אדם, ובזה יתיישבו הרבה עניינים.

ואף בענשם של רשעים הקב"ה מצטער, שעל כן אומרים הלל גמור בז' של פסח, מטעם מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני, כידוע.

וצא ולמד אהבת אדם מאבינו אברהם ע"ה, שבשעה שנודע לו מגזרת סדום ועמורה עמד בתפילה לפני המקום ב"ה ברגש גדול עד שהטיח דברים כלפי מעלה ח"ו, ואמר: "חלילה לך, מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט". ועוד הרבה אומר ודברים בזה, והקב"ה אשר לפניו נגלו תעלומות לבו הטהור, כי כל דבריו ורגשותיו, מאהבת אדם התקועה בלבו, היה משיבו באהבה רבה על כל דבר ודבר עד שכלה לדבר כרצונו, כמו שאמר שם הכתוב: "וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו".

עוד יש לפרש הכתוב באופן אחר, ושניהם אמת, כי יש נדיב נותן צדקה רק לעניי ישראל דווקא, ולא לעניי גויים, כי אין לו אהבת אדם, זה אינו נאה לצדקתו וצדקתו אינו נאה לו, ויש נדיב נותן צדקה בלי הבדל דת, זה צדקתו נאה לו, והוא נאה לה, וכן עשה איוב, ויש שופט ששופט צדק רק בהיות שניהם ישראל, אבל בהיות ישראל וגוי, הוא מזכה רק את ישראל מפני שאין בו אהבת אדם, ויש שאינו מבדיל בין שניהם, רק מזכה את הזכאי יהיה מי

יש לאהוב את כל בריותיו של הקב"ה. איבוד הרשעים נובע גם הוא מאהבת האדם, כיוון שהרשעים גורמים סבל וקלקול לעולם.

42 הרב יוסף משאש (ה'תרנ"ב [1892]-ב' בשבט ה'תשל"ד [25 בינואר 1974]), מגדולי הרבנים וחשובי הפוסקים של יהדות צפון אפריקה. נולד במרוקו, עלה ארצה וכיהן כרבה של העיר חיפה. יצירתו התורנית ענפה, והיא עוסקת בהלכה, בהגות ובהנהגת הציבור.

שיהיה ומחייב את החייב יהיה מי שיהיה, וזאת היתה מידתו של איוב הצדיק במשפטיו. ועל זה המשילו לשניהם למעיל וצניף, שאף שיש מעלה גדולה לצניף הנתן בראש ככתר, כמוהו כמעיל הפחות ממנו במדרגתו, וזה משל על ב' הסוגים הבאים לפניו במשפט שאינו מעדיף אחד על חברו.

וכן אמרו רז"ל: "אין ממחין ביד עניי נכרים בלקט, שכחה ופאה מפני דרכי שלום" (גיטין נט ע"ב), ועוד אמרו: "מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל וקוברים מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום" (שם, סא ע"א).

וכן מרגלא בפומיה דאביי, "לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רך, משיב חמה ומרבה שלום עם אחריו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם נכרי בשוק, כדי שיהיה אהוב למעלה ונחמד למטה ויהיה מקובל על הבריות. אמרו עליו על ריב"ז שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק" (ברכות יז ע"א).

[מהד' אגודת אוצרות יוסף, ירושלים תשמ"ז, דרוש תמח, עמ' מה]

היבט נוסף של חילול השם הנגרם ביחס לעמים, עולה מן המילים החריפות שנקט הרב מוהליבר כנגד התנהגות לא ראויה של חלקים בעם ישראל, גם כאלה המוגדרים כעובדי ה' וכמאמינים. הוא מותח ביקורת על רבנים מסוימים אשר אוסרים עיסוק בחכמות ומדעים או לימוד שפות זרות, ומשום כך אין ביכולתנו כעם - להאיר את עיני העמים:

הרב שמואל מוהליבר
"תעודתנו והאמצעים להשגתה"

תעודתנו - להאיר את עיני העמים באמונת ה' אחד ודרכיו הישרים.

נחקרה נא לדעת מה המה האמצעים אשר על ידם נשיג את המטרה הנשגבה הזאת... הלא נשכבה בבושתנו ותכסה כלימה פנינו באין מענה, כי המעט לנו אשר לא נתאמץ לילך בדרכיו הישרים, אבל נהפוך הוא! כי נתאמץ להשכיח זכרם מלבבנו. חכמות ומדעים - מרבית המונינו יתעבום וירחיקום על פי עצת ואזהרת העומדים בראשם, אשר זה דרכם חושך למו ויכו את העם בסנורים, וגם איזה רבנים מחזיקים בידם בשגגה או בזדון. השפות הנחוצות לחברת האדם... גם זה לא התירו רק בדוחק ובקושי גדול ללמדן בשעה שאינה לא יום ולא לילה... אבל כל זה לא הספיק להם, עד כי מצאו עוז בנפשם לגדור גדר גם על לימוד תורת משה ונביאי ה' וכתבי הקודש, פן ימשיכום יותר מדאי, רק ידלגו מפרשה לפרשה ומספר לספר... לא ידעו מעולם הפשט הנכון והפשוט, רק על כל קוץ יאספו דרשות ורמזים חמרים חמרים... דברי נביאנו, אשר בשלהבת י-ה הטיפו מפיהם אמרי קדוש ישראל, ובשטף רוחם והתלהבות נפשם הוריקו נחלי אש להבעיר את לב השומעים למוסר ה' בדעות טהורות ומצורפות, ומדות נעלות ונשגבות, אשר אין ערוך להן... אנחנו בני ישראל נרחיקם כמו זרה. הה, כאש יקד לבבי מדי זכרי זאת.

... העבירה היותר חמורה היא חלול ה' הגדול והנורא... וחלול ה' היותר גדול, המאריך גלותנו והמעכב גאולתנו ופדות נפשנו הוא אשר על ידי רוע מעשינו יחולל כבוד אומתנו בגוים לאמר: ראו מעשה העם הזה, אשר לפי דעתו הוא הנבחר מכל גויי הארצות להיות לעם סגולה, עליון על כל, ומעשיו גרועים ואבדה חכמת חכמיו, ודעתו שפלה, וגם באמונתו עירב אמונות שווא וטפל, ועוד הגדיל כי עשה את העיקר טפל.

[בתוך: יהודה ליב הכוהן פישמן (עורך),
ספר שמואל, הוצאת הסתדרות המזרחי תרפ"ג (1923), עמ' קלה-קלו]

החברה הישראלית נחלקה ל'ימין' ול'שמאל'. ה'שמאל' לקח לעצמו את האוניברסליות, וה'ימין' - את הלאומיות. אבל הזהות המקורית של עם ישראל כוללת את האחדות של שניהם.

התורה מחייבת לאהוב כל אדם ולדאוג לטובתו של כל אדם. אמנם אנו מחויבים להיאבק ברשעים ולמנוע מהם להזיק לעולם, אבל המאבק הזה מלווה בצער על שלא זכו לתקנתם. במאמר המובא להלן, שחיבר ד"ר דניאל שליט, נראה כי לא רק כלפי היחיד באומות העולם יש לעם ישראל יחס חיובי אלא גם כלפי עמים אחרים וכלפי האנושות בכללותה.

ד"ר דניאל שליט[43]
"אני, אנחנו והפסח"

שני ראשי-שנה יש לה לשנה העברית... ראש-השנה שבתשרי חוגג את בריאת העולם והאדם;

ראש-השנה שבניסן מציין את בריאתו של עם אחד מעמי האדם - ישראל. ראש השנה שבתשרי הוא חזרת העולם כולו לנקודת-הבריאה, ללידת העולם והאדם. ראש השנה שבניסן הוא חזרה-מחדש על לידת העם. על כן, ראש-השנה שבתשרי מציין את היסוד האנושי-כללי בעם ישראל; ופסח מציין את היסוד הלאומי, הייחודי שבו... אבל אין עם ישראל מיטלטל ונקרע בין שני עקרונות סותרים: יש כאן שני צדדים של שלימות אחת, שני קטבים המשלימים זה את זה והזקוקים זה לזה: האנושות זקוקה לישראל ("ונברכו בך כל משפחות האדמה"); וישראל צומח על בסיס האנושות ומתוכה.

כמו הזכר והנקבה, כמו הזרם השלילי והחיובי, כמו שהקיץ והחורף משלימים זה את זה למעגל אחד - כך ראש-השנה החורפי, שהוא חג הבריאה והאדם, ופסח האביבי, שהוא חג המשפחה, העם והעדה, מכינים זה את זה, מצטרפים זה לזה ומשלימים זה את זה.

שמאל-ימין

בגוף האדם, משלימה יד ימין את יד שמאל. אצל הפסנתרן, תומכת יד שמאל בימין ולהיפך. אורגאניזם בנוי מהפכים משלימים. אבל ב"פוליטיקה" שכל מהותה פילוג וכיבוש - רוצה ה"שמאל" שכל הגוף יהיה שמאלי, וה"ימין" תובע שכולו יהיה ימני.

מה זה "ימין"? בין אומות העולם, זהו הדגש על הלאומיות "שלנו", על המסורת "שלנו", ההיסטוריה "שלנו". מה ששלנו הוא טוב, ומה שטוב הוא "אנחנו". למה? ככה. האם זאת הלאומיות הישראלית? זאת אולי היתה הלאומיות של אברהם כל עוד היה באור-כשדים. אבל אברהם הוא "אבינו" דווקא מרגע שנצטווה: "לך-לך מארצך וממולדתך ומבית אביך": מאהבת-המולדת הטבעית, ומאהבת-העם הטבעית, ואפילו מאהבת-המשפחה הטבעית (והלא המשפחה, העם והמולדת הם שלשת עמודי הימין באשר הוא). אמנם, כל שלש האהבות חוזרות ומופיעות - אבל לאחר שינוי-צורה מוחלט: כיעודים, כציוויים, שאינם באים ממקור "פטריוטי" מוגבל, אלא ממקור מוחלט, כולל-כל. גם הארץ המיועדת אינה "מולדת", ארץ-

43 ד"ר דניאל שליט (נולד ב-1940) הוא מנצח, מלחין ודוקטור למוזיקולוגיה ולפילוסופיה. לימד באוניברסיטת תל אביב. לשעבר מנצח בתזמורת הקאמרית הישראלית. במסגרת לימודי הפילוסופיה באוניברסיטת תל אביב נפגש עם הספר "אורות הקודש" של הרב קוק ובעקבותיו חזר בתשובה. מלמד במכללה למדינאות. ספריו: "שיחות פנים", "אור שבעת הימים", "יודע נגן", "ספר הקניון", "ארץ ושמים".

הלידה; יש "לעלות" אליה, להיאבק עליה, לזכות בה, להיבחן עליה, להיות ראוי לה - שוב, דווקא על-ידי עמידה בדרישות ובציווים שמעבר לכל "אני-לאומי". האם זה - "ימין"? איזו החטאת-האמת היא זאת כאשר דתיים-לאומיים מקבלים עליהם את הכינוי "ימין"!

אין לישראל "ימין" כלכל האומות. אבל גם "שמאל" אין לו. ה"שמאל" הישראלי בשרשו כל-כך יהודי - בתביעתו הלא-מתפשרת לצדק עולמי, בביקורת-העצמית הנוקבת שלו, בהתאכזרות-העצמית שלו... אלא שבהיותו מנותק מלאומיותו היהודית, אורבת לו לצדק הזה, היחיד-במינו בעולם, סכנת המחיקה-העצמית (אמנם, ואוי לה לאותה נחמה, שונאי-ישראל הם שלא יניחו לו למחוק את עצמו. מבעד לשבעה צעיפי אוניברסליות, ואולי דווקא בגללם, יגלו את היהודי - וידחו אותו).

משותפת לימין ולשמאל כאחד הסכנה, שבהיותם מפורדים, ימשיכו שניהם לנגח זה את זה ולהרוס את עצמם, כל עוד לא יכירו באחדותם הבסיסית. אבל אין הפכים יכולים להתאזן אלא על ידי פניה אל נקודה שמעבר להם, הכוללת אותם - פניה אל מעבר לאדם ולעם כאחד - אל האלוהים.

אין עם ישראל נחלץ מבית-העבדים בכוחו שלו, אלא - נגאל; באשר הופיע ונגלה עליו ה"אני" האינסופי, המוחלט, מקור ה"אני" המוגבל, האנושי: לעולם לא יהיה ה"אני" של העם הזה אגו-לאומי גרידא; הערלה הזאת הוסרה ממנו לתמיד בגאולת מצרים; במידה זאת או אחרת יהיה תמיד פתוח אל האינסוף, ולכן גם אל האנושות; לכן יתקיימו בו הקטבים אנושות-לאומיות תוך מתח בונה. וכמובן, לא מדובר על הענקת "אני" ערטילאי, מופשט; אין נפש ללא גוף, ועל ה"אני" להתגלם בחיים שלמים, לאומיים ופיסיים - בתורה שלמה.

["שיחות פנים" בתוך: "אני, אנחנו והפסח",
הוצאת תואי, תשנ"ה, עמ' 38-48]

ד"ר דניאל שליט מתמודד עם המחשבה המקובלת כאילו אהבת האומה שייכת ל'ימין' הפוליטי בישראל, ואהבת האנושות שייכת ל'שמאל' הפוליטי. לדבריו, היהדות נושאת את שתי התכונות גם יחד. הלאומיות אמורה לדאוג לחוסנו של עם ישראל ולפתח את התרבות הייחודית שלו, אבל חייו של עם ישראל ותרבותו נועדו לממש את התפקיד הגדול שהוטל עליו - לדאוג לטובת האנושות כולה ו"לתקן עולם במלכות שדי".

דברים חריפים בהקשר זה אמר הרב קוק. דווקא כמי שחיזק את הלאומיות היהודית וקידש אותה, מצא הרב לנכון להזהיר אותנו שלא תהפוך חלילה לסגידה עצמית.

הראי"ה קוק
"עין אי"ה"

אע"פ שיסוד התורה והעבודה בנוי הוא על תכלית רצון השי"ת בעולמו, ותכלית האחרונה היא כמו שאנו מבקשים בתפילת הימים הנוראים, "ויראוך כל המעשים וישתחוו לפניך כל הברואים ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם", ובתפילת עלינו בתור חתימה לכל התפילות, "לתקן עולם במלכות שדי וכל בני בשר יקראו בשמך", הרי שאין אנו מתגדרים בהלאומיות הפרטית שלנו בתור תכלית האחרונה, כי התכלית האחרונה היא קדושת שם השם ית' שימלא כבוד ד' את כל הארץ, מ"מ אין שום ספק שהיסוד של אהבת האומה הוא אמצעי גדול לתכלית האחרונה היותר נשגבה. וכשהאהבה הזאת מתגברת בלב לשם שמים, תנחה את האומה כולה אל התכלית הנועדת לה. ע"כ יש לכמה מצות תכונה לאומית, כי תורה נקראת דרך, המובילה אל התכלית האחרונה הכללית... האהבה הלאומית הישראלית היא כוללת האמצעיים הרבים להגיע לתכלית האחרונה של מלואת כבוד ד' את כל הארץ, שיהי' ד' אחד ושמו אחד... לא על הלאומיות לבדה יחיה האיש הישראלי, כי אם לא תתרומם לתכליתה הכללית, שהיא תכלית רצון השי"ת בשמירת כל התורה כולה שתביא להמשיך מלכותו ית' בעולם, הלא היא ג"כ מכלל אהבת עצמו תחשב, כי מה לי אהבת עצמו הנמצאת אצל יחיד או אצל אומה בכללה, כ"א גם אהבת האומה צריך שתהי' מיוסדת ע"פ דרך ד', ומי שלוקח את הלאומיות לבדה גם לאומיות אין לו, כ"א אהבת עצמו גסה בלבוש לאומיות.

[עין אי"ה, שבת, הוצאת מכון הרצי"ה, פרק א, פסקה ט]

לאומיות המרוכזת רק בטובה הפרטית של עם ישראל נחשבת לאהבה עצמית גסה.

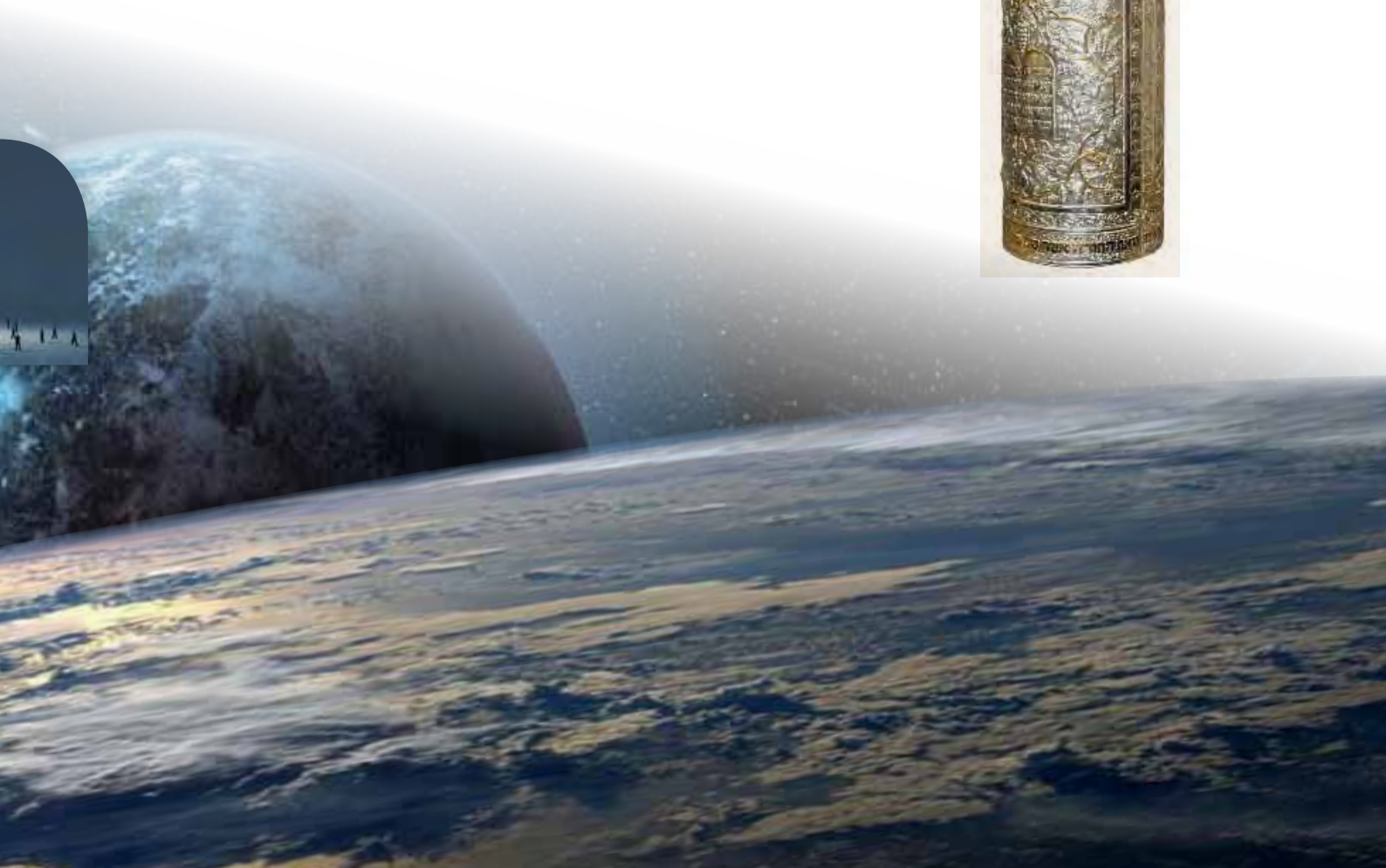

בין אדם לעמו - סיכום

עם ישראל הוא בריאה מיוחדת: עם עתיק בעל מורשת מפוארת של חכמה, מוסר ואמונה, עם שזכה לתחייה מחודשת במדינה צעירה, עצמתית ומתקדמת. השייכות של כל יחיד ויחיד לאומה מופלאה זו היא אבן יסוד באמונה. כל אחד מאתנו אחראי להוציא מן הכוח אל הפועל את המוסר, הצדק והטוב הטבועים ב'כנסת ישראל'; לדאוג לשגשוגו ולהצלחתו של עם ישראל; לחזק את אהבת ישראל ואת אחדות הרוח בין הפרטים בישראל ולהיות שותף פעיל במימוש הייעוד הלאומי הגדול של הטבת האנושות כולה באור ה'.

פרק 3

בין אדם לאלוקיו

חינוך לאמונה בקב"ה,
לאהבת ה',
ליראת שמים
ולחיי תורה ומצוות

(מתוך חזון החמ"ד)

מבוא

כשמדברים על הקשר בין אדם לה', מדברים בעצם על גרעין הזהות העמוק ביותר שבאדם. זה "בית אמי וחדר הורתי" - הקשר שלנו עם המקור שלנו, של נשמתנו, הוא הקשר המאיר את כל החיים באור הנותן משמעות לקיום של האדם ולכל חוויית החיים שלו.

הקשר של האדם עם אלוקים נבנה בכל שנות חייו, יודע עליות ומורדות ובעיקר שינויים: הוא הולך ומעמיק ומשתנה, והאדם לומד לעצב אותו בדרך שלו.

בפרק שלפנינו נעסוק בבירור הקשר של האדם לאלוקיו, הן ברובד הערכי שלו הן בצדדיו המעשיים.

א. ערך הקשר עם אלוקים

א.1. הרצון לקשר עם ה' טבעי לאדם

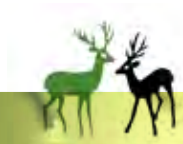

לַמְנַצֵּחַ, מַשְׂכִּיל לִבְנֵי-קֹרַח.
כְּאַיָּל תַּעֲרֹג עַל-אֲפִיקֵי-מָיִם
כֵּן נַפְשִׁי תַעֲרֹג אֵלֶיךָ אֱלֹהִים.
צָמְאָה נַפְשִׁי לֵאלֹהִים לְאֵל חָי
מָתַי אָבוֹא וְאֵרָאֶה, פְּנֵי אֱלֹהִים.

(תהילים מ"ב, א–ג)

המלבי"ם:

כמו שיצמא האיל מצד טבעו אל המים, כן נפשי מצד טבעה צמאה לאלוקים, מצד שהוא אל חי שבו תלוי חיות הנפש ורוחניותה, כמו שכתוב: "ואתם הדבקים בה' אלוקיכם חיים כולכם היום".

שאלות:

1. במה דומה הצימאון של האדם לאלוקים לצימאון של האיל למים?
2. למה משתוקק האדם אל האלוקים לפי המלבי"ם?

ר' אברהם אבן עזרא[44] "צמאה נפשי"

השיר צורף לזמירות ליל השבת בהשפעתו של החת"ם סופר, שהיה רגיל לאמרו לפני הקידוש. וכך מספר ר' שלמה סופר בתארו את מנהגי החת"ם סופר:
"בליל שבת קודש בבואו לביתו שר... שיר 'צמאה נפשי' אשר כתב אבן עזרא, ולא זולת. והפליג מאד בשבח השיר מהאב"ע שהוא עמוק בקבלה, ושבלי ספק רוח הקודש שרה עליו אשר חיברו".

44 רבי אברהם בן מאיר אִבן עזרא (ד'תתמ"ט [1089]-א' באדר ד'תתקכ"ד [23 בינואר 1164] או ד'תתנ"ב [1092]-ד'תתקכ"ז [1167]), משורר, בלשן, פרשן מקרא ופילוסוף בתקופת 'תור הזהב' בספרד. עסק גם באסטרולוגיה, במתמטיקה ובאסטרונומיה. רבים מספריו נכתבו בעברית. נודע בכינוי המבוסס על ראשי התיבות של שמו: ראב"ע.

אמנם הקשר עם ה' טבעי, וייתכן שרוב בני אדם אכן מאמינים במציאות ה' באמונה פשוטה ותמימה, ולמרות זאת, הרב חיים דוד הלוי סובר שלא די באמונה הפשוטה והטבעית לבדה, אלא יש צורך להעמיקה ולהרחיבה, ואת זאת הוא למד ממילות התורה: "וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ" (דברים ד', לט):

צָמְאָה נַפְשִׁי
לֵאלֹהִים לְאֵל חָי
לִבִּי וּבְשָׂרִי
יְרַנְּנוּ אֶל–אֵל חָי (נ"א: לְאֵל חָי)

אֵל חָי (נ"א: אֶחָד) בְּרָאנִי
וְאָמַר חַי אָנִי
כִּי לֹא יְרֵאנִי
הָאָדָם וָחָי

בָּרָא כֹּל בְּחָכְמָה
בְּעֵצָה וּבְמִזְמָה
(עָד) מְאֹד (וְ)נֶעֱלָמָה
מֵעֵינֵי כָּל חָי

רָם עַל כֹּל כְּבוֹדוֹ
כָּל פֶּה יְחַוֶּה הוֹדוֹ
בָּרוּךְ אֲשֶׁר בְּיָדוֹ
נֶפֶשׁ כָּל חָי

הִבְדִּיל נִינֵי תֹם
חֻקִּים לְהוֹרוֹתָם
אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אוֹתָם
הָאָדָם וָחָי

שאלה: באילו נימוקים מנמק המשורר את הצימאון של נפשו לאל?

הרב חיים דוד הלוי[45]
"מקור חיים"

יש המסתפק בידיעה סתמית, שאכן מצוי הוא ה' ומשגיח בעולמו. אך ידיעה זאת היא כה רופפת בתודעתו עד שאין היא קובעת מאומה במהלך חייו. אך יש וידיעה סתמית זאת מספיקה היא להחדיר באדם את ההכרה של "שויתי ה' לנגדי תמיד", והכל תלוי, כמובן, במדת יראת שמים אשר ממנה ניזונית אותה ידיעה במציאות ה' והשגחתנו. ואולי שמסבה זאת לא הזכיר מרן בשולחן ערוך מאומה מן ההלכות הקשורות באמונה במציאות ה', השגחתו בעולמו, המצוה לאהבה אותו, וליראה ממנו, וכדומה - כי לרוב רובם של בני אדם מקיימי מצוות התורה כפי שהם בשולחן ערוך יתכן שדי בכך. עוד יתכן שלפי מציאות זמנו, העמקת רעיונות אלה בהמוני עם היה מן הדברים שאין בהם צורך.

אין ספק שבדרך כלל חדורים רוב בני אדם באמונה פשוטה במציאות ה', וכמו כן אין ספק שדי גם באמונה פשוטה זאת למי שאינו יכול להשיג יותר. אלא שגם במסגרת אמונה פשוטה זאת ניתן להעמיקה ולהרחיבה במדה רבה, עד אשר יוכל אדם לקיים מצוה מפורשת בתורה: "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלקים, אין עוד מלבדו. וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. ושמרת את חוקיו ואת

45 הרב חיים דוד הלוי (י"ח בשבט ה'תרפ"ד [24 בינואר 1924]-י"ב באדר ה'תשנ"ח [10 במרץ 1998]) למד בישיבת "פורת יוסף". במלחמת השחרור, שירת בגדוד תלמידי הישיבות "טוביה". בשנת תשי"א (1951) מונה לרבה של העיר ראשון לציון. בשנת תשכ"ד (1964) נבחר למועצת הרבנות הראשית, ובשנת תשל"ג (1973) מונה ראש אבות בתי הדין ולרב העיר תל אביב-יפו. הרב חיים דוד הלוי הרבה ללמד שיעורי תורה לבעלי בתים. שיעוריו אלה היו הבסיס לספרו "מקור חיים השלם". בשנת 1975 כתב את החיבור "קיצור שולחן ערוך - מקור חיים", ששימש כספר הלימוד העיקרי בשיעורי הלכה בבתי הספר הממלכתיים-דתיים. בשנת תשנ"ז (1997) זכה בפרס ישראל לספרות תורנית.

מצותיו אשר אנכי מצוך היום, אשר ייטב לך ולבניך אחריך, ולמען תאריך ימים על האדמה אשר ה' אלקיך נותן לך כל הימים". "לדעת את ה'", מוסכם לכל הדעות שהיא מצוה מן התורה... אלא שבמקרא זה יש ללמוד חיוב גדול וחשוב, שאין אדם יוצא ידי חובתו בידיעת ה' בלבד, שהרי נאמר "וידעת היום והשבות אל לבבך", כלומר אחרי שתדע כי ה' הוא האלקים, תשיב את הדבר אל לבבך, רוצה לומר - שיהיה הדבר מיושב בלבך. וזאת אין אדם יכול להשיג על ידי ידיעה בלבד, אלא ע"י הבנה מעמיקה פחות או יותר לפי מדת השגתו השכלית. ולכן, חייב כל אדם בראש וראשונה לדעת בבירור מוחלט מה הן גדרי המצוה של ידיעת מציאות ה' והשגחתו בעולמו.

[מהד' תל אביב תשכ"ח, כרך ב, עמ' 258-259]

א.2. ה' אוהב אותנו

משנה, אבות

הוא (ר' עקיבא) היה אומר, חביב אדם שנברא בצלם.
חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר (בראשית ט', ו)**:**
"כי בצלם אלהים עשה את האדם".
חביבין ישראל שנקראו בנים למקום.
חבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום,
שנאמר (דברים י"ד, א)**: "בנים אתם לה' אלהיכם".**
חביבין ישראל, שנתן להם כלי חמדה.
חבה יתרה נודעת להם שנתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם,
שנאמר (משלי ד', ב)**: "כי לקח טוב נתתי לכם, תורתי אל תעזבו".**

[פרק ג, משנה יד]

* כלי חמדה = התורה

שאלות:

1. איך מתבטאת במשנה אהבת ה' לאדם?
2. לפי ר' עקיבא, מהם שני הביטויים של אהבת ה' את עם ישראל במיוחד?

הרב יהושע שפירא[46]
"היושבת בגנים"

"לְךָ אָמַר לִבִּי בַּקְּשׁוּ פָנָי אֶת-פָּנֶיךָ ה' אֲבַקֵּשׁ"

(תהילים כ"ז, ח)

בבקשת הפנים, מבקש האדם משהו עמוק בתוכו פנימה. האדם מבקש את ה'. אותו, את פנימיותו, את פניו. אך עוד יותר מכך, זוהי בקשה הדדית, שהקב"ה בעצמו מבקש את הבקשה הזו. ה' יתברך אינו מבקש שנבקש ממנו טל ומטר, ואף לא את בנין ירושלים. כל מבוקשו הוא - "בקשו פני". בחיצוניות מבקש הקב"ה את השליחות, בפנימיות מבקש הקב"ה את השותפות בשליחות, ובפנים-פנימיות, מבקש הקב"ה את האדם בעצמו. לא שליחות ולא שותפות, אלא עצמיות.

לצורך הבנת העניין, נעלה בדמיוננו בני זוג שיש ביניהם חוסר סימטריה. למשל, בני זוג שהבעל גדול הדור, ואילו היא, אישה תמה ופשוטה, שאין לה מגרמיה [=מעצמה] כלום. במערכת זוגית כזו, כאשר האיש מבקש את פניה של אשתו, יש בכך חידוש עצום מבחינתה. הרי מי היא, שאדם נעלה כזה ירצה בה. כתגובה לכך, מבקשת האישה את פניו של בעלה חזרה, ונוצרת ביניהם סימטריה. כך דורשים חז"ל את הקשר בין כנסת ישראל לקב"ה: "תמתי - תאומתי, כביכול לא אני גדול ממנה ולא היא גדולה ממני. פלא הוא שהקב"ה חפץ בנו, רוצה בנו ואוהב אותנו. הרי, מה לו ולנו. אך כשהוא בוחר בנו, ומגלה אהבתו אלינו, אנו מגלים בחזרה אהבתנו אליו, ונוצר קשר של שווים, כביכול.

[שיחה לפרשת ויצא, אתר "ישיבת רמת גן"]

שאלות:

"בקשו פניי", "את פניך ה' אבקש" - מי מבקש את מי? איך מתבטאת ההדדיות בפסוק הזה?

לדעתך, באילו רגעים בחייו, האדם מרגיש יותר את "בקשו פניי" ובאילו - "את פניך ה' אבקש"?

46 הרב יהושע שפירא (נולד בשנת 1963) הוא ראש ישיבת ההסדר ברמת גן והוגה דעות בולט בציבור הדתי-לאומי.

א.3. הקשר בין אדם לה' – מצווה על האדם

הקשר בינינו לבין ה' איננו רק חלק מאתנו, מחיינו ומהשאיפה העילאית שלנו. באופן פשוט ביותר, הוא מצווה שציווה אותנו ה'. הרמב"ם מונה תשע מצוות המעצבות את הקשר בינינו לבין ה':

הרמב"ם
"ספר המצוות"

מצוות עשה

א. מצוה ראשונה ממצוות עשה, לידע שיש שם אלוה, שנאמר "אנוכי ה' אלוהיך" *(שמות כ', ב; דברים ה', ו).*

ב. לייחדו, שנאמר "ה' אלוהינו, ה' אחד" *(דברים ו', ד).*

ג. לאהבו, שנאמר "ואהבת את ה' אלוהיך" *(דברים ו', ה; י"א, א).*

ד. ליראה ממנו, שנאמר "את ה' אלוהיך תירא" *(דברים ו', יג; י', כ).*

ה. להתפלל לו, שנאמר "ועבדתם, את ה' אלוהיכם" *(שמות כ"ג, כה); עבודה זו תפילה.*

ו. לדבקה בו, שנאמר "ובו תדבק" *(דברים י', כ).*

ז. להישבע בשמו, שנאמר "ובשמו תישבע" *(דברים ו', יג; י', כ).*

ח. להידמות בדרכיו הטובים והישרים, שנאמר "והלכת, בדרכיו" *(דברים כ"ח, ט).*

ט. לקדש שמו, שנאמר "ונקדשתי בתוך בני ישראל" *(ויקרא כ"ב, לב).*

שאלות:

1. באילו תחומים אנו נדרשים להיות קשורים לה'?
2. מה מלמדת אותנו עובדה זו על רצונו של ה' בקשר עמנו?

א.4. מהות האדם היא הקשר עם האלוקים

הראי"ה קוק
"אורות - זרעונים"

צמאון לאל חי

אי אפשר למצוא מעמד מבוסס לרוח [=מקום קבוע לנשמת האדם, לרצונותיו הרוחניים] כי אם באוויר האלוהי. הידיעה, ההרגשה, הדמיון והחפץ והתנועות הפנימיות והחיצוניות שלהם, כולם מזקיקים את בני האדם שיהיו אלוהיים דווקא. אז ימצאו את מלואם, את ייחוסם השווה והמניח את הדעת. אם מעט פחות מגדולה זו יבקש לו האדם הרי הוא מיד טרוף כספינה המטורפת בים, גלים סוערים מתנגדים זה לזה ידריכוהו תמיד מנוחה, מגל אל גל יוטל ולא ידע שלוה. אם יוכל לשקע באיזה רפש עבה של גסות הרוח ועביות ההרגשה, יצלח לו למעט את אור חייו לאיזה משך זמן, עד שבקרבו ידמה שכבר מצא מנוח. אבל לא יארכו הימים, הרוח יחלץ ממסגרותיו והטירוף הקלעי יחל את פעלו בכל תוקף. מקום מנוחתנו הוא רק באלהים!

שאלות:

1. מהי הדרך היחידה שבה יכול האדם לבטא את נשמתו בעולם?
2. אילו חלקים בנפשו של האדם צריכים להיות קשורים לה' על פי הרב קוק?
3. מה יקרה לאדם שאינו קשור לאלוקים?
4. מה בכל זאת יכול אדם כזה להשיג בחייו?
5. מה ייתן לאדם שלווה בחייו?

להעשרה

בכל פעם שאנחנו מצליחים, בעזרת כוחות רוחניים פנימיים, להתגבר על תשוקות ועל מידות רעות וכד', באה לידי ביטוי המהות הפנימית שלנו הנוצרת הודות לקשר שאנו קשורים בה'.

הרב ד"ר יעקב אביגדור
"השכל וידוע"

האדם הפשוט מתרשם בעיקר מן התופעות הבלתי טבעיות הנראות לחוץ. הוא נדהם כאשר רואה בעיניו משהו שאינו כדרך הטבע. אולם אינו חל ולא מרגיש את הנסים שאירעו לו לאדם בפנימיותו. כל חוויה אנושית רוחנית המתרחשת בתוכו, בנוכחותו ובמהותו, מהווה נס ופלא גדול. קשה להבין בדרך הטבע כיצד מסוגל האדם להאבק ברגעים מסוימים עם מזגו, עם רגשותיו, כיצד יכול בן אדם להתגבר על תשוקותיו, וכיצד יכול הוא לדכא את האנוכיות שהשתרשה בו, כדי להיות מוכן להיטיב עם חברו. כיצד הוא יכול להלחם על אידיאה. איך מסוגל האדם למחול את מי שגמל לו רעה, וכדומה. כל אלה הסגולות הטמונות בנפש האדם, הנם נס ופלא, שאין להסבירו מבחינה פסיכולוגית מדעית בדרך הטבע.

[מהד' מקסיקו תשכ"ב, עמ' 32]

שאלה:

איך אפשר לראות בדברי הרב יעקב אביגדור הוכחה נוספת לצימאון שמתאר הרב קוק?

ראינו שבמהותו ובנשמתו, האדם קשור אל האלוקים; ראינו גם שה' ציווה עלינו להיות קשורים אליו בכל דרך שהיא, ושהצימאון לאלוקים הוא חלק מהטבע שלנו כבני אדם. ראינו שלא רק אנחנו קשורים לה', אלא גם הוא קשור אלינו ואוהב אותנו: הוא בחר באדם מכל הבריאה ונתן בו נשמה; בחר בעם ישראל לבניו, הקרובים אליו במיוחד, ונתן לנו את התורה.

וכעת עומדת לנגד עינינו השאלה הגדולה: איך נעשה את זה? איך נממש את הקשר שלנו עם ה'? איך נבטא אותו? איך נחיה באופן שיקשור אותנו לריבונו של עולם?

את הדרך ליצירת הקשר הזה נתווה להלן.

ב. איך נגיע לקשר עם ה'?

בחלק זה נברר שני עניינים: תחילה נברר מהי נקודת המוצא (המקום הנפשי שלנו ביחס לקב"ה) שממנה נחתור להגיע אל הקשר? ובשלב הבא, נעבור מהלכה למעשה ונחפש דרכים שבעזרתן נממש את הרצון העמוק שלנו לקשר עם ה'.

ב.1. נקודת המוצא ליצירת קשר עם ה'

מוגבלות השכל האנושי:

הרב ישראל הס[47]
"דרך אמונה"

אמונה לא צריכה להתבסס על שכל בגלל מוגבלותו.

כשמבססים אמונה ובונים אותה מתוך ועל סמך הוכחות שכליות - ניזקת האמונה. כאמור, אמונה טהורה אינה מוגבלת. נובעת היא מהנשמה האלוקית, שבהיותה חלק אלוק - אין לה גבולות ומגבלות. כפי שאין גבול לאלוק - כך אין גבולות גם לאמונה הנובעת מתוכו. היא מוחלטת, ללא ספקות ופקפוקים מגבילים. לעומתה - השכל האנושי, ולו של גדול הדורות, מוגבל מעצם טבעו. כשהשכל מתערב באמונה, מביא אליה ומבססה - הרי ביכולתו להביא לאמונה רק ככל כוחו, דהיינו - בערבון מוגבל, ונמצאת האמונה - מוגבלת בגבולותיו.

[מהד' תחיית ישראל, ירושלים תשמ"ח, עמ' 42-43]

שאלות:

1. איזה חלק באדם מוגבל, ואיזה אין-סופי?
2. מדוע, לדעת הרב הס, האמונה באלוקים איננה מוגבלת?

---

47 הרב ישראל הס (כ"ג בניסן ה'תרצ"ה - כ"ה באלול ה'תשנ"ז) היה רב הקמפוס באוניברסיטת בר-אילן, ר"מ במכון מאיר, ומחברם של ספרים תורניים רבים.

3. מה יכול להיות הנזק של ביסוס האמונה על הוכחה שכלית?

כיוון שהשכל מוגבל, על האדם לבנות את הקשר שלו עם ה' על כוחות אחרים שקיימים בו. המדע וההיגיון אינם יכולים להציע הסבר מספק לחייו על כל מורכבותם. ולעומת זאת, "נפש האדם יודעת את מוצאה ואת מקורה בנצח".

הרב ד"ר ישעיהו אביעד[48] "בפרוזדור"

מה שאין השכל והמדע נותן, נותנת הגישה הדתית... המדע רק מגיע להבנה בלתי ברורה של העמדה המסובכת של המין האנושי. אולם נפש האדם יודעת את מוצאה ואת מקורה בנצח, וסובלת מכבלי ההפסד שבעולם הזה. כאן מקור האמונה בלב אדם. אולם הוא היה תועה בדרכי החיים, כאובד עצות, אלמלא קול א-להים מתהלך בגן, הנותן לו פקודותיו. מתן תורה בישראל מיישר ונותן כיוון בהיר לרגשות אדם המסובכים, המושכים אותו לכל הצדדים...

המאמין אינו מגיע לידיעת הבורא ומנהיג העולם דרך ניתוח אנליטי, ודרך 'דבר מתוך דבר', כי אם באופן אינטואיטיבי.

[מהד' ירושלים תש"ג, עמ' 21-22]

שאלה:

1. באילו אירועים הרגשת בחייך כי הנפש שלך: "יודעת את מוצאה ואת מקורה בנצח"?
2. כיצד עוזרת התורה לאדם לכוון את רגשותיו?

צניעות וענווה

בפתח מאמרו על פרשת בראשית, הרב חנן פורת שואל שאלות אחדות בעניין המילה הפותחת את התורה - "בראשית". אחת מהן מנסה להתחקות על הסיבה שבשלה פתחה התורה במילה זו ולא במילה אלוקים (לכאורה, אפשר היה לכתוב "אלוקים ברא את העולם..."). על שאלותיו, ובכללן על שאלה זו, הוא משיב:

48 הרב ד"ר ישעיהו (אוסקר) אביעד (וולפסברג); (המבורג, ט"ז בתשרי ה'תרנ"ד [26 בספטמבר 1893]-ה' באב ה'תשי"ז [2 באוגוסט 1957]) היה רופא ילדים, רב, סופר-פובליציסט, הוגה דעות, עסקן הציונות הדתית, ממנהיגי "המזרחי", ציר מדינת ישראל בשוויץ.

הרב חנן פורת[49]
"מעט מן האור"

דומה שכל השאלות שלפנינו מצביעות על כוון אחד ומגמתן ללמד אותנו בפתח התורה את מידת הצניעות והענווה.

אין בכוחו של אדם לבוא בסוד ה' ולהשיג את מהותו כשלעצמו, כי "האלוקים לא יוגדר" והוא נעלה וגבוה ממושגי אנוש. יכולת ההשגה שלנו בעניינים אלוהיים נסמכת על מעשיו לפי "שהקב"ה נסתר מצד עצמו ונגלה מצד פעולותיו" (הרשב"א) ועל כן הוא נקרא בפינו: "הבורא" יתברך שמו.

התורה פותחת בבראשית ברא כדי להדגיש שרק מתוך התבוננות בבריאה נגלה את אלוקים ונתוודע אליו באהבה וביראה: "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? - בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהם חכמתו, שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאווה תאוה גדולה לידע השם הגדול" (רמב"ם, הלכות יסודי התורה ב, ב).

על כן פותחת התורה בכוונה תחילה ב"בית" ולא ב"אלף" כדי ללמדנו שיש לגלות את ה"אלף" - אלוקים, מתוך ה"בית" - הבריאה.

יתר על כן: גם את נקודת הראשית של הבריאה עצמה לא נוכל להשיג עד תום, שהרי כדי להשיג דבר בשלמותו עלינו להתבונן בו מחוצה לו. ואילו אנו, כיצורים נבראים, איננו יכולים להעפיל אל מעבר לבריאת העולם. להמחשת הדבר הבה ניקח את מושג הזמן:

המילה "ראשית" אכן מתייחסת לזמן הבריאה, אך מה קדם לזמן זה? הן הזמן אינו ניתן למדידה אלא באמצעות שינוי מצב החומר ('שעון שמש', 'שעון חול', 'שעון מחוגים', 'שעון דיגיטלי', 'שעון ביולוגי'...) ובהעדר חומר ותנועה אין משמעות למושג זמן.

לנקודה זו מכוון הספורנו בפרושו למילה "בראשית":
"בתחילת הזמן והוא רגע ראשון בלתי מתחלק שלא היה זמן קודם לו". על כן אין התורה, המיועדת לבשר ודם, יכולה לפתוח ב"ראשית" הזמן אלא ב"בראשית" דהיינו בתוך הראשית, בשלב שבו כבר קיים מושג הזמן. מעתה יובן, מדוע לדעת רש"י, אין תורה פותחת בבריאת העולם "יש מאין": ודאי שאין רש"י מפקפק בעיקר אמונה זה, אלא שלדעתו עומדת נקודת 'ראשית' זו מעל יכולת השגתו של האדם, ולפיכך מותירה התורה נקודה זו לגנזי נסתרות, עליהם נאמר: "ובמופלא ממך אל תחקור".

וכך יובן - גם לפרושו של הרמב"ן - מדוע פותחת התורה במילת הסמיכות "בראשית" בלא לסמכה לשום מילה הבאה אחריה.

התורה מבקשת לומר: שאל בן אדם: בראשית מה? והשב לעצמך: איני יודע! "פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה" (תהילים קל"ט, ו).

על כן עמוד בענווה גדולה נוכח ההוא טמיר ונעלם - ולבך מלא אהבה ויראה למי שאמר והיה העולם.

[לפרשת בראשית]

---

49 הרב חנן פורת (ט"ו בכסלו ה'תש"ד [12 בדצמבר 1943]-ו' בתשרי ה'תשע"ב [4 באוקטובר 2011]) היה איש חינוך והגות ישראלי וחבר כנסת. נמנה עם מחדשי ההתיישבות היהודית בגוש עציון וממקימי תנועת "גוש אמונים".

שאלות:

1. מהי התכונה המרכזית הנדרשת לאדם המחפש קשר עם אלוקיו?
2. באיזו דרך ניתן להגיע לקשר עם ה'?

כדי להגיע אל האלוקים, על האדם לרצות לחפשו.

מחבואים / דן פגיס

(באדיבות עדה פגיס וספריית פועלים, הקיבוץ המאוחד)

בְּחָצֵר אֲחוֹרִית בָּעוֹלָם
שֹׁחַקְנוּ, הוּא וַאֲנִי.
כִּסִּיתִי עֵינַי, הִתְחַבֵּא:
אַחַת שְׁתַּיִם שָׁלֹשׁ,
לֹא מִלְּפָנַי, לֹא מֵאֲחוֹרַי,
לֹא בְּתוֹכִי.
–
מֵאָז אֲנִי מְחַפֵּשׂ
כָּל כָּךְ הַרְבֵּה שָׁנִים.
אָז מָה אִם אֲנִי לֹא מוֹצֵא אוֹתְךָ.
צֵא כְּבָר, צֵא,
אַתָּה רוֹאֶה שֶׁנִּכְנַעְתִּי.

[בתוך: כל השירים, הקיבוץ המאוחד, ירושלים 1991]

הרב חיים הכוהן סבתו[50]
"בשפריר חביון"

כך נהגנו, שבת שבת בתל הירוס. הפיוטים מלאי הערגה של הבקשות שכתבו רבי ישראל נג'ארה וחבריו מצפת ושהוסיפו עליהם גדולי חכמי ארם צובא, הניגונים היורדים למעמקים, ובעיקר הזיכרונות מימים אחרים, רוממו את רוחנו מעט. נהגנו לפתוח מהפיוט הראשון שחיבר בצפת רבי אברהם מימין, א־ל מסתתר בשפריר חביון, ולפייט בצוותא עד סוף הספר כולו, מבלי שנדלג על אף פזמון שבספר. אפילו על בית אחד לא דילגנו. וכי לאן עלינו להיחפז? פעמים היה מצטרף אלינו יחזקאל, חייל מילואים בפלוגת החרמ"ש, בנו של הפייטן הירושלמי הנודע יוסף יחזקאל, ומלמד אותנו את מסתרי הנעימות ואת סלסוליהם. אף שפייטנו את כל הספר כולו, הפיוט הראשון שפתחנו בו, א־ל מסתתר בשפריר חביון, אחז בי ולא הרפה ממני כל השבת. בכל פיוט מפיוטי הבקשות חזרתי ושמעתי אותו, את הנעימה מעולפת המסתורין שלו ואת שורות הבתים החורזים את עשר הספירות. ואף בסעודה שלישית שבתי ופייטתי לי אותו. אולי מפני שהיה ראשון בבקשות, אולי מפני נסתרות הקבלה שחרז ואולי מפני שלִבנו רגש היה אחרי המלחמה ועורג לא־ל מסתתר שייגלה ויאר פניו אלינו.

.....

זכרתי ימים מקדם. בילדותי בבית מזמיל למדתי בכל ערב נביאים עם רש"י אצל הדוד ז'ק במועדון תקוותנו. כל הילדים משיכון עולים באו ללמוד. אף אחד לא חשב שאפשר לא ללמוד תורה. אף ילד לא בא לשיעור בידיים ריקות. בן שושן בא עם עגלה שבנה מארגז ירקות וגלגלים קטנים, איציק לוי בא עם כדור שהכין, מקרע בעור מציצה ערמת סמרטוטים שדחף אל תוכו. דדה בא עם פוררה, כל השיעור ניסה לתקן את השייבה שלה תחת השולחן. אטיאס הביא טיארה צבעונית ענקית שעשה, בקושי נכנסה בדלת. בכל יום קיבלנו שתי סוכריות מחליפות צבעים, ובכל חודש קיבלנו פרסים, מחברות ועפרונות צבעוניים. פעמיים בשנה, בפסח ובסוכות, קיבלנו מתנה חומש עם רש"י או מחזור תפילה. דוד ז'ק היה מגיע למועדון ערב ערב אחר יום עבודה בדואר, בידיו שני סלים עמוסים משוק מחנה יהודה. קודם שהלך לביתו בא למועדון תקוותנו ללמד את הילדים של השכונה נביאים. ישבנו על ספסלים בלי משענת סביב לשולחן ארוך וספרים לפנינו. אותו זמן למדנו ספר ישעיה, וכל ילד קרא פסוק. דוד ז'ק ביקש מבן שושן לקרוא.

בן שושן קרא בישעיה: אכן אתה א־ל מסתתר, א־לוהי ישראל מושיע.

יוסף, הילד היתום מאמו שהוריו הגיעו לארץ גלמודים יחידים מן השואה הנוראה, שאל את דוד ז'ק, למה מסתתר? א־ל מסתתר, איך יכול להיות?

---

50 הרב חיים הכוהן סַבְּתו (נולד בשנת ה'תשי"ב [1952]) הוא תלמיד חכם דתי-לאומי וסופר, ממייסדי ישיבת ההסדר "ברכת משה" במעלה אדומים ועומד בראשה מאז ה'תשע"ה. מחבר ספרים תורניים וספרות יפה.

דוד ז'ק לא השיב לו. הוא שאל, מי מאיתנו יודע לקרוא רש"י. הייתי הצעיר בחבורה אבל ידעתי לקרוא רש"י, כיוון שלמדתי בתלמוד תורה. הרמתי את ידי, ודוד ז'ק ביקש ממני לקרוא את רש"י.

קראתי: א־ל מסתתר, כביכול אין בך כוח להושיע.

דוד ז'ק ראה שאני מתבהל.

כביכול, חזר דוד ז'ק על דברי רש"י, כביכול.

כן, כביכול, חזרתי על דבריו.

לא הבנתי מה זה כביכול, יכול או לא יכול? אם יכול למה אין כוח? ולמה ישעיה מדבר על א־ל מסתתר? לא הבנתי, לא שאלתי.

שנתיים עברו. בכל ערב שבת אחר תפילת מנחה וקודם לכו נרננה של קבלת שבת נוהגים היו בצריף בית הכנסת שער השמים במעברה לקרוא את מגילת שיר השירים שהיא קודש קודשים. מעולם לא החמצתי קריאת שיר השירים בבית הכנסת שער השמים. פרק פרק היו קוראים החזנים בנעימה מתוקה מלאת ערגה שהעלינו ממצרים. ברבות השנים נעלמה נעימה זו מפיהם של החזנים. ביקשתי אחריה בכמה בתי כנסיות ולא מצאתיה. כמה חן וכמה אהבה שיקעו החזנים בקריאת שובי שובי השולמית, שובי שובי ונחזה בך. תולה הייתי אז את עיניי באוויר וכמו מחכה אימתי תשוב השולמית לקראת דודה. כמה כאבתי את השולמית שהחמיצה את השעה לפתוח לדודה. וכמה צער היה בלבי כשניגן אבא פתחי לי אחותי רעייתי שראשי נמלא טל קווצותיי רסיסי לילה... קמתי אני לפתוח לדודי, ודודי חמק עבר, נפשי יצאה בדברו. אלמלא שבת שנכנסה בפיוט לכה דודי, כמעט ונפשי הייתה יוצאה גם היא.

פעם אחת, באמצע קריאת שיר השירים, סימן לי דוד ז'ק בידו לבוא אצלו. באתי, והוא מראה לי באצבעו פסוק בשיר השירים: דומה דודי לצבי או לעופר האיילים, הנה זה עומד אחר כתלנו, משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים. למה לצבי? שאל דוד ז'ק, ובלי להמתין לתשובה תיכף אמר: דרשו חכמים, מה צבי זה נראה וחוזר ונכסה, נראה וחוזר ונכסה, אף דודי כן. ומה צבי זה נראה כישן בעינו אחת, ועינו אחרת פקוחה היא, אף דודי כן. דומה דודי לצבי. ואז פונה אלי דוד ז'ק ואומר כממתיק סוד:

א־ל מסתתר, כביכול אין בך כוח להושיע. כביכול, אתה זוכר?

[ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, תל אביב 2014, עמ' 24-25, 63-66]

שאלות:

1. לפי רש"י, איזו תחושה של האדם ביחס לה' מתבטאת המילים "אל מסתתר"?
2. מדוע, לדעתך, הרבו הרב סבתו וחבריו לשיר פיוט זה בימים שלאחר המלחמה?
3. בפסקה האחרונה מביא הדוד ז'ק מדרש על הפסוק בשיר השירים: "דומה דודי לצבי...". כיצד עונה מדרש זה על שאלתו של האדם המחפש את האלוקים?

כדי לממש את הקשר שלו עם ה', על האדם להתאמץ, והמאמץ יביא אתו שמחה גדולה, כמובא להלן בספר החינוך:

ספר החינוך

דיני המצוה. שראוי לו לאדם שישים כל מחשבתו וכל מגמתו אחר אהבת השם, ויעריך בלבו תמיד, כי כל מה שהוא בעולם מעשר בנים וממשלה וכבוד הכל כאין וכאפס ותהו כנגד אהבתו ברוך הוא, וייגע תמיד כל היום בבקשת החכמה למען ישיג ידיעה בו, סוף כל דבר, יעשה כל יכלתו להרגיל מחשבות לבו כל היום באמונתו ויחודו, עד שלא יהיה רגע אחד ביום ובלילה בהקיצו שלא יהא זוכר אהבת אדוניו בכל לבו. והענין על דרך משל, שיהא נזכר באהבת השם תמיד, כזכרון החושק תכלית החשק בתשוקתו שישיג להביאה אל ביתו. ויתר פרטיה מבארים במקומות בגמרא בפזור ובמדרשים.

[מצווה תיח - אהבת ה']

שאלה:
למה, לדעתך, צריכה אהבת ה' להעסיק את האדם בכל רגע מחייו?

ר' יהודה הלוי:

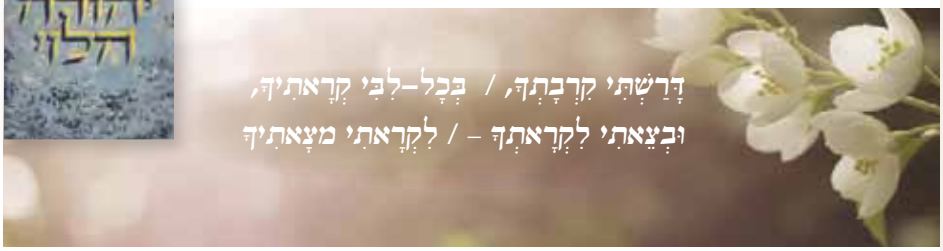

הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל "הגיוני עוזיאל"

וכן אמרו רז"ל: את ה' אלקיך תירא וכו' ובו תדבק וכו' הוא תהלתך והוא אלוקיך. אם עשית כן (ובו תדבק), הוא תהלתך והוא אלוקיך (מדרש שוחר טוב, קי"ט, ח). כי דבקות גופית של צמיד על ידי האשה שנעשית לשם נוי וקישוט או לשם תועלת והנאה אינה נותנת תהילה וכבוד ולא חרות ושמחת הנפש למדבקים בה, אבל להיפך נותנת עבדות ודאגה, אבל דבקות נפשית שנודעת מכוסף נפש להדבק בחיי הנצח במקור החכמה והנעימות, היא נותנת תהילה ושמחת נפש ומקשרת את האדם אל האלקים והאלוקים אל האדם כי במדה שהאדם מתדבק באלקים כן מתדבקת ומתיחדת בו השגחת האלקים וכמאמר נעים זמירות ישראל: "דבקת נפשי אחריך בי תמכה ימינך" (תהילים ס"ג, ט)

[חלק ב, עמ' כג]

שאלות:

6. במה שונה דבקות שאדם חש כלפי חפץ (כגון צמיד) לדבקות נפשית?
7. כיצד תומך הפסוק: "דבקה נפשי אחריך, בי תמכה ימינך" ברעיון שהביע הרב עוזיאל?

הרב קלונימוס קלמיש שפירא (האדמו"ר מפיאסצנה)[51] "הכשרת האברכים"

אבל זאת אנו משתוקקים וגם חובה היא עלינו לעבוד את ה'... עבודה תמה עבודה שלמה בכל אברי גופנו ונפשנו... וגם זאת שלא די לנו להיות רק כעבד בן שפחה שעובד ג"כ למלך רק שעבודתו היא אחר הריחיים הרחק מן המלך, את דבריו אינו שומע ומזיוו אינו נהנה ומתענג, עבודה שהיא בסגירת המוח וטמטום הלב. ורצוננו ותשוקתנו הם להיות בחינת בן, בנים אתם לה' אלוקיכם, שבעבודתנו לה' הן בתורה ותפילה והן בשאר המצוות נרגיש את התקרבותנו לה' וכמו שהבן שמח לקראת אביו...

[עמ' ב]

שאלה:

מדוע לא כדאי לאדם לעבוד את ה' רק מתוך תחושה של עבדות?

לפי ספר החינוך, האדם צריך להתאמץ ולרצות מאוד להגיע לאהבת ה': להתאמץ בלימוד ובמחשבה. לפי הרב עוזיאל, ההגעה והקרבה אל הקב"ה ייעשו מתוך מאמץ ומתוך רצון פנימי, והדבקות בה' - גם היא תהיה פנימית. לפי האדמו"ר מפיאסצנה, כיוון שההשתוקקות לקשר עם ה' והרצון להפוך לבניו מפעמים בנו, העבודה והמאמץ רצויים לנו ונעימים עבורנו (ואינם כשעבוד שחווה העבד).

ראינו אפוא שכדי להתחיל להאמין, חשוב שנהיה בעלי ענווה וצניעות. מידות אלו תסייענה לנו להבין שלעולם לא נצליח להבין את האלוקות עד תום, אך הן לא תרפינה את ידינו אלא תעודדנה אותנו להשתוקק ולהתאמץ תדיר כדי להגיע לקשר עם ה'.

51 רבי קלונימוס קלמיש שפירא (האדמו"ר מפיאסצנה); (י"ט באייר ה'תרמ"ט [20 במאיר 1889]-ד' במרחשוון ה'תש"ד [2 בנובמבר 1943]) היה אדמו"ר שפעל בפולין בין שתי מלחמות העולם. נודע כהוגה חסידי דגול והתפרסם בזכות חיבוריו החדשניים בתחום החינוך החסידי, בהם "חובת התלמידים". בתקופת הכיבוש הגרמני שהה בגטו ורשה והמשיך לדרוש לקהל חסידיו. את דרשותיו העלה על הכתב, והן נמצאו לאחר המלחמה והתפרסמו בספר "אש קודש".

ב.2. תכל'ס, איך נגיע לקשר המיוחל עם ה'?

1. מתוך התבוננות במציאות וביפי הבריאה

הרמב"ם
"משנה תורה"

והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול כמו שאמר דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות כמו שאמר דוד כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם כמו שאמרו חכמים בענין אהבה שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם.

[ספר המדע, הלכות יסודי התורה, פרק ב, הלכה ב]

הרב שלמה וולבה[52]
"זריעה ובניין בחינוך"

מה רבו מעשיך

צריך להראות לילדים את היופי שבעולם, ויתכן שאין אנו עושים זאת מספיק. אין צורך ללכת רחוק כדי להראות את היופי הנהדר שבבריאה. הרי פירות יש לכולנו תחת היד, ופרחים אפשר למצוא בכל מקום, אם פרחי בר ואם פרחים שיד אנוש יפרה אותם. היופי שבעולם נמצא מסביבנו על כל צעד ושעל, צריך רק לפקוח את העיניים של הילדים... ההתבוננות בנפלאות הבריאה - פירושה לראות את האמונה, והאמונה צריכה להיות עשירה.

[הוצאת בית המוסר ופלדהיים,ירושלים 1995, עמ' מ]

שאלה:
מה יסייע לאדם להגיע לקשר עם הקב"ה על פי הרמב"ם והרב וולבה?

52 הרב שלמה וולבה (תרע"ד [1914]-ט"ז בניסן ה'תשס"ה [25 באפריל 2005]). מגדולי המשגיחים בדור האחרון ומחבר ספרים חשובים בתחום העבודה הרוחנית על פי תנועת המוסר. הקים את הישיבות "באר יעקב" ו"גבעת שאול" ושימש בהן בתפקיד משגיח.

דַּבֵּר אֵלַי אַתָּה / לוי בן אמתַּי

דַּבֵּר אֵלַי,
דַּבֵּר אַתָּה אֵלַי
נִלְאוּ אָזְנַי מִשְּׁמֹעַ
קוֹל אֱנוֹשׁ,
כָּבְדוּ אָזְנַי מִשְּׁמֹעַ
הֲמוֹנוֹ
מָלְאוּ אָזְנַי
דִּמְמָתְךָ
דַּבֵּר אֵלַי
דַּבֵּר אֵלַי אַתָּה,
מֵעֵץ, מִסֶּלַע, מִכּוֹכָב.

2. מתוך הקשבה פנימית

וַיֹּאמֶר צֵא וְעָמַדְתָּ בָהָר לִפְנֵי ה׳ וְהִנֵּה ה׳ עֹבֵר וְרוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק מְפָרֵק הָרִים וּמְשַׁבֵּר סְלָעִים לִפְנֵי ה׳ לֹא בָרוּחַ ה׳ וְאַחַר הָרוּחַ רַעַשׁ לֹא בָרַעַשׁ ה׳. וְאַחַר הָרַעַשׁ אֵשׁ לֹא בָאֵשׁ ה׳ וְאַחַר הָאֵשׁ קוֹל דְּמָמָה דַקָּה

[מלכים א י"ט, יא-יב]

שאלות:

1. מהי הדממה המוזכרת בפסוקים ובשירים?
2. מדוע, לדעתך, ה׳ מתגלה לאדם דווקא מתוך הדממה?

הרב קלונימוס קלמיש שפירא (האדמו"ר מפיאסצנה "מבוא השערים"

שיתחיל האיש להביט על מחשבותיו שעה קלה לערך איזה רגעים היינו מה אני חושב, אז ירגיש לאט לאט שראשו מתרוקן ומחשבותיו עמדו משטפן הרגיל ואז יתחיל לאמר פסוק אחד כגון ה׳ אלוקים אמת כדי לקשר עכשיו ראשו החלל משאר מחשבות למחשבה אחת של קדושה...

ואמר בלשונו הקדוש - אני מאמין באמונה שלמה שהבורא הוא הנמצא היחידי בעולם ואין שום מציאות זולתו וכל העולם וכל אשר בו הם רק הארת אור ה׳.

[מהד' ירושלים תשכ"ו, עמ' ב]

שאלה:

על פי האדמו"ר מפיאסצנה, איך יכול האדם להגיע להתבוננות פנימית?

3. מתוך התפילה וההשתדלות להגיע אל הקב"ה

ספר החינוך

משורשי המצווה. מה שהקדמתי כמה פעמים, כי הטובות והברכות יחולו על בני אדם כפי פעלתם וטוב לבבם וכשר מחשבותם, ואדון הכל שבראם חפץ בטובתם והדריכם והצליחם במצותיו היקרות שיזכו בהן, והודיעם גם כן ופתח להם פתח באשר ישיגו כל משאלותיהם לטוב, והוא שיבקשו ממנו ברוך הוא, אשר בידו ההסתפקות והיכלת כל חסרונן, כי הוא יענה את השמים לכל אשר יקראוהו באמת. ומלבד ההודאה להם בזאת המדה, צום שישתמשו בה ויבקשו ממנו תמיד כל צרכיהם וכל חפצת לבם, ומלבד השגת חפצי לבנו, יש לנו זכות בדבר בהתעורר רוחנו וקבענו כל מחשבותינו, כי הוא האדון הטוב והמטיב לנו, וכי עיניו פקוחות על כל דרכינו, ובכל עת ובכל רגע ישמע צעקתינו אליו, לא ינום ולא יישן שומר ישראל, והאמינו במלכותו ויכלתו מבלי שום צד פקפוק, וכי אין לפניו מונע ומעכב בכל אשר יחפץ.

[מצווה תלג - "לעבדו בכל לבבכם"]

שאלות:

1. במה אנו מודים באמצעות התפילה?
2 אילו מחשבות ותובנות משרישה התפילה בלב שלנו?

הרב יצחק נסים[53]
"יין הטוב"

שיויתי ה' לנגדי תמיד. כתב הרמ"א בראש השולחן ערוך שהוא כלל גדול בתורה... צריך לשים מחשבתו תמיד בה' ולא תיפרד נפשו ממנו יתברך אף לרגע... והנה ראיתי שעל דברי רבנו הרמ"א אמר ר"ש חסידא שהמתפלל דווקא צריך שיראה השכינה נגדו... ולעניות דעתי הרמ"א כתב רק התכלית שתהיה מחשבת האדם דבוקה בו יתברך וידע נאמנה שה' ניצב עליו ורואה במעשיו אבל ר"ש חסידא השמיענו איך יגיע האדם לזאת התכלית... שאין לך שעה מיוחדת לנפש ומוכשרת להביא את האדם אל זאת התכלית כשעה שהוא מתפלל ושואל צרכיו ממנו יתברך. תחילת מה שתתחיל לעשות בכדי שתגיע לזאת התכלית הגדולה תפנה מחשבתך מכל דבר כשתקרא קריאת שמע ותתפלל... שעל ידי שיעשה האדם כל יכולתו לשעבד מחשבתו למי שאמר והיה העולם בשעת התפילה וידע לפני מי הוא עומד ויתחזק בזה ימים רבים ממילא יתחזק אצלו הרגש הזה והאמונה שה' ניצב עליו גם שלא בשעת התפילה.

[אורח חיים, סימן א]

שאלות:

1. לפי הרב נסים, מהי מטרת-העל של האדם בחייו?
2. מה יעזור לאדם להגיע למטרתו?
3. איך צריך אדם להתחיל את תפילתו?
4. במה תתרום התפילה לקשר של האדם עם ה'?

53 הרב יצחק נסים (כ"ה בכסלו ה'תרנ"ו [12 בדצמבר 1895]-ט' באב ה'תשמ"א [9 באוגוסט 1981]) היה הראשון לציון - הרב הראשי הספרדי לישראל - בין השנים ה'תשט"ו-ה'תשל"ג (1955-1972).

4. מתוך קיום תורה ומצוות

הרב זלמן ברוך מלמד[54]
"שיעורים בספר הכוזרי"

מיסודות האמונה לדעת שאי אפשר לעבוד את ה' אלא עפ"י הדרכה מאת ה'. כי גבהו מחשבותיו ממחשבותינו ודרכיו מדרכינו. אין אדם יכול לעמוד על רצונו של ה' יתברך בשכלו הוא, אלא עליו לקבל הדרכה אלוקית כיצד יש לעבדו, והדרכה מפורטת שאם לא כן עלול אדם לטעות, ובמקום לעשות מעשים הרצויים בעיני ה', הוא יעשה את ההיפך.

מי שמנסה להאמין ולעבוד את ה' ולעשות רצונו בלי שקיבל הדרכה מלאה ומפורטת מאת ה', הרי זה דומה לאדם זר שחדר לתוך אוצר תרופות של רופא שידוע לכל שתרופותיו מועילות. האדם הזר הזה נכנס לשם בשעה שהרופא לא נמצא, והוא רואה שעומד תור גדול של אנשים שמחכים לרופא ולרפואותיו. האדם הזה החליט למלא את מקום הרופא, אעפ"י שאין לו כל ידיעה ברפואה. ולכל מי שנכנס אליו וסיפר לו את בעיותיו, הוא ניגש לאחד הארונות, והוציא משם תרופה ונתן לו בלי לדעת אם זו תרופה מתאימה או לא ואולי זה רעל. האם יש סיכוי שהתרופות יועילו? הרי ברור שבלי הרופא המומחה שיודע איזה תרופות מועילות לכל דבר ואיזה מזיקות, ואיזה כמות ובכמה זמן, ואיזה הדרכה נוספת צריך לתת, כמה צריך לנוח ומאיזה דברים צריכים להישמר, בלי כל זה אין ערך לאוצר התרופות אעפ"י שהוא מלא ברפואות מועילות וטובות.

וכן בעבודת ה': בלי הדרכה של הקב"ה שיאמר לאדם איזה מעשים רצויים בעיניו ואיזה מעשים יש להם משמעות אלוקית, ואיזה מעשים אינם רצויים, מתי זמנם של המעשים הרצויים ומה התנאים לעשותם. בלי כל זה לא יוכל האדם לעבוד את בוראו. רק לאור ההדרכה האלוקית יוכל אדם לעשות את המעשים הנכונים והמועילים. ואעפ"י שאדם מצומצם ומעשיו הם אנושיים, אעפי"כ כאשר אדם עושה מצוות ה' עפ"י החכמה האלוקית המכוונת את האדם מה לעשות, כיצד לעשות מתי לעשות. כאשר המעשים נעשים עפ"י הסדר האלוקי, מוטבעת בהם החותמת האלוקית והם פועלים את פעולתם באופן השלם. אבל מי שמנסה לעבוד את ה' עפ"י שכלו הוא, עפ"י ההיגיון האנושי, בלא הדרכה אלוקית, לא יעזרו לו כל הכוונות הטובות, כל מאמצים, כל המסירות. אין לו כל סיכוי להגיע בעצמו למעשה הרצוי בעיני ה'.

ואל יפלא הדבר שיש משמעות אלוקית למעשים הנעשים ע"י האדם, שהרי החכמה האלוקית מטבעת את חותמה על כל המציאות. העולם שלנו עם כל מגבלותיו מלא הוא בפלאים ובפלאי פלאים של החכמה האלוקית. למרות שהעולם מוגבל, חומרי ומצומצם והקב"ה רם ונישא למעלה מכל גבול - אעפי"כ, את כל החכמה שיש בבריאה אין לייחס אלא להקב"ה בלבד. יוצר האדם והעולם, הכרה זו היא שורש האמונה. ובכן, ההכרה שמעשי בני-אדם הנעשים עפ"י ה' הם מעשים אלוקיים, ההכרה שהמציאות מלאה בחכמה האלוקית, הנותנת לה את צביונה, זהו שורש האמונה, והניתוק של העולם ממקורו האלוקי ועבודת ה' בלי הדרכה אלוקית, זהו שורש הכפירה.

[אתר "ישיבה"]

54 הרב זלמן ברוך מלמד (נולד בי"ב באב ה'תרצ"ז) הוא ראש ישיבת בית אל, מהרבנים הדתיים-לאומיים. עד לתשע"ד היה גם רב שכונה ב' בבית אל.

5. מהחיים עצמם - קיום חיים שלמים ומלאים מקרב את האדם לקב"ה.

הרב יוסף יצחק שניאורסון (האדמו"ר הריי"צ)[55] "ספר המאמרים"

"ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ואת המוות ואת הרע... ובחרת בחיים" (דברים ל', טו).

בכמה מקומות בתורה אנו מוצאים רעיון דומה: בורא העולם מתווה בפנינו שתי דרכים פוטנציאליות. דרך אחת מובילה לחיים ולטוב, ואילו השנייה אפופה בחושך ורוע, והבחירה נמצאת בידינו.

בכל פעם שאנו קוראים פסוק זה, קל לדמיין את עצמנו עומדים מול פרשת דרכים עם שני שלטים זוהרים המצביעים על כיוונים הפוכים. ההחלטה נשמעת דרמטית כל-כך, כזו העומדת בפנינו פעם בחיים, או לפחות בהזדמנויות מיוחדות.

האמת היא שאת הבחירה בין חיים למוות עלינו לבצע בכל יום ובכל רגע, שכן כל דבר בעולם מורכב מחיים ומוות גם יחד ועלינו לדעת לבחור בין השניים.

מוות מסמל את אפסיותו של הדבר. יכול הוא לעמוד מול עינינו כעת במלוא עוזו, אך אם בעוד זמן מסוים הוא ימות ואיננו הרי שגם עתה למעשה איננו חי.

ואילו חיים אמיתיים הם קיום נצחי, דבר שאין לו סוף.

בכל נברא גשמי יש את המוות שבו, מציאותו הפיזית והחומרית, ואת החיים שבו, הרוח האלוקית המעניקה לו חיים.

כשאנו מביטים סביבנו על הבריאה אנו עלולים לראות ולרדוף רק אחר החומריות שבה, ולפיכך מזכירה לנו התורה: "ובחרת בחיים!" זיכרו והביטו את החיים האלוקיים, המציאות האמיתית השוכנת בכל פריט ופריט בעולמנו זה. אל תראו מול עיניכם רק את האלמנט הפיזי שכן הוא בן תמותה שיחלוף ואיננו. החיים היא הרוחניות שתעמוד לנצח, ובה יש לבחור.

[הוצאת חב"ד, ברוקלין תרנ"ט, עמ' כ]

שאלות:

1. מה צריך לעמוד לנגד עיניו של אדם בעת שהוא נדרש לבחירות במהלך חייו?
2. "בכל נברא גשמי יש את המוות שבו, מציאותו הפיזית והחומרית, ואת החיים שבו, הרוח האלוקית המעניקה לו חיים". חשבו על דוגמה הממחישה אמירה זו.

55 הרב יוסף יצחק שניאורסון (י"ב בתמוז ה'תר"ם [1880]-י' בשבט ה'תש"י [1950]) היה האדמו"ר השישי של חב"ד למן שנת ה'תר"פ (1920) ועד לפטירתו. נודע בכינוי המבוסס על ראשי התיבות של שמו: האדמו"ר הריי"צ.

הרב שלום מרדכי שבדרון[56]
"תכלת מרדכי"

"ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך וגו'." יש לומר כי הנה האדם שהולך אחר שרירות ליבו הוא חי בשביל שיאכל ואוכל בשביל שיחיה ואין קץ וסוף ובזה פירשו המחברים מה שאמרו סביב רשעים יתהלכון וגו'. שכל הילוכם הוא סביב באינסוף ותכלית ולזה הזהיר ובחרת בחיים למען תחיה שיהיו החיים תכלית החיים.

[לפרשת ניצבים, סעיף יב]

שאלות לעיון:

1. מי הם האנשים ההולכים "סביב באינסוף"?
2. מהי תכלית החיים על פי הרב שבדרון?

56 הרב שלום מרדכי שבדרון (גליציה, כ"ז בניסן ה'תקצ"ה [26 באפריל 1835]-ט"ז בשבט ה'תרע"א [14 בפברואר 1911]), היה רב ופוסק מפורסם בגליציה. ייסד ישיבה בברז'אן בשם "תושייה". כיהן לראשונה בתפקיד רב בעיירה פוטוק-זלוטי בשנים ה'תרכ"ז-ה'תרל"א. לאחר מכן התמנה לאב"ד יאזלוביץ, וכעבור שבע שנים - לאב"ד בקהילת בוצ'אץ', ואחריה - כיהן במשך יותר משלושים שנה כאב"ד בעיירה ברז'אן. ידוע בכינויו המהרש"ם מברז'אן.

הרב נתן צבי פינקל (הסבא מסלובודקה)[57]

הורגלנו לחשוב ונתקבל אצלנו לדבר מוסכם, שעניני היראה והשמחה הם שני מושגים רחוקים אחד מחברו, דבר והיפוכו, שאינם נשאים בנושא אחד - הירא אינו שמח, והשמח אינו ירא.

אולם על ידי השקפת התורה נוכח, שלא רק שאין היראה והשמחה צרות זו לזו, אלא להיפך הן מחייבות זו את זו, ואין האדם יכול לקנות לו יראה אם באות שעה לא יקנה לו גם את השמחה, שאין האחת מתקיימת בלא השניה.

מצווה אחת יש בתורה שהכתוב באר טעמה בצדה, היא מצוות "מעשר שני", וענינה הוא שמחויב כל אחד מישראל להפריש חלק עשירי מתבואת הארץ ולאכלו דווקא בירושלים,

ולאיזו מטרה? - באר הכתוב בעצמו (דברים י"ד, כג): "למען תלמד ליראה את ה' א-להיך כל ימים", היינו שבמשך זמן אכילת המעשר בירושלים יהיה פנוי לקנות יראת שמים במקום המסוגל לכך, במקום השראה השכינה והשפעת הקדושה בישראל.

ועל פי מושגנו אנו בענין יראת שמים היה יוצא, כי האדם כשבא לירושלים ללמוד יראת ה' הי' משקיע את עצמו בצער ויגון, חרדה ודאגה ועיניו מפיקות פחד ועצבון. וירושלים - זו העיר של בית התלמוד ליראה היתה מתהפכת לאבל, כשאלפי אנשים משליכים מעליהם את הבלי העולם והחיים, הולכים כל היום בפנים זועפים, עטופים מחשבות מרות הממיתות את החיים, התשוקה לחיים. ואיך יתכן אחרת, הלא בית תלמוד ליראה כאן?

ומה נשתומם בהשפילנו לסוף הפרשה ויקרא שם (שם, כו): "ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך בבקר... וביין... ואכלת שם לפני ה' א-להיך, ושמחת אתה וביתך"... לשמחה מה זו עושה? שמחות משפחה, משתה שמנים, וכל זה "למען תלמד ליראה את ה' א-להיך"?! ... ולא זו בלבד, שכל אדם בפרטיו בבואו לירושלים ללמוד יראת שמים היה מצווה לשמוח ולשמח את ביתו וכל סביבתו, אלא שירושלים בכלל צריכה היתה להיות משוש כל הארץ. צריכה היתה להיות!... לא במקרה היתה עיר שמחה, לא רק בתור עיר מלוכה וגברת הארץ היתה מלאה משוש, אלא לפי תעודתה, מחויבת היתה להיות משוש כל הארץ, עד שטרחו בשביל זה להרחיק ממנה כל נדנוד של צער ואי-נעימות: "אמר ר' יוחנן כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים וכל מי שמבקש לחשוב הולך לשם: למה? - שלא יחשוב בירושלים ויצר (אם לא יצא החשבון כפי רצונו), לפי שנקראת "משוש כל הארץ" (מדרש רבה, פקודי).

כל כך היה נדרש רגש השמחה בירושלים עד שבשביל אי-שביעות רצון בלתי מורגש כמעט כזה של איזה איש היושב על ספר חשבונותיו, והחשבון אינו יוצא לו כל כך כהוגן, בנו כיפה מיוחדת מחוץ לעיר. היה נחוץ להוציא מן העיר גם את נדנוד הצער הזה, למען תשאר בעיר אוירה של שמחה שלמה שלא נפגמה במשהו!

ומדוע היה כן? בשביל מה היתה צריכה להיות ירושלים שמחה כל כך? - בשביל שירושלים היתה צריכה להיות קדושה וא-להית, מלאה תורה ויראת

57 רבי נתן צבי פינקל (ה'תר"ט [1849]-כ"ט בשבט ה'תרפ"ז [1927]) ייסד את ישיבת "כנסת ישראל" בסלובודקה, מראשי תנועת המוסר במזרח אירופה ומהחשובים שבהוגי הדעות שלה. מגדולי ראשי הישיבות בליטא ובארץ ישראל בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. נודע בכינוי 'הסבא מסלובודקה'.

שמים: ועל כן היתה צריכה להיות מלאה חיים ועונג שאין דוגמתם, באשר כל פגימה בשמחה ובעונג, היא פגימה גם ביראת ה' וחיי התורה.

כי מה היא הוראת התורה בכלל, אם לא הקריאה לחיים? ומהי דרישתה מן האדם אם לא "ובחרת בחיים"?

[בתוך: י"ז זוארץ (עורך), תבונה ג (תרפ"ב), עמ' ו-ח]

שאלות לעיון:

1. מהי הסכנה הטמונה לכאורה בציווי "למען תלמד ליראה את ה' א-להיך" (המוזכר במצוות מעשר שני)?
2. מדוע בסוף הציווי על מעשר שני מוזכרת מצוות השמחה? איזו אווירה צריכה להיווצר בעיר?
3. מתי בחיים שלך הרגשת עונג ושמחה בעבודת ה'?

הרב חיים דוד הלוי[58]
"מקור חיים"

לעבוד את ה' בתפילה ובקריאת שמע בטלית ותפילין, בתקיעת שופר וצום, בסוכה ולולב וכדומה, יחסית היא עבודה קלה, מאשר לעבוד את ה' בסעודה חגיגית טעימה ועריבה לחיך בשבת ויום טוב או בשתיית יין טעים, אף כאשר אומר עליו קדושת היום, או במנוחת השינה והטיול וכדומה. כי העבודה הראשונה שאין הגוף נהנה ממנה כל עיקר, קל לאדם לשעבד עצמו במדה מסויימת לעבודת הבורא, ולחשוב כמעט בכנות שעושה הוא מעשים אלה לשם ה' ולשם קיום מצוותיו. אך הסעודה והמנוחה שהגוף נהנה מהם, הלא קשה לו לעשות שקר בנפשו ולחשוב מחשבות שווא, בחינת דובר שקר בלבבו, שהוא אוכל ושותה וישן ונח כדי לעבוד את בוראו. וזו מן המלאכות הקשות ביותר בעבודת ה'.

[חלק ב, שער כ]

שאלות:

4. מדוע לדעתך "קל לאדם לשעבד עצמו במידה מסוימת לעבודת הבורא, ולחשוב כמעט בכנות שעושה מעשים אלה לשם ה'"?
5. מדוע זו לא עבודת ה' העיקרית? למה מתכוון הרב חיים דוד הלוי באמרו "וזו מן המלאכות הקשות ביותר בעבודת ה'"?

לסיכום:

ראינו שלפי האדמו"ר החמישי, האלוקים נמצא בכל נברא ובייחוד באדם. ביצירת הקשר עם אלוקים, האדם מגלה את מציאות האלוקים ומצליח לחיות תוך מימוש מלוא כוחותיו. כן ראינו כי לדברי הרב שלום מרדכי שבדרון חיי אמונה פירושם בחירה בחיים שיש להם ערך ומשמעות. האדם צריך לרצות בחיים ולבחור בהם. לאחר מכן ראינו את דברי הסבא מסלובודקה שלפיהם מי שמאמין, דווקא הוא, מתמלא שמחה וחיים. סיימנו בדברי הרב חיים דוד הלוי שהצביעו על הקושי לעבוד את ה' עבודה אמתית המקיפה את כל תחומי החיים, כולל הצרכים הגופניים, ולמרות הקושי - זהו הדבר המרכזי: **לחיות!**

---

58 הרב חיים דוד הלוי (י"ח בשבט ה'תרפ"ד [24 בינואר 1924]-י"ב באדר ה' תשנ"ח [10 במרץ 1998]) היה רב, פוסק והוגה דעות. כיהן כרב הראשי של תל אביב-יפו (בשנים ה'תשל"ג-ה'תשנ"ח [1973-1998]), וכרב הספרדי הראשי של ראשון לציון (בשנים ה'תשי"א-ה'תשל"ג).

פרק 4 בין אדם לארצו ולמדינתו

חינוך לאהבת הארץ,
להכרה בערכה הרוחני,
הלאומי וההיסטורי
של מדינת ישראל,
לאחריות לעתיד המדינה
ולנכונות לפעול למענה

(מתוך חזון החמ"ד)

דע לך

שכל רועה ורועה
יש לו ניגון מיוחד
משלו
דע לך
שכל עשב ועשב
יש לו שירה מיוחדת
משלו
ומשירת העשבים
נעשה ניגון
של רועה

כמה יפה
כמה יפה ונאה
כששומעים השירה
שלהם

טוב מאוד
להתפלל ביניהם
ובשמחה לעבוד
את השם
ומשירת העשבים
מתמלא הלב
ומשתוקק

וכשהלב
מן השירה מתמלא
ומשתוקק
אל ארץ ישראל
אור גדול
אזי נמשך והולך
מקדושתה של הארץ
עליו
ומשירת העשבים
נעשה ניגון
של הלב

[שירת העשבים, מילים: נעמי שמר,
על פי ר' נחמן מברסלב]

מבוא

הציונות הדתית מתחילה בציווי בורא העולם לאברהם אבינו:

לֶךְ־לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ... כִּי אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם... קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה.

[בראשית י"ב, א; י"ג, טו, יז]

אברהם אבינו עולה לארץ ישראל ונפגש עם תושביה עובדי האדמה:

אמר רבי לוי: בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהריים ובארם נחור ראה אותן אוכלים ושותים ופוחזים, אמר: הלוואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת! וכיון שהגיע לסולמה של צור ראה אותן עסוקין בניכוש בשעת הניכוש, בעידור בשעת העידור, אמר הלוואי יהא חלקי בארץ הזאת! אמר לו הקב"ה: "לזרעך אתן את הארץ הזאת".

[מדרש רבה, בראשית ל"ט]

אברהם מוצא את תושבי "סולמה של צור" - גבולה הצפוני של ארץ ישראל - "עוסקים בניכוש בשעת הניכוש ובעידור בשעת העידור". **התכונות המאפיינות את התושבים הן חריצות ומסירות לאדמתם.**

לימים תיאר הרב אברהם יצחק הכוהן קוק, שהיה רבה הראשי הראשון של ארץ ישראל, את הקשר המיוחד בין העם לבין הארץ:

הראי"ה קוק
"אורות"

ארץ ישראל איננה דבר חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החומרי או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא חטיבה עצמאית קשורה בקשר חיים עם האומה. חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה. ומתוך כך אי אפשר לעמוד על התוכן של סגולת קדושת ארץ ישראל ולהוציא לפועל את עומק חיבתה, בשום השכלה רציונאלית אנושית כי אם ברוח ד' אשר על האומה בכללה.

[מהד' ירושלים תשמ"ה, עמ' ט]

א. געגועים לארץ ישראל

הגלות היא העונש הקשה ביותר שהושת על עם ישראל בגין חטאיו. התורה מתארת את חיי עם ישראל בגלות כמסכת של סבל וייסורים:

וְנָתַתִּי אֶת־עָרֵיכֶם חָרְבָּה וַהֲשִׁמּוֹתִי אֶת־מִקְדְּשֵׁיכֶם... וַהֲשִׁמֹּתִי אֲנִי אֶת־הָאָרֶץ; וְשָׁמְמוּ עָלֶיהָ אֹיְבֵיכֶם, הַיֹּשְׁבִים בָּהּ: וְאֶתְכֶם אֱזָרֶה בַגּוֹיִם וַהֲרִיקֹתִי אַחֲרֵיכֶם חָרֶב וְהָיְתָה אַרְצְכֶם שְׁמָמָה...

[ויקרא כ"ו, לא-לג]

בספר דברים התורה מתארת את הסבל הנפשי והגופני שעם ישראל חווה בגלות ואת ניתוקו מארץ ישראל:

וֶהֱפִיצְךָ ה' בְּכָל הָעַמִּים מִקְּצֵה הָאָרֶץ וְעַד קְצֵה הָאָרֶץ וְעָבַדְתָּ שָּׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ עֵץ וָאָבֶן וּבַגּוֹיִם הָהֵם לֹא תַרְגִּיעַ וְלֹא יִהְיֶה מָנוֹחַ לְכַף רַגְלֶךָ... וְהָיוּ חַיֶּיךָ תְּלֻאִים לְךָ מִנֶּגֶד וּפָחַדְתָּ לַיְלָה וְיוֹמָם וְלֹא תַאֲמִין בְּחַיֶּיךָ בַּבֹּקֶר תֹּאמַר מִי יִתֵּן עֶרֶב וּבָעֶרֶב תֹּאמַר מִי יִתֵּן בֹּקֶר מִפַּחַד לְבָבְךָ אֲשֶׁר תִּפְחָד וּמִמַּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה.

[דברים כ"ח, סד-סו]

למרות ייסורי הגלות, המשיך עם ישראל לקוות ולהאמין כי ישוב אל ארצו. אין עוד עם שהוגלה מארצו ושבניו המשיכו לשמור שנים רבות על תקוותם לשוב ולחדש את עצמאותם. למרות פיזורו בארצות רבות, המשיך רוב העם לשמור על לשון הקודש ועל ערכיו הדתיים והמוסריים. המדרש מתאר כיצד נמנע עם ישראל מלהתערב בגויים שמסביבו ומלהתבולל בהם, ובזכות הימנעות זו שמר על ייחודו ועל שאיפותיו הרוחניות:

היבדלות עם ישראל מאומות העולם והשמירה על ייחודו העצימו את געגועיו אל ארץ הקודש. דוד המלך, ביטא בשירתו את הגעגועים לארץ ישראל:

ישראל אינן יכולין להדבק עם כל העובדי כוכבים ומזלות הקדמונים... שאפילו שונא גוזר עליהם לחלל שבת ומבטל המילה או לעבוד עבודת כוכבים הן נהרגין ואין מתערבין בהם שנאמר: הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב.

[מדרש שמות רבה, פרשת בא]

עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל שָׁם יָשַׁבְנוּ גַּם בָּכִינוּ בְּזָכְרֵנוּ אֶת־צִיּוֹן... אֵיךְ נָשִׁיר אֶת־שִׁיר ה' עַל אַדְמַת נֵכָר אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלִָם תִּשְׁכַּח יְמִינִי תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת־יְרוּשָׁלִַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי.

[תהילים קל"ז, א, ד-ו]

שאלה:

כיצד ניתן להבין כי למרות הסבל והייסורים הרבים שעברו עליו בגלות, המשיך העם להאמין בגאולה העתידית, להאמין ולהתפלל: "וקרב פזורינו מבין הגויים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ. והביאנו לציון עירך ברינה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם"?

תשובה:

כדי להתמודד עם שאלה זו נעיין בשלושה מקורות. **המקור הראשון** לקוח מדברי המהר"ל בספרו "נצח ישראל":

המהר"ל
"נצח ישראל"

וכאשר אנו באים לבאר ענין הגלות ידיעה אמתית, צריך לבאר קודם הסיבה לגלות והדברים השייכים אל הגלות. ועוד שיש לבאר ענין הגלות תחילה, כי הגלות בעצמו הוא ראיה והוכחה ברורה על הגאולה, וזה כי אין ספק כי הגלות הוא שנוי ויציאה מן הסדר שה' יתברך סידר כל אומה במקומה הראוי לה וסידר את ישראל במקום הראוי להם שהוא ארץ ישראל, והגלות מן מקומם הוא שנוי ויציאה לגמרי. וכל הדברים כאשר הם יוצאים ממקום הטבעי והם חוץ למקומם, אין להם עמידה במקום הבלתי טבעי להם רק הם חוזרים למקום הטבעי, כי אם היו נשארים במקומם הבלתי טבעי להם, היה הבלתי טבעי נעשה טבעי, ודבר זה אי אפשר שיהיה הבלתי טבעי נעשה טבעי... וכן ישראל בעצמם אם היו עומדים בגלות לעולם שאין זה מקומם הראוי להם, כי מקומם הראוי להם לפי סדר המציאות להיותם בארץ ישראל ברשות עצמם ולא ברשות אחר, כמו כל דבר ודבר מן הנמצאים הטבעיים יש להם לכל אחד מקום בפני עצמו, כמו שגזרו חז"ל (משנה, אבות ד, ג): אין לך דבר שאין לו מקום, וכל דבר הוא ברשות עצמו, ואם היו נשארים בגלותם לעולם היה הדבר הזה שהוא העמידה חוץ למקומם שהוא בלתי טבעי נעשה טבעי. שאין עומד בתמידות רק הדברים הטבעיים, כי הטבע שנתן ה' יתברך לכל דבר ודבר מקיים אותו עד שהוא מקויים עומד תמיד, ואם הדבר הבלתי טבעי קיים תמיד גם כן אף כי אינו כסדר וכטבע המציאות, היה הטבע ההוא דבר מתר ובטל לגמרי ללא צרך, ודבר זה לא יתכן.

וכמו כן הפזור אינו דבר טבעי, וכמו שחוזר כל דבר ודבר אל מקומו כך חוזרים החלקים המפזרים והנפרדים להיותם כלל אחד. ודבר זה מבואר לכל אדם אשר הוא בן דעת, כי כל החלקים ענין אחד להם ואם כן למה יהיה חילוק ביניהם ולא יתאחדו מאחר שהם דבר אחד, ולכך כל פזור עומד להתכנס יחד. ולפיכך פיזור ישראל בין האמות הוא דבר יוצא מן הטבע, שמאחר שהם אומה אחת ראוי שיהיו עומדים יחד להיות אחד, כמו שתמצא כל הדברים הטבעיים אינם מחולקים לשניים רק הם מתקבצים ביחד, וכן כל הנחלים הולכים אל הים להיות מתקבצים ואין דבר אחד מתחלק, ומאשר האומה הישראלית אומה אחת בלתי מחולקת ומפורדת יתר מכל האמות, ראוי שיהיו מקובצין יחד, ומזה נראה כי הפזור להם בפרט אינו טבעי כלל.

[מהד' "החינוך" (חי"ל הניג ובניו) בע"מ, לונדון תשי"ז, פרק א, עמ' ט-י]

המהר"ל מסביר כי כל דבר צריך להתחבר ולהיות במקומו הטבעי, ובזה מותנה קיומו המלא לאורך זמן. הגלות איננה מקומו הטבעי של עם ישראל, שכן **מקומו הטבעי בארץ ישראל**. בגלות עם ישראל מאבד את עצמאותו וחירותו, ואין ביכולתו לפתח את כוחותיו הרוחניים והגשמיים. תחושת הזמניות והתלישות מעוררת בעם געגועים לארצו ושאיפה לשוב אליה.
המקור השני לקוח מדברי הראי"ה קוק, שהדגיש את תחושת הזמניות והתלישות:

הראי"ה קוק
גיליון "נתיבה"

א. "האדם התלוש" - זו היא הזוועה היותר מחרידה את הנשמה, האדם מוכרח הוא שיהיה לו מעמד ושמעמדו יהא בלתי-מתנודד. הגלות, מהו עיקר צרתה? הווה אומר: התלישות. איום מאד הדבר שהאדם מרגיש שבמובן ידוע ועיקרי הרי הוא תלוש, מתנודד, פורח באוויר... עמדתו על הבסיס הטבעי, על גבי הקרקע, איננה עמדה כלל, מפני שאין הקרקע שלו, מפני שבכל ייחוסיה איננה קנינו ולא קנין עמו. "כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם". זאת היא הצרה, צרת הדורות של ישראל, מאז גלה מארצו, מאז נדד בגויים.

אמנם במצב של תלישות, לא די שקשה לחיות, אלא שבמובן הכללי והדורי אי אפשר כלל להתקיים, על כן חוק היסטורי הוא שהקיבוצים התלושים אבד שמם וזכרם, בזמן קצר לפי הערך. אך בפלא למעלה מכל הנהוג בחוקי הקיום של כל העמים, עם ישראל חי עד כה והתקיים, אם גם קיום של צער ומכאובים, גם במצב תלישותו. ולא עוד אלא שהראה גבורות ברוחו הגדול גם בכל המעברים השונים של גלויותיו.

[מתוך גיליון י"ב בניסן תרצ"ד]

המקור השלישי שבחרנו להביא לביטוי הגעגועים לארץ ישראל והתקווה לשוב אליה, לקוח מדברי נבואת יחזקאל, שיש בה ביטוי לחזון העתידי שיתאפיין בפריחה רוחנית וחומרית של עם ישראל בארץ ישראל:

וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם מִן הַגּוֹיִם וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם מִכָּל הָאֲרָצוֹת וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל אַדְמַתְכֶם וְזָרַקְתִּי עֲלֵיכֶם מַיִם טְהוֹרִים וּטְהַרְתֶּם מִכֹּל טֻמְאוֹתֵיכֶם... וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב חָדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם וַהֲסִרֹתִי אֶת־לֵב הָאֶבֶן מִבְּשַׂרְכֶם וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב בָּשָׂר... וּשְׁבִתֶּם בָּאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לַאֲבֹתֵיכֶם וִהְיִיתֶם לִי לְעָם וְאָנֹכִי אֶהְיֶה לָכֶם לֵאלֹהִים... וְהִרְבֵּיתִי אֶת־פְּרִי הָעֵץ וּתְנוּבַת הַשָּׂדֶה לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא תִקְחוּ עוֹד חֶרְפַּת רָעָב בַּגּוֹיִם.

[יחזקאל ל"ו, כד-כח, ל]

הרב צבי הירש קלישר[59]
"ספר הברית" - פירוש לתורה

אופי הגעגועים מתברר בדבריו של הרב קלישר, מראשוני ההוגים של הציונות הדתית. אמנם הגעגועים מופנים לארץ ישראל, אך המטרה העיקרית היא התוכן והשאיפות הרוחניות שתתגשמנה עם חזרתנו לארץ ישראל.

כיסופינו למשיח צדקינו לא לבעבור ירושת ארץ אבותינו, רק להופיע עלינו אור אלקי, רוח הקודש ונבואה, ומקדש ה', ויתקדש שמו על כל ברואיו, ונהרו גם כל הגויים אנשי אמת אל הר ה' בציון!

[מתוך הפירוש לפרשת ויחי]

המחשה עכשווית לגעגועים ולפעילות המעשית לקראת העלייה לארץ ישראל נוכל למצוא במקורות בני זמננו. החכם עובדיה יעבץ מתאר בספרו את עליית יהודי תימן ארצה:

חכם עובדיה יעבץ[60]
"יהודי צעדה וסביבותיה"

התחלנו לארגן את העולים מצעדה בקבוצות גדולות לצורך העלייה. בפגישות של הפעילים הוחלט, כי הרב משה עמר ויעקב עמר זצ"ל, ואנוכי ניסע למערב תימן, אל ארץ ההרים הגבוהים, כדי למסור לאחינו שם את בשורת הגאולה, וכדי לדרבן אותם להתארגן לעלייה...

השבח לאל כל יושבי הקהילות בחבל ארץ זה השתכנעו מדברינו, וקיבלו עליהם לנטוש את תימן ולעלות לארץ ישראל. הם הסבירו לנו כי ירתמו למשימה קדושה זו, לאחר שיתירו את הקשרים הכלכליים שלהם עם השכנים הערבים, ולאחר שימכרו את רכושם.

מן הראוי להדגיש כי ארץ המערב הייתה משופעת בגשמים וידועה בתנובתה החקלאית הטובה...

כמו כן ישבו שם אחינו לבטח בין דודניהם בני ישמעאל. אף על פי כן הסכימו יהודים יקרים אלו להיפטר מרכושם, ולצאת לדרך לא נודעת, וכל זאת בכדי להגשים את התפילה בת אלפי שנים.

[עמ' 124-125]

---

59 הרב צבי הירש קלישר (ח' בניסן ה'תקנ"ה [1795]-ה' במרחשוון ה'תרל"ה [1874]) נמנה עם מבשרי הציונות ונודע בעיקר בתמיכתו הנועזת ברעיון העלייה לארץ ישראל וחידוש ההתיישבות בה. רעיונותיו שימשו בסיס להקמת תנועת "חיבת ציון".

60 חכם עובדיה יעבץ נולד בשנת ה'תרפ"ב (1922) בצעדה שבתימן. בגיל 20 הוסמך כרב על ידי סבו, ושימש גם כמוהל וכשוחט. לאחר מות סבו הפך לרבה של צעדה וסביבותיה. בשנת ה'תש"ט (1949) ארגן את קהילתו לעלייה לארץ ישראל. הוא הגיע למחנות העולים שבעדן, ומשם עלה לארץ ישראל. חכם עובדיה יעבץ התיישב בראש העין וכיהן שם כראש המועצה הדתית. בשנת ה'תש"ך (1960) התמנה לרבה של קריית עקרון. הוא כיהן בתפקיד זה כחמישים שנה עד ליום פטירתו, י"ב בשבט ה'תשע"א (2011). נטמן בקריית עקרון.

אחד הפיוטים הנפלאים המבטאים את געגועי היהודים לארץ ישראל הוא הפיוט שחיבר **ר' אליהו חזן:**[60]

אוֹחִיל יוֹם יוֹם
אֶשְׁתָּאֶה
עֵינִי תָמִיד צוֹפִיָּה
מָתַי אָבוֹא
וְאֵרָאֶה
יְרוּשָׁלַיִם בְּנוּיָה

נָעֲמָה יְשִׁיבָתָהּ
יָפָה מְאֹד יֵרֻשָׁתָהּ
הָרִים סָבִיב
לְעַמָּתָהּ
חוֹמַת אֵשׁ
שַׁלְהֶבֶתְיָה

כֹּהֵן שִׁמֵּשׁ אַרְבָּעִים
שָׁנָה
בְּמִשְׁמֶרֶת כְּהֻנָּה
מִשִּׁירֵי אַנְשֵׁי
אֱמוּנָה
שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק הוּא
הָיָה

יְהַלְלוּהָ בְּכָל
מִדָּה
הַנְּבִיאָה חֻלְדָּה
בֵּין חוֹמוֹת
הִתְבּוֹדְדָה
כְּגֶפֶן פּוֹרִיָּה

אָנֹכִי חָזוֹן
הִרְבֵּיתִי
לְעֵבֶר מִזֶּה עָלִיתִי
חֶבֶל נְבִיאִים
רָאִיתִי
חַגֵּי מַלְאָכִי
זְכַרְיָה

לְמִשְׁפָּט יָשְׁבוּ כִּסְאוֹת
שִׁבְעִים רָאשֵׁי סַנְהֶדְרָאוֹת
גְּדוֹלָה. לְמוֹפֵת וּלְאוֹת
עַמָּם עֹז וְתוּשִׁיָּה

יְרוּשָׁלַיִם צִיּוֹן אוֹרוֹת
שָׁמָּה הוּבְלוּ לִקְבָרוֹת
עִיר דָּוִד נְעִים זְמִירוֹת
בֵּית מַלְכֵי שִׁבְטֵי יָהּ

הַר הַבַּיִת וְהַהֵרָאֵל
שָׁמָּה בֵּית מִקְדַּשׁ הָאֵל
וְכֹתֶל שְׁכִינַת אֵל
מִשְׁכַּן מֶלֶךְ מַלְכֵיָא

וַאֲנִי בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת
שָׁם מַצֶּבֶת קְבוּרַת
אִמָּא רָחֵל הִיא מוֹרַת
שֶׁהַכֹּל סוֹכִין בְּיָפְיָהּ

חֲזֵה צִיּוֹן מְהֻלָּלָה
בֵּית אֵל נוֹרָא עֲלִילָה
מָגֵן הִיא לִבְנֵי גוֹלָה
וְדָא תַרְעָא דִשְׁמַיָּא

זֶה מִקְדָּשׁ וְקָדְשָׁיו בִּקְהַל חֲסִידִים קְדוֹשָׁיו
דּוֹר וְדוֹר וְדוֹרְשָׁיו
כֻּלָּם בְּנֵי עֲלִיָּה

נְזִיר אֱלֹהֵי אָבִי
דִּמְיוֹנוֹ כְּאַרְיֵה לָבִיא
שְׁקוּל שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא
כְּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כְּהֲנַיָּא

חֲזַק עַם דַּל וְאֶבְיוֹן
הַיְקָרִים בְּנֵי צִיּוֹן
הַבַּיִת הַזֶּה יִהְיֶה עֶלְיוֹן
לְעָלְמֵי עָלְמַיָּא

60 איזמיר-ירושלים-תוניס. מאה 19-20.

לסיום, נעיין **במגילת העצמאות**, המסמך המכונן של מדינת ישראל. את המסמך הזה קרא בשעתו דוד בן-גוריון במעמד הכרזת המדינה ביום ה' באייר תש"ח:

בארץ ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי.

לאחר שהוגלה העם מארצו בכח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פזוריו ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית. מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהיאחז במדינתם העתיקה ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, וחלוצים, מעפילים ומגינים הפריחו נשמות... זו זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית.

בכל הדורות, התגעגע עם ישראל לארץ ישראל ושאף לשוב אליה. גם ארץ ישראל שמרה אמונים לעם ישראל.

התורה מתארת את מצבה הקשה של ארץ ישראל בתקופת הגלות: **"וַהֲשִׁמֹּתִי אֲנִי אֶת-הָאָרֶץ וְשָׁמְמוּ עָלֶיהָ אֹיְבֵיכֶם הַיֹּשְׁבִים בָּהּ"** (ויקרא כ"ו, לב). לכאורה משתמע שהארץ תהיה שוממה ועזובה. הרמב"ן מדגיש כי גם בשממה זו יש לראות את החיוב:

רמב"ן[62]
פירוש לתורה

"ושממו עליה אויביכם" היא בשורה טובה מבשרת בכל הגלויות, שאין ארצנו מקבלת את אויבינו. גם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר הייתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קיבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם.

[בפירוש לוויקרא כ"ו, טז]

62 רבי משה בן נחמן (ידוע בראשי התיבות רמב"ן (ד'תתקנ"ד [1194]-י"א בניסן ה'ל' [4 באפריל 1270]) היה מגדולי חכמי ספרד, פוסק, פרשן, הוגה, מקובל ורופא. השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם - בשורשים לספר המצוות גיבש הרמב"ם יסודות לקביעת מניין המצוות והעלה לא אחת טענות כנגד שיטת מניית המצוות שהציע ר' שמעון קיירא בספרו "הלכות גדולות". בהשגותיו, הרמב"ן מגיב על רוב טענותיו של הרמב"ם ואף מבקר את מניין המצוות שלו.

הבנה זו עולה גם מדבריו של רבנו בחיי בספרו "כד הקמח":

רבנו בחיי[63] "כד הקמח"

שאף היושבים בה ינהגו שממה עליה שלא יבנו עליה חומה ומגדל... והנה זה סימן גדול לישראל, כי מיום שגלו ממנו לא נתיישבה שם שום אומה, ולא תתיישב, אבל היא חרבה ושוממה עד שישובו אפרוחיה לתוכה.

[מתוך: דרשה לפרשת בראשית י"ז, כד]

אחת הסיבות לתקווה הגדולה של עם ישראל לשוב לארצו הייתה האמונה כי מתוך החורבן והשממה יצמחו ישועה גדולה ובניין חדש. מקור חשוב המביע גישה זו - בדבריו הרב משה מלכה להלן:

הרב משה מלכה[64] "דרש משה"

יתכן וישאל כאן השואל, וכי מאחר ועתיד הקב"ה לבנות את בית המקדש, ולקבץ נדחי ישראל, לשם מה החריב אותה, ופזר את האומה? אילו היו אלה מעשה ידי בשר ודם, החושב היום כך ולמחר אחרת, אילו היה החורבן מעשה אדם, שהחליט על כך בהיותו במצב נפשי מסוים, ולבסוף התחרט והחליט להקים הריסותיו, היו הדברים מובנים מאליהם. שכן ידוע הוא האדם בהתהפכויותיו עלול לעבור ברגעים ספורים מרעיון אחד להופכו... אבל הרי כאן מדובר במעשה שמים, אשר לפניו נגלו כל תעלומות, ולא אדם הוא להנחם, ואיך יגזור היום על חורבן ולמחר על הקמת חורבותיו? לשם מה יפיץ את האומה בגוים ושוב יצווה על קיבוצה? ...

גם לחורבן ישנן שתי מטרות. יש הורס לשם הריסה וקלקול לבד... חורבן כזה הוא חורבן עולמי, הבא דרך נקמה. אבל ישנו חורבן ממין אחר, יש הורס על מנת לבנות במקומו, ויש נותץ על מנת לחדש. בית רעוע - הורסים אותו בכדי להקים אותו מחדש, עץ עושה פרי כי יזקן, גודעים אותו כדי שיצמח במקומו עץ צעיר רענן ובריא... לפעמים אין הטובה צומחת אלא מהרעה עצמה, ואין הבניין מתהווה אלא אם כן קדמה לו הריסה. גלות מצרים ושיעבוד האומה בחומר ובלבנים הכשירו אותה לקבלת התורה, וגלות בבל יצרה את הפירמידה הענקית - התלמוד.

[מהד' לוד תשנ"ד, עמ' 177]

---

63 רבי בחיי בן אשר אבן חלואה (ה'ט"ו [1255]-בסביבות ה'ק' [1340]) נמנה עם משפחת הרבנים חלואה, מפרשני המקרא. חי בסראגוסה שבספרד. בשנת ה'נ"א (1291) החל בחיבור פירוש על התורה שבשל סגנונו נודע בשם "מדרש רבנו בחיי על התורה". פירושו "כד הקמח" נקרא גם "חיבור הדרשות" והוא כולל 82 דרשות של מוסר ואמונה, פירוש על ספר איוב (בערך 'השגחה'), פירוש על ספר יונה (בערך "כיפורים") ופירוש על מגילת אסתר (בערך "פורים").

64 הרב משה מלכה (ה'תרע"א [1911]-י"ג באדר ב' ה'תשנ"ז [22 במרץ 1997]) היה הרב הראשי הספרדי של פתח תקווה.

פריחת הארץ החלה רק לאחר שיבת "אפרוחיה" אליה, והופעתו של "הקץ המגולה" החלה רק לאחר שיבת עם ישראל לארצו והגשמת חזון הנביא יחזקאל:

וְאַתֶּם הָרֵי יִשְׂרָאֵל
עַנְפְּכֶם תִּתֵּנוּ וּפִרְיְכֶם תִּשְׂאוּ
לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קֵרְבוּ לָבוֹא

[יחזקאל ל"ו, ח]

נסיים פרק זה בפיוט "למולדת שובי רוני" פרי עטו של אשר מזרחי:[65]

לַמּוֹלֶדֶת שׁוּבִי רָנִי
צַהֲלִי בַּת יְפַהְפִּיָּה
בְּתוֹכֵךְ אֶתֵּן מִשְׁכָּנִי
בָּנוּי עַל הַר הַמּוֹרִיָּה

אוֹרִי נָאוָה כִּי בָא אוֹרֵךְ
וְשִׂכְחִי יְמֵי שִׁפְלוּתֵךְ
עוּרִי יָפָה שִׁירִי שִׁירֵךְ
כִּי תַּמּוּ יְמֵי גָלוּתֵךְ

וְאֶגְאַל אֶת שְׁבִיּוֹתַיִךְ
וְיִהְיוּ לְאַלְפֵי רְבָבָה
אֲרַחֵם עַל אַדְמוֹתַיִךְ
וּתְהִי לְגֶפֶן פֹּרִיָּה

וּבְנֵה אוּלַמֵּךְ וּדְבִירֵךְ
שָׂמָה עַל אֶרֶץ צְבִיָּה
שׁוּבִי אֶל מִשְׁכְּנוֹתַיִךְ
שׁוּבִי אַתְּ וַאֲנִי אָשׁוּבָה

רַעְיָה חֲבִיבָה עֲדִינָה
גִּילִי שִׂמְחִי שִׁיר דַּבֵּרִי
פִּרְחִי כְּצִיץ כַּשּׁוֹשַׁנָּה
וּדְגִי וּרְבִי עֲשִׂי פֶּרִי
כִּי הַגְּאֻלָּה נְכוֹנָה
וְאֶשְׁלַח יָנוֹן וְאֵלִיָּה

65 אשר שמעון מזרחי (1890-1967), משורר ומלחין, מגדולי הפייטנים-חזנים של החזנות הספרדית-ירושלמית במאה ה-20. כתב והלחין מעל 200 פיוטים בעברית, כ-300 שירים בערבית, ומספר לא ידוע של שירים בלדינו כמו "מיסגורה" ו"מרסיליה".

ב. ארץ ישראל – מעמדה וחשיבותה

במקומות רבים מודגש ערך ההתיישבות בארץ ישראל. בספר במדבר התורה מצווה:

וְהוֹרַשְׁתֶּם אֶת־הָאָרֶץ וִישַׁבְתֶּם־בָּהּ כִּי לָכֶם נָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ לָרֶשֶׁת אֹתָהּ
וְהִתְנַחַלְתֶּם אֶת־הָאָרֶץ בְּגוֹרָל לְמִשְׁפְּחֹתֵיכֶם

[במדבר ל"ג, נג-נד]

במדרש **סִפְרִי** לספר דברים מובא:

מעשה ברבי יהודה בן בתירא ורבי מתיא בן חרש... שהיו יוצאין חוץ לארץ והגיעו לפלטום [=מקום בחו"ל] וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה: "שמור ושמעת את כל הדברים וישבת בארצם", ואמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה וחזרו ובאו למקומם.

[פרשת ראה, פיסקה כ"ח; מובא גם בילקוט שמעוני, דברים ראה, רמז תתפה]

הרמב"ן
"השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם"

מצווה רביעית שנצטווינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתֵנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם (במדבר ל"ג, נג): "והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ". ונכפל כזה העניין במצווה זו במקומות אחרים כאמרו יתברך (דברים א', ח): "באו ורשו את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם" ופרט אותה להם במצווה זו כולה בגבוליה ומצריה כמו שאמר (שם, ז): "ובואו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים" וגו'. שלא יניחו ממנה מקום.

והראיה שזו מצווה אמרו יתברך בעניין המרגלים (שם, כא): "עלה רש כאשר דבר ד' אלקיך לך אל תירא ואל תחת". ואמר עוד (דברים ט', כג): "ובשלוח ד' אתכם מקדש ברנע לאמר עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם" וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה כתוב (שם): "ותמרו את פי ד' אלקיכם ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקולו", הוראה שהייתה מצוה לא יעוד והבטחה. וזו היא שהחכמים קורין אותה (משנה, סוטה ח, ו) מלחמת מצוה. וכך אמרו בגמרא סוטה (מד ע"ב): "אמר רב יהודה מלחמת יהושע לכבוש - דברי הכל חובה מלחמת דוד להרווחה - דברי הכל רשות". ולשון ספרי (שופטים י"ז, יד) "וירשתה וישבת בה - בזכות שתירש תשב".

תשתבש ותאמר כי המצווה הזאת היא המצווה במלחמת שבעה עממים שנצטוו לאבדם שנאמר (דברים כ', יז): "החרם תחרימם". אין הדבר כן. שאנו נצטווינו להרוג האומות ההם בהילחמם עמנו, ואם רצו להשלים נשלים עמהם ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות.

[מצווה רביעית]

הסבר לשיטת הרמב"ן עולה מדברי הרב ישראל אליהו יהושע טרונק:

הרב ישראל אליהו יהושע טרונק[66]
שו"ת "ישועות מלכו"

... אמנם גם לפי דעת הרמב"ן שחשב זאת למצות - עשה, מכל-מקום בעיקר המצווה אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו לכבוש ארץ ישראל שתהיה תחת ירושתֵנו...

[יורה דעה, סימן סו]

רמב"ם
"משנה תורה"

[ט] אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה. אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שווה דינר חטין בשני דינרין. במה דברים אמורים כשהיו המעות מצויות והפירות ביוקר, אבל אם הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר ואבדה פרוטה מן הכיס, יצא לכל מקום שימצא בו ריווח. ואף על פי שמותר לצאת אינה מדת חסידות שהרי מחלון וכיליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום.

[י] גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה, וכן הוא אומר: "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו" (תהילים ק"ב, טו).

[יא] אמרו חכמים כל השוכן בארץ ישראל עונותיו מחולין, שנאמר: "ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עוון" (ישעיהו ל"ג, כד), אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי העולם הבא, וכן הקבור בה נתכפר לו, וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה, שנאמר: "וכפר אדמתו עמו" (דברים ל"ב, מג), ובפורענות הוא אומר: "על אדמה טמאה תמות" (עמוס ז', יז), ואינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו אחר מותו, ואעפ"כ גדולי החכמים היו מוליכים מתיהם לשם, צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק.

[יב] לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה, שנאמר: "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים" (שמואל א כ"ו, יט), ובפורעניות הוא אומר: "ואל אדמת ישראל לא יבאו" (יחזקאל י"ג, כ), כשם שאסור לצאת מהארץ לחוצה לארץ כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות, שנאמר "בבלה יובאו ושמה יהיו" (ירמיהו כ"ז, כב).

[ספר שופטים, הלכות מלכים, פרק ה, הלכות ט-יב]

66 הרב ישראל אליהו יהושע טרונק מקוטנא (ח' בכסלו ה'תקפ"א [1821]-כ"ה בתמוז ה'תרנ"ג [1893]) היה פוסק חשוב בפולין במחצית השנייה של המאה ה-19.

מדברי הרמב"ם אנו לומדים על ערכה של ישיבת ארץ ישראל: "כל השוכן בארץ ישראל עוונותיו מחולין", ו"לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם", ו"אסור לצאת מארץ ישראל". בד בבד יש להדגיש כי בספר המצוות, הרמב"ם איננו מגדיר את ישיבת ארץ ישראל כמצווה מפורשת.

הסבר למצוות שהגדיר הרמב"ם עולה מחיבורו של הרב יצחק די-לאון "מגילת אסתר":

הרב יצחק די-לאון[67] "מגילת אסתר"

ונראה לי כי מה שלא מנאה הרב [=הרמב"ם] הוא לפי שמצוות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה רק בימי משה ודויד וכל זמן שלא גלו מארצם אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצוה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח. כי אדרבה נצטווינו לפי מה שאמרו בסוף כתובות (קיא ע"א) שלא נמרוד באומות ללכת לכבוש את הארץ בחזקה והוכיחו מפסוק "השבעתי אתכם בנות ירושלים" וגו' ודרשו בו שלא יעלו ישראל בחומה.

ומה שאמר הרמב"ן שהחכמים אמרו כי כיבוש הארץ הוא מלחמת מצווה, זהו כאשר לא נהיה משועבדים לאומות.

ומה שאמר עוד שהחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ, זהו דווקא בזמן שבית המקדש קיים, אבל עכשיו אין מצווה לדור בה. וכן פירשו התוספות שם (כתובות קי ע"ב) גבי הוא אומר לעלות.

ועוד ראיה שאין בו מצווה ממה שאמרו ג"כ התם כל העולה לארץ ישראל מבבל עובר בעשה שנאמר: "בבלה יובאו ושמה יהיו" - ואם היה מצווה בדירת ארץ ישראל בכל הזמנים, איך יבוא נביא אחרי משה לסתור את דבריו, והא אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה (שבת קד ע"א), וכל שכן לסתור.

והמאמר שהביא מספרי שבכו וקראו המקרא הזה "וירשתה וישבת בה", נראה לי שעל שלא היה בידם לקיים מקרא זה לפי שהיה הבית חרב היו בוכים, והראיה ממה שקרעו את בגדיהם, שנראה שעל החורבן היו מתאבלים, שאם מצוה זו הייתה נוהגת גם לאחר החורבן למה בכו וקרעו את בגדיהם והלא גם עתה היו יכולים לקיימה.

לכך נאמר שבוודאי מצווה זו אינה נוהגת אחר חורבן הבית שיבנה במהרה בימינו.

[שכחת העשין, מצווה ד]

67 הרב יצחק ב"ר אליעזר אבן צור (די) די-לאון, תלמיד חכם ומקובל מחכמי איטליה בשלהי תקופת הראשונים. נולד בעיר לאון בצפון ספרד (מוצא משפחתו מאנקונה שבספרד). שימש כרבה של טולדו. היה מאחרוני רבני קסטיליה. נפטר שנים מעטות לפני גירוש ספרד כשהוא בן למעלה מגיל שבעים. רבי יוסף קארו כינהו 'רבנו הגדול מוהר"ר יצחק די-לאון'. רבי דוד קונפורטי, בספרו הביבליוגרפי "קורא הדורות", ייחס לו את כתיבת ספר "מגילת אסתר" אשר עוסק בתשובות להשגות הרמב"ן על ספר המצוות של הרמב"ם. רבי חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א) הוכיח בספרו "שם הגדולים" שזיהוי זה שגוי, ומחבר הספר הוא חכם יהודי מאיטליה מדור מאוחר יותר אשר שם משפחתו הוא לאון ואילו אצל רבי יצחק די-לאון השם 'לאון' מלמד על עיר מוצאו.

ג. מעלת ארץ ישראל

ר' יהודה הלוי (ריה"ל) היה משורר ופילוסוף, מגדולי ההוגים ביהדות. אחד הספרים המרכזיים שבו פרוסה משנתו הוא ספר "הכוזרי", ובין שיריו הידועים אנו מוצאים שירי כיסופים וחיבה לארץ ישראל, שחלקם זכו למקום של כבוד בין הקינות הנאמרות בתשעה באב בשל אהבת הארץ שהם מבטאים ובשל כוחם לדרבן לעלייה אליה. האגדה המפורסמת מספרת כי בהגיע ריה"ל לשערי ירושלים (ולפי גרסה אחרת אל סמוך לכותל המערבי), נשא את הקינה "ציון הלוא תשאלי לשלום אסיריך" ובעודו מקונן, עבר במקום פרש ערבי על סוסו ורמס אותו למוות.

להלן נעיין בקטע מתוך ספרו "הכוזרי" הדן בייחודה של ארץ ישראל.

רבי יהודה הלוי
"ספר הכוזרי"

ספר הכוזרי

י. אמר החבר: אל יקשה בעיניך שתתייחד ארץ אחת. בדבר מכל הארצות, ואתה רואה מקום שמצליח בו צמח מבלתי צמח, ומוצא מבלעדי מוצא, וחיה מבלעדי חיה, ומתייחדים יושביו בצורות ומדות מבלעדי זולתם במצוע המזג. והנה עפ"י המזג תהיה שלמות הנפש וחסרונה.

יא. אמר הכוזרי: אינני שומע על השוכנים בא"י יתרון על שאר אנשי העולם.

יב. אמר החבר: כן הכרם זה שאתם אומרים, שמצליח בו הכרם אילו לא היו נוטעים בו הגפנים ועובדים העבודה הראויה להם, לא היה עושה ענבים. והמעלה המיוחדת הראשונה היא לעם שהוא סגולה ולב כאשר זכרתי, ויש לארץ עזר בזה עם המעשים והתורות התלויות בה אשר הם כעבודה לכרם, אבל לא יתכן לסגולה הזאת להגיע אל העניין האלקי בלעדי המקום הזה, כאשר לא יתכן שיצליח הכרם בלעדי ההר הזה.

יג. אמר הכוזרי: ואיך הוא זה, וכבר נבאו מאדם הראשון ועד משה בארץ אחרת: אברהם באור כשדים, ואחר כן יחזקאל ודניאל בבבל, וירמיה במצרים.

יד. אמר החבר: כל מי שנתנבא לא נתנבא כי אם בה או בעבורה. הנה נתנבא אברהם כדי שיעבור בה, ויחזקאל ודניאל בעבורה, וכבר היו נמצאים בבית ראשון וראו בו השכינה אשר בהמצאה היה מגיע לנבואה כל המוכן לה מהסגולה.

אבל אדם הראשון היא הייתה אדמתו ובה מת כאשר קבלנו, כי במערה ארבעה זוגות: אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה, והיא הארץ הנקראת "לפני ה'" שנאמר עליה: "תמיד עיני ד' אלקיך בה" (דברים י"א, יב), ועליה נפלה הקנאה והחמדה בין הבל וקין בתחילה כשרצו לדעת, איזה מהם הרצוי להיות במקום אדם וסגולתו ולבו, לנחול את הארץ ולהדבק בעניין האלקי, ויהיה זולתו כקליפה, ואירע מה שאירע מהריגת הבל ונשאר המלכות עירירי ונאמר: "ויצא קין מלפני ה'" (בראשית ד', טז), ר"ל [=רצה לומר] מהארץ הזאת שבה היו. וכן נאמר ביונה: "ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'" (יונה א', ג), לא ברח כי אם ממקום הנבואה, והשיב אותו האלקים אליה ממעי הדגה ונבא בה. וכאשר נולד שת בדמות אדם כמו שאמר: "ויולד בדמותו כצלמו" (בראשית ה', ג) היה במקום הבל, כמו שאמר: "כי שת לי אלקים זרע אחר תחת הבל" (בראשית ד', כה), והיה ראוי שיקרא 'בן אלקים' כאדם, וזכה לארץ ההיא שהיא מדרגה למטה מגן עדן.

ועליה נתקנאו יצחק וישמעאל ונדחה ישמעאל כקליפה, אף על פי שנאמר בו: "הנה ברכתי אותו והפריתי אותו" וגו' (בראשית י"ז, כ) בטובה העולמית, ונאמר אחר כן: "ואת בריתי אקים את יצחק" (בראשית י"ז, כא) רוצה לומר הדבקו בעניין האלקי והטובה בעולם הבא, ואין לישמעאל ברית ולא לעשו. ועל הארץ הזאת נפלה הקנאה בין יעקב ועשו בבכורה ובברכה, עד שנדחה עשו עם חזקתו מפני יעקב עם חולשתו.

ונבואת ירמיה במצרים, בה ובעבורה, וכן נבואת משה ואהרן ומרים; ואמנם סיני ופארן כולם מגבול ארץ כנען מפני שהם מן ים סוף, כמו שאמר יתברך: "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלישתים וממדבר ועד הנהר" (שמות כ"ג, לא), ו'מדבר' הוא מדבר פארן, והוא הנאמר בו: "המדבר הגדול והנורא" (דברים א', יט), זה הוא גבולה הדרומי ו'הנהר' הוא נהר פרת גבולה הצפוני, ובהם המזבחות שהיו לאבות אשר נענו בהם באש העליונה והאור האלקי.

וכבר הייתה עקדת יצחק אבינו בהר שלא היה בו ישוב הוא הר המוריה, ונתגלה הדבר בימי דוד כשהיה מיושב, כי הוא המקום המיוחד המוכן לשכינה, ארונה היבוסי עובד וחורש בו (שמואל ב כ"ד, יח) כמ"ש: "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ד' יראה" (בראשית כ"ב, יד). וביאר בדברי הימים (דברי הימים ב ג', א) כי בית המקדש בנוי בהר המוריה, ושם מבלי ספק המקומות שראויים להיקרא שערי השמים. הלא תראה יעקב אבינו, שלא תלה המראות אשר ראה לא בזכות נפשו ולא באמונתו ובר לבבו, אבל תלה אותם במקום, כמו שאמר: "וירא ויאמר מה נורא המקום הזה" (בראשית כ"ח, יז), ועליו אמר קודם לזה: "ויפגע במקום" (שם, יא), ר"ל [=רצה לומר] המקום המיוחד.

והלא תראה כי הועתק אברהם מארצו כאשר הצליח והיה ראוי להדבק בעניין האלקי, והיה לב הסגולה ההיא, אל המקום אשר בו תגמר השלמתו, כאשר ימצא עובד האדמה אילן שפריו טוב במדבר ומעתיקו אל אדמה נעבדת, מטבעה שיצליח בה השרש ההוא, ומגדלו שם, וישוב פרדסי אחר שהיה מדברי, וירבה אחר, שלא היה נמצא אלא בעת שיזדמן ובמקום שיזדמן. וכן שבה הנבואה בזרעו בארץ כנען, רבו אנשיה כל ימי עמדם בארץ כנען, עם העניינים העוזרים מהטהרות והעבודות והקרבנות, כל שכן בהימצא השכינה. והעניין האלקי כמו צופה למי שראוי להדבק בו שיהיה לו לאלקים...

כב. אמר החבר: ממה שאמרו בעניין זה: "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מורידין" (משנה, כתובות יג, יא), ודנו האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל שתצא שלא בכתובה, והפכו כאשר האיש אינו רוצה לעלות עם אשתו בארץ שיוציא וייתן כתובה (כתובות, שם), ואמרו: "לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה כותים ואל ידור בחוצה לארץ אפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בארץ ישראל דומה למי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה למי שאין לו אלוה". וכן בדוד הוא אומר: "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים" (שמואל א כ"ו, יט) "לומר לך שכל הדר בחוצה לארץ כאילו עובד אלהים אחרים" (כתובות, שם). וכבר שמו לארץ מצרים מעלה על שאר הארצות האחרות, ושפטו על זולתה מקל וחומר ואמרו: "ומה מצרים שנכרתה עליה ברית אסור, שאר ארצות לא כל שכן" (ספרי דברים, שופטים קנח), ואמרו: "כל הקבור בארץ ישראל כאילו קבור תחת המזבח" (כתובות קיא ע"א), ומשבחים מי שמת בה יותר ממי שנשוא אליה מת, ממה שאמרו: "אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו אחר מיתה" (כתובות, שם). אבל אמרו במי שהיה יכול לדור בה ולא דר בה וציווה לשאת אותו אליה לאחר מותו: "בחייכם ונחלתי שמתם לתועבה, ובמיתתכם ותבאו ותטמאו את ארצי" (ירושלמי, כלאיים ט, ג).

כג. אמר הכוזרי: אם כן אתה מקצר בחובת תורתך, שאין אתה משים מגמתך המקום הזה ותשימנו בית חייך ומותך, ואתה אומר: "רחם על ציון כי היא בית חיינו", ותאמין כי השכינה שבה אליו, ואלו לא היה לה מעלה אלא התמדת השכינה בה באורך תת"ק שנה היה מן הדין שתכספנה הנפשות היקרות לה ותזכנה בה, כאשר יקרה אותנו במקומות הנביאים והחסידים, כל שכן היא שהיא שער השמים. וכבר הסכימו כל האומות על זה. הנוצרים אומרים, שהנפשות נקבצות אליה וממנה מעלין אותן אל השמים, והישמעאלים אומרים, כי היא מקום עליית הנביאים אל השמים, ושהיא מקום מעמד יום הדין, והוא לכל מקום כונה וחג. אני רואה, שהשתחויתך וכריעתך נגדה חונף, או מנהג מבלתי כונה, וכבר היו אבותיכם הראשונים בוחרים לדור בה יותר מכל מקומות מולדתם, ובוחרים הגרות בה יותר משהיו אזרחים במקומותם. כל זה עם שלא הייתה בעת ההיא נראית השכינה בה, אבל הייתה מלאה זימה ועבודה זרה, ועם כל זה לא הייתה להם תאווה אלא לעמוד בה, ושלא לצאת ממנה בעתות הרעב אלא במצות האלהים, והיו מבקשים לנשוא עצמותם אליה.

כד. אמר החבר: הובשתני מלך כוזר, והעוון הזה הוא אשר מנענו מהשלמת מה שיעדנו בו האלהים בבית שני, כמה שאמר: "רני ושמחי בת ציון" (זכריה ב', יד), כי כבר היה העניין האלהי מזומן לחול כאשר בתחילה אלו היו מסכימים כלם לשוב בנפש חפצה, אבל שבו מקצתם ונשארו רובם וגדוליהם בבבל רוצים בגלות ובעבודה שלא ייפרדו ממשכנותיהם ועניניהם, ושמא על זה אמר שלמה: "אני ישנה ולבי ער" (שיר השירים ה', ב), כנה הגלות בשינה והלב הער התמדת הנבואה ביניהם. "קול דודי דופק" (שם), קריאת האלקים לשוב. "שראשי נמלא טל" (שם), על השכינה שיצאה מצללי המקדש, ומה שאמר: "פשטתי את כותנתי" (שם, ג), על עצלותם לשוב. "דודי שלח ידו מן החור" (שם, ד), על עזרא שהיה פוצר בהם ונחמיה והנביאים, עד שהודו קצתם לשוב הודאה בלתי גמורה. ונתן להם כמצפון לבם, ובאו העניינים מקוצרים מפני קיצורם, כי העניין האלקי איננו חל על האיש אלא כפי הזדמנותו לו אם מעט מעט ואם הרבה הרבה. ואילו היינו מזדמנים לקראת אלהי אבותינו בלבב שלם ובנפש חפצה, היינו פוגעים ממנו מה שפגעו אבותינו במצרים. ואין דבורנו: "השתחוו להר קדשו", "והשתחוו להדום רגליו", ו"המחזיר שכינתו לציון" וזולת זה, אלא כצפצוף הזרזיר, שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר בזה וזולתו, כאשר אמרת מלך כוזר.

כז. ... ובהערת בני אדם והתעוררותם אל אהבת המקום ההוא הקדוש ינחץ העניין המיוחל, שכר גדול וגמול רב, כמו שנאמר: "אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד, כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו" - רוצה לומר כי ירושלים אמנם תבנה כשייכספו בני ישראל לה תכלית הכוסף עד שיחוננו אבניה ועפרה.

כח. אמר הכוזרי: אם הדבר כן, מנעך - אשם, ועזרך - מצוה, האלקים יעזרך על כוונתך, ויגזור לך הטוב כבקשתך והשתדלותך, ויהיה לך עוזר וסומך, וירבה שכרך על בר לבך ומצפונך, כי הוא בעל הטובה ואלקי החסד והגמול, ואין אלוק מבלעדיו ואין צור זולתו, יעשה עמך כחסדו עם המכוונים כוונתך לשמו ברחמיו. אמן אמן סלה.

[מהד' הדרן תשי"ט, מאמר שני, עמ' 24-95]

נחמה לייבוביץ'[68]
עיונים חדשים בספר שמות

"ובטרם בואנו ללמוד פרקי גלות וגאולה בספר שמות נשמע דעות אחדות של קדמונינו לטעמיה של גלות זאת, ואולי ממילא לטעמה של הגלות:

יש מרבותינו הרואים בגלות זו - כבכל הגזירות התרחשות עלינו - עונש על חטא. והחטא הוא כאן - הרצון להתבוללות. בני יעקב אשר 'לגור בארץ' באו - וכן הדגישו בפגישתם הראשונה עם פרעה - לא רק גרו, כי אם גם ישבו בה וכבר בסוף פרשת ויגש הודגש 'ויאחזו בה' (בראשית מז, כז). ובזה חטאם ועל זה בא העונש, ונהפכה ישיבתם והיאחזותם שם לגלות ולשיעבוד.

...אתה מוצא שלוש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולם לא נתנם להם אלא על ידי יסורין, התורה, וארץ ישראל, וחיי העולם הבא.

...ארץ ישראל, וכתיב (דברים ח, ה): 'וידע... כי כאשר ייסר איש את בנו, ה' אלוקיך מייסרך', מה כתיב אחריו? 'כי ה' מביאך אל ארץ טובה...'."

[עיונים חדשים בספר שמות, ספריית אלינר, ירושלים תש"ל]

הרב יעקב משה חרל"פ, תלמידו המובהק של הראי"ה קוק, הדגיש את מקומה המרכזי והרוחני של ארץ ישראל בתהליך הגאולה כבסיס לכל גילוי רוחני:

הרב יעקב משה חרל"פ[69]
"ממעייני הישועה"

בכל תקופה ותקופה ישנה נקודה מיוחדת שדרך הנקודה ההיא מאיר כל הטוב ומתוכה מתנוצצים כל קיומי התורה והמצוות שבתקופה ההיא, שיודעים שאם יעכבו בעד הפרחתה של הנקודה ההיא ימנעו בזה כל השפעת האורה והקדושה...

ובעקבתא דמשיחא הנקודה העיקרית היא ארץ ישראל וממנה נובע הכל, ומבלעדי התאחזות בה אין שום השפעה של קדושה בעולם. אין פלא אם כל העמים רוצים לעכב בעד ביאתם של ישראל בארץ הקודש והתקשרותם בה, וכל כובד התנגדותם היא בעיקר על הנקודה הזאת.

[מהד' בית זבול, ירושלים, עמ' קצו]

---

68 נחמה ליבוביץ (ג באלול ה'תרס"ה - ה' בניסן ה'תשנ"ז), הייתה פרשנית ופרופסור למקרא, מורה ומחנכת, כלת פרס ישראל בתחום החינוך. חידשה דרך לימוד חדשה בתנ"ך. עשרות שנים לפני שהחלה ההתעוררות בלימוד התורה אצל נשים דתיות, והייתה למורת תנ"ך מובילה.

69 הרב יעקב משה חַרלַ"פ (כ"ט בשבט ה'תרמ"ב [1882]-ז' בכסלו ה'תשי"ב [1951]) היה תלמיד מובהק של הרב קוק, ראש ישיבות "מרכז הרב" ו"בית זבול" ורב שכונת שערי חסד בירושלים. מחבר ספרים פורה בנגלה ובנסתר, בהגות ובמחשבה.

מקורות רבים בדברי חז"ל מדגישים את ייחודה של "תורת ארץ ישראל". בתלמוד הירושלמי נאמר: "אמר הקדוש ברוך הוא חביבה עלי כת קטנה שבארץ ישראל מסנהדרין גדולה שבחוצה לארץ" (ירושלמי, נדרים ו, ח). במדרש "שוחר טוב" נאמר: "אמר ר' יוסי בר חלפתא לר' ישמעאל בנו: מבקש אתה לראות פני שכינה בעולם הזה? עסוק בתורת ארץ ישראל" (מדרש שוחר טוב, תהילים ק"ה). במדרש בראשית רבה נאמר: "וזהב הארץ ההיא טוב - מלמד שאין תורה כתורת ארץ ישראל ולא חכמה כחכמת ארץ ישראל" (בראשית רבה ט"ז, ד). מה מיוחד ב"תורת ארץ ישראל" ומה מבדיל אותה מ"תורת חוץ לארץ"?

הראי"ה קוק מסביר במשנתו את ההבדלים בין 'תורת חוץ לארץ' ל'תורת ארץ ישראל':

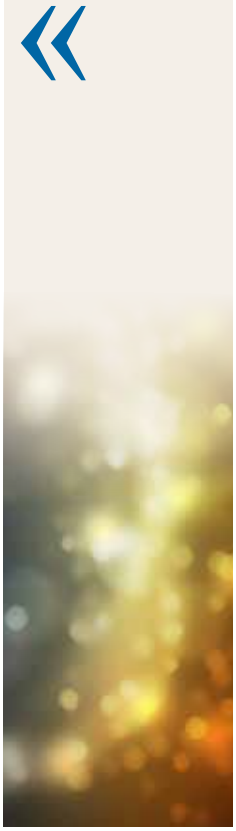

הראי"ה קוק
"אורות התורה"

ב. "וזהב הארץ ההיא טוב, אין תורה כתורת ארץ ישראל" (מדרש רבה). בכל דור היינו צריכים לחבב הרבה תורת ארץ ישראל וביותר אנו צריכים לזה בדורנו, דור הנבילה והתחייה, בן הזמן של האפלה והאורה, הייאוש והגבורה. בשבילו אנו צריכים סם חיים דווקא מתורת ארץ ישראל. אנו צריכים להראות לו את האמת והבהירות שיש באוצרנו האלקי, בדעותיה והגיונותיה של תורת אמת, ואת היפה והנשגב, הנעם וההוד שיש במצותיה המעשיות, ובתיאור הליכות החיים כולם שעל פיה ובתוכה, כמה שהיא תורת אמת ותורת חיים גם יחד. לזה צריכים אנחנו לטעום ולהטעים טעמה של תורה מעומקה ויסודה, וזה לא אפשר לחוש, להשיג ולהרגיש, כי אם בארץ ישראל.

ג. כל מה שהוא שגור ביחש של תורת חוץ לארץ במובן הפרטי, עולה הוא בערך תורת ארץ ישראל למובן כללי. תורת חוץ לארץ עוסקת בתקון הנפש הפרטית, בדאגתה לחומריותה ורוחניותה, לזיכוכה והתעלותה בחיי שעה וחיי עולם. אבל רק בתור נפש פרטית. לא כן תורת ארץ ישראל. היא דואגת תמיד בעד הכלל, בעד כללות נשמת האומה כולה. הפרטים הנם מתכנסים בקרבה בכללה, הם מתעלים בעילויה, מתעטרים בעטרתה, "עטרת תפארת לעמוסי בטן, שהם עתידים להתחדש כמותה ולפאר ליוצרם על שם כבוד מלכותו". גם אותו העילוי שמן הפרט להכלל, על כל מרחב התורה ביחוד על מרחב הרעיונות של אמונה ויראת שמים באמת, גם זה עצמו הוא חידוש נשגב ונעלה של תורת ארץ ישראל.

[פרק יג]

'תורת חוץ לארץ' עיקר התהוותה ומקורה מלמטה למעלה בעקבות עמלו של האדם. 'תורת ארץ ישראל' עיקר התהוותה מלמעלה למטה. 'תורת חוץ לארץ' מתמקדת בפרטים, בתיקון הנפש הפרטית ובהתעלותה, ולעומתה, דאגתה של 'תורת ארץ ישראל' נתונה לכלל ולנשמת האומה הישראלית. 'תורת ארץ ישראל' תתפרסם ותתגלה בעולם רק אחרי שתלמידי החכמים בארץ ישראל יהיו מודעים לערכם הרוחני ולמעלתם ויפסיקו לחקות את דרכי הלימוד הגלותיות.

השפעתה הרוחנית של ארץ ישראל מתבטאת בהעמקת הקשר בין האבות לבנים ובהעצמתו ובהתוויית דרך חינוכית ייחודית לתושבי ארץ ישראל - דרך הישר - שעיקרה אהבה וקרבה (דרך המנוגדת לדרך הכיבוש שעיקרה מאבק והכנעה).

להלן נביא עוד מדבריו:

הראי"ה קוק
"מאמר הדור"

התחיה של "השבת לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם" אי אפשר להיות כי אם דוקא על ידי אווירא דארץ-ישראל... כההטבה המוסרית של היחיד, כן של הכלל כולו היא נכללת בשתי המדרגות הידועות של הישר, והכובש.

... היהדות שבחוץ לארץ, איננה יכולה להיות במילואה וטהרתה, כי סוף כל סוף הלא "כל הדר בחו"ל דומה הוא כמי שאין לו אלה". שם בגיא צלמות א"א ללכת במרחב, א"א לשאוף לחיים מלאים, כי החיים החברותיים והלאומיים, מרעלים ברעל אויר ארץ העמים שהוא נותן חיים לאותם העמים שהם מוצאים שם את כל מה שהם מבקשים, שהם יכולים לבנות שמה את כל מגמותיהם היותר עליונות, אבל אף לא נקודה אחת אידיאלית מיוחדת וחשובה ימצא שם ישראל. על כן הוא מוכרח להיות צולע על ירכו, לרכז את כל משאלותיו רק במילוי צרכיו הפרטיים המוכרחים לחיי העיכול וההזנה לבדם. ומזה בא, שהאוויר הזה עצמו הוא מזהם את הלב והמח הישראלי, מחלישו ומטמטמו, על כן רק דרך הכבישה הכללית היא הדרך היותר אפשרית ומובילה אל החפץ, שמה.

אבל לא זאת היא תורת החיים הנצרכת לדור של עקבא דמשיחא, שהיא מוכרחת להמשך מארץ החיים ממקום בית חיינו. כנסת ישראל התנערה לתחיה, ביחש להרצון של הדור הצעיר. הכחות נתעוררו בתעורה נפלאה ומתמהת. אין בשום אופן אפשרות להכניעם בדרך כבישה, כי-אם לרוממם ולשגבם, ולהראות לפניהם את הדרך של האורה הרוממה והאדירה...

אבל זה הוא דבר מוחש וגלוי לעיניים, כי אור הצדק הפנימי, היושר הכללי והאהבה הלאומית הטהורה ברשפיה רשפי אש נתרבה ונתעלה בלב הדור הצעיר, במעולה שבו. על כן אף על פי שאין לו עדיין בפועל מאומה, כי כל ההסברים של כל אורחות היהדות, של כל הדברים היותר עיקריים יסודיים, המספיקים למי שתעודתם היא להיות כובשים, שריכוך לבבם היא שלמותם וקימוץ כוחותיהם הוא שבחם תהלתם; כל אלה, אמנם אינם מספיקים לאותם שכבר מלאו כח עלומים, ובלשד חייהם יש מקום לאור הצדק הכללי, שהוא הסגולה הישראלית היותר פנימית ועליונה, להיות מאיר ומופיע גם נוהם כנהמת ים לגליו, ושוטף בחזקת יד החיים הסוערים כנחל שוטף.

להם אנחנו צריכים ללמד תורת חיים ממקור החיים, דרכי מוסר מלאי אורה וצהלה, דברי חן ושכל טוב, מזוקקים ומצורפים, מבוררים ומסומנים, עד שמעצמם ימצאו את השלמת כל אידיאליהם, ואת אדירות כל חפציהם היותר רוממים והיותר נשאים, שהם מתאימים לעזה ותפארתה, לחסנה והדרה של אור עולם של אוצר החיים לתורת חיים. לא נחפץ לדכא תחת רגלינו, לא נאבה להגיש לנחושתיים את הכוחות הצעירים הרעננים, המשתערים ומתרוממים; כי-אם נאיר לפניהם את הדרך, נתהלך לפניהם בעמוד אש של תורה ודעת קדושים כבירי כח לב. אנחנו נבין לדעם ושיחם, נדע להוקיר את תכונתם

הפנימית, ואת נטייתם העצמית ממקור ישראל, זה עם עז, עזים שבאומות,

נאזר בגבורה ונעטר בתפארה. והם גם המה ידעו איך לכבדנו, איך להמשיך בכל חם לב מלא אהבה והגיון יקר, אחרי כל הגה ושיח הנובע מבאר מים חיים, מאוצר הנשמה של כנסת ישראל, החפצה להחיות בתחייתה את האדם כולו - "בית יעקב לכו ונלכה באור ד'".

באורח חיים כזה כשיתרבו בנו עובדי עבודת הקדש באמת, מסקלי דרכים ומישרי נתיבות, עד מהרה יגלה ויראה לפנינו הודו והדרו של דור בנינו אלה. אהבתם העזה של הבנים היקרים לעמנו ולארץ קדשנו, תופיע ותאיר ג"כ, כשתתפרש ותתרומם ותמלא הכרה ורגש אמת, על אהבת דודנו רועינו רועה ישראל, אלהי עולם, צור יעקב "אמצאך בשוק אשקך גם לא יבוזו לי", ואהבת תורת חיים. זאת אות הברית, לארץ חיים ולעם סגולה, "זה יאמר לד' אני, וזה יקרא בשם יעקב, וזה יכתב ידו לד' ובשם ישראל יכנה". לא יבוש עוד להקרא בשם זה נגד כל העולם הגדול והנאור, כי יכיר את העז ואת האמת שבו. ולב האבות יתחיל להכיר את כל אוצר הטוב והסגולה הגנוזה שבבנים, בעומק נפשם הערה והחיה, והבנים יכירו את הקדושה והטהרה, ההוד והתפארת המלאים בלב האבות, שלקחו להם כל אלה בנחלה מדור דורים, ע"י שמירת קדושתה של תורה ומצותיה וע"י הדבקות הפנימית בשם ד' אלקי ישראל, שוכן בציון ובוחר בירושלם. וכל אחד מחבירו יקח את כל הטוב, את כל הנאה והכשר, אחרי הזרחת אור החכמה, הגבורה, העז והענווה משני הצדדים, שכל אלה יביאו להכרה נאמנה, שרק ע"י ההתאחדות הרוחנית של ישראל הצעיר עם ישראל הזקן תבא ישועה ותצמח גאולה.

[בתוך: עקבי הצאן]

יש להדגיש כמשתמע מהמקור להלן, כי ארץ ישראל ניחנה ב**קדושה עצמית** שאיננה תלויה בישיבת עם ישראל בה, אלא **בבחירה שבחר בה הקב"ה כמקום להשראת שכינתו.**

רבי שלמה אלקבץ[70] "בית הלוי"

... ורבים חשבו כי מעלת ארץ ישראל היא בהיות עם רב מבני ישראל בתוכה, ושתעדר מעלתה בהעדרם. ונמשך להם (דעה זו) ממה שחשבו כי עניינה (של מעלת הארץ) אינו אלא מפני שמירת בני ישראל המצוות בה, ולא שתהיה שמירת המצוות בתוכה נמשכת למעלתה. וזה טעות בידם. אבל דע כי שלימות ארץ ישראל בעצמותה ממש, כי היא הנקודה הראשונה בבריאה... עד שנשתוקקו אליה האבות גם בעת היותה מלאה גילולים (עבודה זרה).

70 רבי שלמה בן רבי משה הלוי אלקבץ (1505 לערך-1584 לערך), היה מקובל ופייטן צפתי. נודע במיוחד בשל פיוטו "לכה דודי", שהוכנס לכל סידורי התפילה. עיקר פעילותו ותרומתו בתחום חכמת הנסתר.

תוצאה ישירה מקדושתה העצמית של ארץ ישראל היא הערך המיוחד שיש לקיום המצוות דווקא בה. במדרש ספרי דברים ובפירוש הרמב"ן לספר בראשית מודגש הערך המיוחד שיש לקיום המצוות בארץ ישראל:

אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוץ לארץ היו מצויינים במצוות, שכשאתם חוזרים לא יהיו לכם חדשים. משל למלך שכעס על אשתו וחזרה לבית אביה. אמר לה המלך: תהיי מקושטת בתכשיטייך כדי שכאשר תחזרי לא יהיו עליך חדשים. כך אמר להם הקב"ה לישראל: בני היו מצויינים במצוות שכאשר אתם חוזרים לא יהיו עליכם חדשים. הוא שירמיהו אמר: "הציבי לך ציונים" (ירמיהו ל"א, כ).

[מדרש ספרי דברים י"א, יז]

בדרך זו ייחס הרמב"ן בפירושו לספר בראשית את קיום המצוות של אברהם אבינו דווקא לארץ ישראל:

למד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקודש ועסק בה ובטעמי מצוותיה וסודותיה... ושמירתו אותה היה בארץ בלבד... כי המצוות משפט אלוקי הארץ אע"פ שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום.

קדושתה המיוחדת של ארץ ישראל והצורך להתנהג בקדושה על אדמתה הביאו רבנים מסוימים להתנות את העלייה לארץ בהתנהגות מוסרית ובעבודת ה'. דברים ברוח זו כתב **רבי רפאל בירדוגו מגדולי החכמים והפוסקים במרוקו בעת החדשה:**

רבי רפאל בירדוגו[71]
"מי מנוחות"

אינו דומה אשר יחטא בהיכל המלך, ועיני המלך רואות, לאשר יחטא חוץ מהיכל המלך... ולזה בהכעיסם אלוקינו יתעלה, בעת החורבן היה הנביא מכריז עליהם כי אשר יצא תהי לו נפשו לשלל וחי, ואשר ישב בארץ ברעה גדולה. והכול בטעם שאמרנו, כי לא יאות לדור בארץ הנבחרת והמושגחת זולת עובד ה' בכל מאודו, מדקדק במעשיו ולומד בתורתו, ואם לאו לא יפה לו לדור בתוכה.

[פרק א, דף כ]

71 רבי רפאל בירדוגו (ה'תק"ז [1747]-ה'תקפ"ב [1822]) היה מגדולי החכמים והפוסקים במרוקו (גדולתו התגלתה בהספד שנשא במלאת שלושים לפטירת אביו). בשנות השלושים לחייו היה לאב בית דין בעיר מקנס, והתקבל בכל קהילות המערב כאחד ממורי ההלכה של הדור כולו. תיקן תקנות רבות למען בני קהילתו, ובהן תקנות המונעות ראוותנות. ידוע בכינוי 'המלאך רפאל'.

ד. בין ציון לציונות

עשרות שנים לפני הקמת תנועת "חיבת ציון" והתנועה הציונית, הגו ופעלו שני רבנים חשובים: הרב יהודה שלמה חי אלקלעי, רב ומקובל ספרדי, והרב צבי הירש קלישר, תלמידו של ר' עקיבא אייגר. רבנים אלו, שזכו לשם **'מבשרי הציונות'**, הגו רעיונות של הגדרה לאומית יהודית. ההגדרה הלאומית, על פי משנתם, היא שלב בהתגשמות הגאולה שאליה נכסף עם ישראל מדורי דורות. לצורך הגשמת הגאולה דרשו הרבנים מעם ישראל **לפעול, להתעורר, להתאחד ולעלות לארץ ישראל ולבנותה.** הרב אלקלעי כתב בהקשר זה:

הרב יהודה שלמה חי אלקלעי[72]

פנו הדרך שהעם מצפים שיבוא איש מן השמים ברכב אש וסוסי אש ויקבץ נדחי ישראל... כי הדעה הנפסדת הזאת הייתה לבני ישראל לאבן נגף כידוע... התחלת הגאולה תהייה מהאומה בעצמה ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו לפקח ולהשגיח בענייני הקיבוץ ולכונן לבם אל הבקשה הכללית מאת מלכי הארץ וכן כתוב התנערי מעפר קומי... וסוף הגאולה ע"י הגואל הגדול מבני בניו של דוד.

[י' רפאל (עורך) כתבי הרב אלקלעי, מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים 2014]

תפיסה דומה לתפיסתו עולה מכתבי הרב צבי הירש קלישר:

הרב צבי הירש קלישר
"דרישת ציון"

גאולת ישראל אשר אנו חוכים [=מחכים] לה: אל יחשב החושב כי פתאום ירד השם יתברך משמים ארץ, לאמר לעמו צאו, או ישלח משיחו כרגע מן שמים לתקע בשופר גדול על נדחי ישראל ויקבצם ירושליימה, ויעשה לה חומת אש ומקדש אל ממרומים תרד, כאשר הבטיח ע"י עבדיו הנביאים; לא כן קורא המשכיל. ודאי כל ייעודי הנביאים יתקיימו באחרית הימים, ולא ייפול חס וחלילה דבר ארצה, ולא במנוסה נלך ולא בחיפזון יום אחד, כי אם מעט מעט תבוא גאלת ישראל, לאט לאט תצמיח קרן ישועה...

ידידי הקורא, הסר מעטה ההרגל מעליך, אשר המון עם יחשבון, כי כרגע יריע אף יצריח משיח צדקנו ויתקע בשופר גדול להרעיש כל יושבי תבל. לא כן, כי ראשית הגאולה ע"י התעוררות רוח נדיבים ועל ידי רצון המלכויות לקבץ מעט מני פזורי ישראל לאדמת קדש...

מן חברת ישוב ארץ ישראל תצמיח להקים שמה נחלת שדה וכרם, ומזה תופיע קרן ישועה להדרים בארץ ישראל אשר המה בחסר כל וברעבון עצום, ואין הקמץ המתקבץ מכל הארצות משביע את המחכים לטרף, והמה

72 הרב יהודה בן שלמה חי אלקלעי (ה'תקנ"ח [1798]-ד' בתשרי ה'תרל"ט [1878]), רב בסרבייה, ממבשרי הציונות.

עטופים ברעב, וכמה צדיקי עולם יתעלפו בחוצות ירושלים תחת ואשר מעולם שם מקור שפע הברכה.

לא כן אם עבודת ארצנו כוננה ידנו, אז בלי ספק יצווה ה' את הברכה, ולא יצטרכו עוד להמתין עד בוא תבואות הארץ ממצרים ומסביבות ארץ ישראל, רק שם נזרע ונמצא מאה שערים. וכאשר נשבע מיבולה אז יספיק למו קבוץ הכסף מחוץ לארץ, אשר בשמחה יקומו לעזרת ה' לגיבורים בתורה כי באגורת כסף אחת ישביע נפש שוקקה בהיות פיסת בר בארץ הקדש ולא יחלו עוד למלאת שבר בתיהם ממצרים, רק בקרב הארץ ישית לנו ברכה.

ועוד תועלת רבה, כי נזכה לקים מצוות התלויות בארץ, כי כל אשר יסיע לעבודת קרקע, יהיה כאלו הוא קים מצוות התלויות בארץ, אשר העובדים שמה תחת משגיח יקימום.

מלבד כל אלה יהיה זה סבה לראשית גאלה לארץ הקדושה, אשר לאט לאט תצמיח קרן ישועה. וכאשר נשית גאלה לארץ בארציות כן יצמח קרן ישועה משמים ממעל.

[מהד' יהודה עציון, מאמר ראשון, חלק ראשון, סעיף א, עמ' 37]

הגותם של הרב קלישר, הרב אלקלעי ואחרים יצרה את **התשתית להקמת תנועה לאומית יהודית**. מתוך סינתזה של השקפת המשיחיות המסורתית והבנת המציאות הראלית, הגיעו גדולי ישראל אלו למסקנה **שיש לפעול למען הגאולה ולמען יישוב ארץ ישראל**. אחת הפעולות החשובות לקראת הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל הייתה פעולתו של בנימין זאב הרצל, חוזה מדינת היהודים. הרצל, שנולד בבודפשט שבהונגריה בשנת 1860, כתב ביומנו: "אנו חייבים להצליח" וסרטט את תכנית המדינה היהודית העתידית באופן מדויק. כדי להפיץ את רעיונותיו כתב את החוברת **"מדינת היהודים - ניסיון של פתרון מודרני לשאלת היהודים"** וקיווה שבאמצעותה יצליח לעורר את דעת הקהל היהודית והכללית. בחזונו על 'מדינת היהודים' הרצל כתב:

בנימין זאב הרצל[73]
"מדינת היהודים"

הרעיון שעליו אדבר בספרי זה הוא ישן נושן: לכונן ארץ מושב לבני ישראל. מכל מלא רחב התבל נשמעות תלונות על היהודים, ולקולן יתעורר הרעיון הנרדם הזה לתחיה...

עם הננו, עם אחד!

בתם לבבנו נסינו להתערב בגויים, שכנינו בכל מקומות מושבתינו, ולהיות כמוהם, לבלי השאר בידינו מכל אשר לנו רק אמונת אבותינו בלבד; אך דחו אותנו בשתי ידיים. לשווא נעמול תמיד להיות אזרחים נאמנים, ולפעמים גם יתר על המידה; לשווא נקריב חלבנו ודמנו ככל יתר עם הארץ, לשווא נתאמץ להרים קרן ארצות מושבותינו בחכמות ובמדעים ולהרבות כבוד עשרן במסחר וקנין. בארצות מולדתנו, שבהן אנו יושבים זה מאות בשנים, נחשבנו לזרים...

ההצעה בצורתה היסודית פשוטה היא מאד, והיא צריכה להיות בכדי שתהא מובנת לכל.

יתנו לנו להיאחז בכברת ארץ מיוחדת, אשר תספיק לכל צרכי האומה, ולשבת עליה ברשותנו, והשאר יהיה נעשה בידי עצמנו. ויסוד מדינה חדשה עומדת ברשות עצמה לא שחוק הוא; יכול הוא לקום, להיות ולצאת לפעולה. הלא בעינינו ראינו בעשות זאת בימינו עמים, אשר לא כעמנו, החי בתוך המעמד הבינוני, כי אם עמים עניים בחומר וברוח, ובכן גם חלשים ממנו. דבר גדול ונכבד בערכו הוא אל כל הממלכות, אשר האנטישמיות מצאה להן קן בהן, דבר מתן ארץ וממשלה בפני עצמה ליהודים...

הקונגרס הציוני הראשון שהתקיים בבאזל בשנת 1897 בהשתתפות אגודות ציוניות מכל רחבי העולם, נפתח בטקס חגיגי. בקונגרס התקבלו החלטות חשובות שהיו הבסיס לפעילות ההסתדרות הציונית. בין ההחלטות החשובות הייתה הגדרת מהות הציונות שנוסחה ע"י מקס נורדאו:

הציונות שואפת להקים בית מולדת מובטח במשפט הכלל לעם ישראל בארץ ישראל.

73 בנימין זאב תאודור הרצל (י' באייר ה'תר"ך [2 במאי 1860]-כ' בתמוז ה'תרס"ד [3 ביולי 1904]) היה עיתונאי, משפטן, סופר, מחזאי ומדינאי יהודי, יליד בודפשט. מפתח רעיון הציונות המדינית ומייסד הציונות כתנועה לאומית-מדינית ממוסדת. בתנועה הציונית, ואחר כך בציבוריות היהודית ביישוב בארץ ישראל וברחבי העולם - בכלל זה בספרות, ביצירה ובמחקר, הוענק לו התואר 'חוזה המדינה'.

בשעה שסיכם את הקונגרס הציוני הראשון, כתב הרצל דברים שכוחם יפה לכל חזון אישי או לאומי, ולהלן נביא מקצתם:

כמו כן, התקבלה גישתו המעשית של הרצל בעניין היחס בין התנועה הציונית לדת היהודית:

הציונות איננה מתכוונת לשום פעילות שיש בה כדי לפגוע באמונתו הדתית של זרם כלשהו בתוך היהדות.

בבאזל יסדתי את מדינת היהודים. אילו אמרתי זאת היום בקול היו הכל צוחקים לי. אולי בעוד חמש שנים, בוודאי בעוד חמשים שנה יסכימו הכל. המדינה כבר נוסדה, בתמצית מהותה, ברצון העם להיות מדינה... הטריטוריה [=שטח אדמה] היא רק המצע הגשמי. המדינה אפילו כשיש לה טריטוריה לעולם היא דבר מופשט.

היחס שביטאה היהדות הדתית כלפי הציונות בכלל וכלפי פועלו של הרצל בפרט היה מורכב. האם יכולה הציונות, כתנועה לאומית מהפכנית, להכיל במגמותיה הרוחניות את יסודות הדת היהודית? האם תיתכן 'ציונות דתית'? מכס נורדאו, מראשי הציונות החילונית, סבר ש"אין לציונות דבר עם הדת", ודבריו החריפו את המאבק הרעיוני סביב שאלת היחס בין הציונות לדתיות.

הציונות הדתית, שהייתה שם כולל לזרמים הדתיים שהשתתפו בתנועה הציונית מראשיתה, דגלה בפעולה אנושית שתכליתה הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. בניגוד לציונות החילונית, ראתה הציונות הדתית בהקמת המדינה **חובה דתית** ששורשיה נעוצים בתורת ישראל ובהגותם של מבשרי הציונות. על יחסם של גדולי ישראל אל התנועה הציונית נעמוד להלן.

הרב יצחק יעקב ריינס[74] "איש המאורות"

דמי אחיינו הולכים וניגרים כמים, השנאה לעמנו מתגברת בכל הארצות, הולכת ודוחקת את היהודים מתוך החיים... והנה ברגע המר והנמהר הזה הופיעה, כמו מלאך שלוח ממרום, הציונות. הציונות הרימה בעוז את דגל ציון... יצאה להילחם בגבורה בשאיפת ההתבוללות וההתבטלות...

(מתוך ספר הציונות הדתית, חלק ב, עמ' 475)

74 הרב יצחק יעקב ריינס (י"ט במרחשוון ה'ת"ר [1839]-י' באלול ה'תרע"ה [1915]) נודע כעילוי תלמודי כבר מצעירותו. עסק בביאור התלמוד וספרות המפרשים והפוסקים, ושילב בביאוריו רעיונות מדעיים ולוגיים. גם ישיבת "תורה ומדע" שייסד התאפיינה בשילוב לימודים תורניים וכלליים. נמנה עם גדולי רבני ליטא והיה ממניחי היסודות לציונות הדתית ומייסד תנועת "המזרחי".

את ההכרח שבפעולה אנושית בהקמת המדינה, היטיב לתאר הרב קלישר. דבריו עמדו בניגוד לתפיסה שלפיה יש לצפות להתרחשות הגאולה בדרך נס, ולמחשבה שעל היהודים לחכות בגלות עד אשר יבוא המשיח, יתקע בשופר ויוציאם ממנה ויבנה את בית המקדש:

קדושה היא הציונות, נישאה היא המטרה ואין הדבר חסר אלא שיהיה הדור ראוי לכך... (שם, עמ' 347) מודה אני כי כשיסדתי את המזרח"י [=מרכז רוחני] האמנתי כי לא יתקיים לאורך ימים. האמנתי כי לא ירחק היום וכל הלאומיים שלנו יבינו עד כמה הם מחוייבים להיות יהודים שלימים על פי דרך התורה והמצוות... טעיתי. קמים על דתנו להשחיתה. מחוייבים אנו להתאחד בשביל חיזוק הדת... גדול כוח "המזרחי" יותר משאר המפלגות אבל צריכים אנחנו לעבוד בחשק ומרץ למען תורתנו ובנין עמנו.

[מהד' גאולה בת יהודה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה, עמ' 347]

הרב צבי הירש קלישר
איגרת לאשר אמשל רוטשילד

גאולת ישראל ומשיח צדקנו אשר אנחנו מחכים להם בכל יום, אל יחשוב החושב כי פתאום ירד השם יתברך שמו משמים ארץ לעמו לאמר "צאו", או ישלח משיחו פתאום מן השמים לתקוע בשופר גדול על נדחי ישראל ויעשה לה חומת אש סביב... לא כן קורא המשכיל! ודאי כל יעודי הנביאים יתקיימו באחרית הימים בשלימות הגאולה, כי לא במנוסה נלך ולא בחפזון יום אחד, רק מעט מעט תבוא גאולת ישראל, לאט לאט תצמיח קרן ישועה, עד ישראל יעשה חיל וישגה מאוד באחריתו... ראשית הגאולה תהיה על ידי סיבה טבעית מבני אדם, ועל ידי רצון המלכויות לקבץ מעט מני פזורי ישראל לאדמת קודש...

[בתוך: הכתבים הציוניים, מבוא והערות מאת ישראל קלויזנר, ירושלים תש"ז, עמ' א-יד].

הרב משה כלפון[75]
"גאולת משה"

בימינו אלה רבים מאחינו בית ישראל אף כי לא גדלו על ברכי היהדות התורה והמצוה וכתינוק הנשבה בין הגוים הם נידונים. על כל פנים התעורר בלבם רגש לאומי לאהבת קיום האומה הישראלית... גם ראוי נחוץ לזה ארץ לישראל ויעשו כח להשתדל בכל עוז לכבוש את ארץ ישראל ולהושיב שם אחינו בית ישראל כל איש אשר ידבנו לבו לקרבה אל מלאכת הקודש, ולהיות איכר ורועה צאן ובעל מלאכה או מסחר בארץ הקודש; והנה לפנים ראיתי כי יש מימינים ויש משמיאלים. המימינים חושבים כי התשועה הכללית תהיה גם בדרך טבע על פי השתדלות והכנות ארציות וגשמיות... והמשמאילים אומרים כי תשועתנו תלויה רק בדברים רוחניים כי יפקוד ה' את עמו ונגלה ונודע לכל בשר יד ה' וגאולתו;

ואנכי הצעיר אומר כי אין להרחיק דעת המשתדלים בטובה הכללית מכמה טעמים:

א. *כי לדעתי מכבר נבאו לנו רז"ל ואמרו: זכו אחישנה, לא זכו בעתה. והכוונה כי אם תהיה הנהגת ישראל בתורת ה' ויראתו בכל מכל כל אז הקב"ה יחיש יגאלנו גם טרם הקץ. אך אם חס ושלום יד ישראל רפתה מהתורה והמצוה ולא זכו אז בכתה, הכוונה בעת אשר יהיו ישראל ראויים לתשועה ואז יהיו נגאלים בגאולה טבעית...*

ב. ***כי לבי אומר לי*** *כמו שכתבו החוקרים* ***כי כל מה שאפשר בדרך הטבע, צריך השתדלות טבעית,*** *ויד הרוחנית מעת תכלה יד הטבע. ואם כן צריך השתדלות טבעית...*

ג. *כי אם נניח כי עוד ימים ידברו והנהגת הגאולה תהיה רק רוחנית. על כל פנים אין ספק כי לא דבר קטון ומזער הוא הישוב העולה מעלה מעלה בארץ הקודש.* ***והנה זה ממש קיום ופיקוח נפשות*** *ומצות עשה לישוב ארץ ישראל לדעת הרמב"ן. ומצוה דרבנן מיהא איכא גם לדעת הרמב"ם...*

ד. *כי* ***זה הוא ממש מסך וגדר גדול לבלתי התבולל ישראל בעמים*** *ולהפיח בלב אחינו התקווה הנושנה אשר בעוונות הרבים רבים כמעט נתיאשו מהגאולה באורך הגלות. ועל ידי התנועה הלזו ירהיבו בנפשם עז ותעצומות לקוות עוד. ויוצא מזה מעצור להתבוללות ותתחזק האמונה אל הגאולה האמתית;*

ה. ***כי לפי דעתי רחוק מאוד שתהיה תנועה זו תנועה גשמית ולדעתי תנועה שמיימית*** *היא זו רק שאינה נרגשת כאשר כה וכה יש כמה וכמה נסים נסתרים...*

[מהד' נתיבות תשל"ח, עמ' 41]

---

75 הרב משה כלפון (י"ב בשבט ה'תרל"ד [1874]-י"ח בטבת ה'תש"י [1950]), מגדולי רבני תוניסיה, כיהן בתפקיד רבה הראשי של ג'רבה. כתב חיבורים רבים, בהם ספרי מוסר, דרשות ושו"ת. היה תומך נלהב של הציונות ופעל כל חייו לשיבה לארץ ישראל. נפטר בג'רבה ערב עלותו ארצה. במרחשוון תשס"ו (אוקטובר 2005) הועלו עצמותיו לישראל ונטמנו בירושלים.

הרב מוהליבר, מתאר את ניסיונותיו לשכנע יהודים להצטרף לעשייה הציונית ולהתיישבות ומדגיש כי עליהם לראות בכל התהליך הציוני אצבע אלוהים, ואין כל דרך אחרת להבינו:

הרב שמואל מוהליבר
"מטרת נסיעתי לארץ ישראל"

מדי דברי לא אוכל להתאפק מלדבר נגדה נא כל עמי: העוד לא תראו אצבע-אלהים בכל אשר קרה לנו? הן זה קרוב לעשר שנים אשר השקנו ה' כוס תרעלה ברוב מדינות אירופה, ויקומו עלינו בני בלי שם (אנטישמים), ברדיפות ועלילות שונות, ויש אשר הרעו לנו הרבה בפועל. והנה בעת אשר כסה חשך ארץ וערפל לאומים, בפתע בא לנו אור המאיר ממערב והאיר ממזרח צדק, וקול קורא ואומר: שובו בנים לגבולכם, השליכו אלילי כספכם ואלילי זהבכם ובואו וחסו בצלי בארץ אבותיכם, אחזו איש איש אתו ומחרשתו ועדרו בלא לב ולב, כי כל טוב הארץ לפניכם! והנה במשך שש שנים קמו מעפר ערים וכפרים, בארות ועדרים, השדות מלאים חטים ושעורים, ענבים וגפנים מכסים כל ההרים... האם אין זה אות ומופת, כי זכר ה' את עמו ואת ארצו ולא מאס בירושלים עיר קדשו, וכל אשר הכינו מידו היתה זאת לנו, לטובתנו, להעלותנו למרומי הר ציון? אחי ורעי היקרים וחביבים עלי כנפשי ממש, בינו והשכילו היטב, כי כל אשר חזינו במחזה הדמיון לפני שש שנים ולא האמין שום איש אשר לו שכל בריא וישר, כי במשך קצר כזה יצא דמיון גדול כזה לאור, עתה זכינו לראות בפועל, ועוד על צד היותר נעלה, האם במקרה היתה כל זאת? האם יש מי שימצא עוז בנפשו לאמר כי לא יד ה' היתה בכל אלה? האם אפשר להכחיש עוד כי נר המערבי - הנדיב מצרפת - עדות הוא שהשכינה שורה בישראל? ואתם גבירי ונכבדי עמי! אתם אחי ורעי אהובי נפשי, כל המון בית ישראל, מדוע אתם מחשים עד כה ועומדים מרחוק מבנין הארץ וישובה?

[בתוך: א"י סלוצקי, שיבת ציון, ורשה תרנ"ב, עמ' 13-14]

הרב עוזיאל מדגיש כי הלאומיות היא הדרך להנחלת הדעות האמתיות לדורות הבאים:

הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל
"הגיוני עוזיאל"

מכאן אתה למד שהלאומיות איננה גזע משותף. לא מולדת או ממשלה ומלכות משותפת ולא מנהגים ודרכי חיוב או ספרות ותרבות משותפת, כל אלה הן צורת הקבוץ או המלכות הממשלית והמדינית. אבל הלאומיות במובנה המדויק, היא השקפת עולם לשיפור חיינו האנושיים עלי אדמות, והתרוממותנו לפסגת הגובה של התעודה האנושית והצלחתה, והנחלת הדעות האמתיות, והתכונות ומדות טובות, ותורת המשפט והמוסר לבנינו אחרינו, והשלטתן של דעות ומדות רוחניות אלה לכל האדם, לא בכוח ולא בחיל, כי אם בהסברה והבנה שיוצרת ההכרה ברוחניותן של דעות אלה ואמיתתן, וברוב טובה הנמשכת מהן לכל ההולכים בדרכיהן.

וזו הייתה לדעתי עומק כוונת רז"ל במאמרם: שני גיאי גויים בבטנך, זה

מתגאה בעולמו וזה מתגאה במלכותו, שני גיאי גויים: אדריאנוס מושל בחרבו האכזרית וציד בפיו, שפה דיפלומטית לרמות עמים ומדינות באומות, ושלמה בישראל מושל בחוכמתו ובצדקתו. הללו עושים את המדיניות לכל עיקר קיומם בחיים, והללו עושים את הלאומיות לעיקר והמדינה נמשכת ממנה ומתקיימת בזכותה וטבועה בחותמה, ובזה מונח ההבדל היסודי שבין ישראל לעמים. מאבותיהם דור ודור. תקופה ותקופה מולידה האנושיות פה ושם גדולי הרוח, שמאצילים מרוחם ומנחילים לדורם, משפחותיהם, שבטיהם ומדינתם, מדות רוחניות ודעות מוסריות נעלות, שעוברות בנחלה לבאים אחריהם, ומשמשים לשלבים בסולם התרוממות אנושית. הקבוץ המדיני והחברתי יוצר גם הוא משמעות אוטוריטית וחוקים ומשפטים לשיפור חיי החברה והכלכלה, מוסדות חינוך גבוהים להשכלת העם במדע מוסרי ותיאולוגי, באומנות יפה וחכמה, בידיעת הטבע ומצפוניו, וכל אלה מצטרפים אחת לאחת, מעשירים את ספרותו התרבותית, מגדילים את דמותו הלאומית, ומחזקים על ידי כך את הקשר הלאומי בקרב הלאום עצמו והתקשרותו עם כל הלאומים השונים, אבל אצל כולם לאומיותם מיוסדת על המדינה הארצית, המדינה טובעת את חותמה על הלאומיות, עד שהלאומיות מסתלקת ממנה לגמרי, או שהיא נשארת חבויה בארכיונים של העבר, כנשמה ערטילאית זו שפרחה מן הגוף ואינה מוצאה מקום להתלבש בו.

אבל ישראל לאומיותו קדמה למדיניותו. זאת אומרת שהרעיון הנאצל והמקיף של תיקון עולם במלכות שדי קדמה למדיניותם ולאומיותם, והיא נותנת את הכיוון והצורה למדיניות. אבי האומה אברהם צווה מפני ה' לאמר: "לך לך מארצך וממולדתך ובית אביך אל הארץ אשר אראך" (בראשית י"ב, א). ויעקב האב לשבטי-יה גם הוא חי חיי נדודים, ומכאן אתה למד: לא נחלת אבות ולא מנהגי מדינה היו היסוד ליצירת הלאומיות היהודית, אלא רצון ה' בהשגחתו הנפלאה בחר באבות האומה וזרעם להיות לו לעם סגולה.

ישראל הוא לאום פטריוטי הקשור אל ארצו ומולדתו גם בהתרחקו ממנה, מתוך הכרה נאמנה שגלותו אינה טבעית ולא מקרית, אלא גזרה אלוקית לצרפו ולבחנו ולהפיץ את תורתו ברבים. הוא מסתגל בנאמנות מדינית לארצו כמצווה עליו מפי נביאיו לאמור: "ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה... כי בשלומה יהיה לכם שלום" (ירמיהו כ"ט, ז). ועם זה שומר את לאומיותו ואהבתו ותקוותו לארץ מולדתו, שניות זו אינה יוצרת בקעים בנפשו, אלא להפך - מתוך אהבה לארץ ישראל מוסיף אהבה ונאמנות לארץ גלותו.

[מהד' הוועד להוצאת כתבי הרב עוזיאל, ירושלים תשנ"ב, חלק ב, כ"ה א']

גם האקטיביזם הציוני עולה בהגותם של אנשי התורה:

חכם לוי סעדיה נחמני[76]
"וענתה השירה הזאת"

יש הסוברים כי אין לנו אלא לחבוש את ספסלי בית המדרש ולהתעמק בתלמוד תורה וקיום מצוותיה, בדיוק כמו שנהגנו בגולה והגואל יבוא מאליו. אם כך ננהג הרי שאנו מתעלמים במכוון ממקראות מפורשים בתורה בנביאים ובכתובים, שהצד השווה שבהם הוא החיוב לקום ולהתנער משגרת חיי הגלות. לא לשבת בחיבוק ידיים, אלא לאזור כוחות, ולפעול ולהחיות את נפש העם ולאחד אותו...

הגישה על פיה אין לנו אלא להמתין עד שיבוא הגואל, הייתה צודקת כל עוד היינו תחת שליטת אומות העולם. או אז, כל התעוררות משיחית הייתה עלולה לסכן את עצם קיומנו, אסונות רבים התרגשו ובאו על עמנו בעקבות התנפצותן של אשליות מתנועות משיחיות. היום אדרבה, כל התעוררות והתגייסות בדרכי נועם ובנתיבות שלום לקרב לבבות, יש בכוחה להציל את המצב ולהשיב את השכינה למדורה הטבעי שהוא עם ישראל בארץ ישראל.

[עמ' ח]

לצד התמיכה בציונות החילונית ובציונות הדתית התפתחה בעולם היהודי תנועה אנטי-ציונית. מן האישים הבולטים בתנועה זו היה הרב אלחנן וסרמן, ממנהיגי היהדות החרדית באירופה ומראשי מפלגת "אגודת ישראל". הרב וסרמן התנגד בחריפות לציונות ומתח ביקורת גלויה על רבני הציונות הדתית ששיתפו פעולה עם התנועה החילונית. במאמרו "הרעיון הלאומי" הסביר את התנגדותו למגמות החדשות:

הרב אלחנן בונים וסרמן[77]
"הרעיון הלאומי"

אבי הרעיון הלאומי החדש בישראל הוא בעל "השחר" הידוע [=הרצל] שחי לפני 60 שה ונלחם כל ימיו במרירות מרובה נגד התורה. כנראה חשב כי התורה שבקה כבר חיים ויש ליורשה [=להחליף אותה], ולשם כך המציא תחליף לתורה בצורת הרעיון הלאומי...

במשך הזמן הוליד הרעיון הלאומי בן ונקרא שמו: לאומי-דתי. השם מוכיח כי התואר דתי לא יספיק לבדו, אלא יש להשלימו בתואר לאומי... באחד מעיקרי האמונה נאמר "תורת ה' תמימה", אין היא חסרה דבר ומות אין בה. הוזהרנו "לא תוסיפו" ו"כל המוסיף גורע". אם הרעיון הלאומי הוא בבחינת עבודה זרה, אזי הרעיון הלאומי-דתי הוא בבחינת עבודה זרה בשיתוף [=ערבוב של אמונה באל אחד עם עבודת אלילים...]

76 חכם לוי סעדיה נחמני (נולד ביום י"א באדר ה'תרפ"א [1921]), בעיר מרקש שבמרוקו, נפטר ביום ז' בשבט ה'תשנ"ה [1995] ונקבר בהר המנוחות בירושלים). בשנת תשכ"ד (1964) עלה לארץ ישראל והתיישב בפתח תקווה. לאחר מכן עלה לירושלים והיה ממקימי ישיבת "אוהל מועד" בשכונת בית וגן. היה שותף להקמת בית הכנסת "בית שמואל" בשכונת שמואל הנביא ו"דרכי נועם" - מוסד להפצת תורה למבוגרים ולנוער. לימד שיעורי תורה ויהדות באוניברסיטאות וארגן שיעורים לבני נוער בשעות אחר הצהריים.

77 רבי אלחנן בונים וסרמן (ה'תרל"ה [1874]-י"א בתמוז ה'תש"א [6 ביולי 1941]) היה ראש ישיבה בולט באירופה בין מלחמות העולם וממנהיגי "אגודת ישראל". היה תלמידו המובהק של "החפץ חיים" וממתנגדיה החריפים של הציונות. מחבר "קובץ שיעורים" על התלמוד וספרים נוספים. נספה בשואה.

ברור כי חובב תורה אינו מחבב שונאי תורה. המכבד את התורה לא יכבד בוזי תורה... למרות שהתורה מזהירה "אסור להתחבר לרשעים אפילו לדבר מצווה" אומרים הם: לא, כי עקב התחברותנו לרשעים נחזירם למוטב. הם דימו להיות חכמים וטובים מהתורה... אל לו לאדם להיות יותר צדיק מהתורה....

[בתוך: קובץ מאמרים ואיגרות א, מכון אור אלחנן-אהל תורה ישיבת אור אלחנן, ירושלים תשמ"א]

אחד האישים הבולטים שהתמודדו עם טיעונים אלו נגד הציונות הדתית והחילונית היה הראי"ה קוק. במאמרו "דגל ירושלים", שמתוכו נביא להלן, הדגיש הרב כי המגמה העיקרית בתהליך התחייה הלאומית צריכה להיות **חתירה להטמעת יסוד הקודש בציונות מתוך ההבנה שהקודש והחול משלימים זה את זה.**

ב"מאמר הדור" הפריד הרב בין התדמית החיצונית של החלוצים, שאינם שומרי תורה ומצוות, לבין עולמם **הפנימי** השואף לרגישות מוסרית ולתיקון עולם מתוך נכונות למסור את הנפש למען בניין האומה.

הראי"ה קוק
"דגל ירושלים"

... כח כביר ורב טוב צפון גם בתחיה החילונית שלנו הדוגלת בשם ציון, שמטרתה היא המדינה היהודית בארץ האבות. אבל מעבר מזה נוכחנו לראות שכמה שיצליח החול במצעדיו איננו עלול כלל לבוא לתעודתו אם לא יופיע אור הקודש בתכונה רוממה ויאיר את מחשכיו. ואור הקודש הוא בא מתוך הכרת הקודש שלנו, מתוך התביעה האלוקית הפנימית אשר בנשמת ישראל מתוך אור ישראל וקדושו שהוא אור העולם ומלואו.

והמגמה האחרונה של הקודש איננה רק המדינה כי אם כסא ד' אשר בירושלים, כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. ובעת אשר על נהרות בבל ישבנו גם בכינו בזוכרנו את ציון... מיד נשבענו לא רק לשם ציון כי אם אל ירושלים שמנו פנינו. "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכרכי. אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי". והקול המלווה אותנו בנועם תקוותו פעמיים בשנה, בליל התקדש חג הפסח ובחתימת נעילת היום הקדוש הוא קול נשמת האומה המביעה את עומק חפצה: "לשנה הבאה בירושלים"... הגיע הזמן לברר את המושגים. החול והקודש שבחיינו הלאומיים אינם יסודות הסותרים זה את זה כי אם להיפך. יסודות הבונים זה את זה, המגינים זה על זה, המשכללים זה את זה... גאוני חול טיפלו ומטפלים בתחייתנו החילונית ומוכרחת היא האומה להקים מקרבה גאוני קודש שיטפלו בתחיית הקודש שלנו... הספרות והשירה מוכרחות להתרומם אל נקודת הגובה שבקודש, וכל האומה צריכה לראות בעיניה את שיבת שבותה גם מתוך אספקלריא של קודש... ישלח עזרך מקודש ומציון יסעדך.

[בתוך: מאמרי הראי"ה, מהד' קרן כ"ץ מקסיקו-ירושלים תש"ם, עמ' 338-340]

הראי"ה קוק
"מאמר הדור"

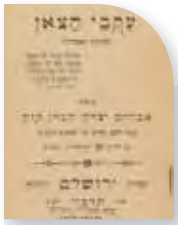

דורנו, הוא דור נפלא, דור שכולו תימהון. קשה מאד למצא לו דוגמא בכל דברי ימינו. הוא מורכב מהפכים שונים, חושך ואור משמשים בו בערבוביה. הוא שפל וירוד, גם רם ונשא; הוא כולו חייב, גם כולו זכאי. אנחנו חייבים לעמוד על אופיו למען נוכל לצאת לעזרתו...

המכאוב הגדול, המדכא את הנפש ביגון נורא ואיום, המצוי בדורנו בלב כל מי שחושב מעט מחשבה והוגה מעט דעה, ביחוד אם הוא גם־כן מוכשר לקבל הרגשה עדינה וישרה בלבבו, אין לתאר ולספר. נידוים ונמוגים הננו למראה דור שלם - אבות ובנים יחדו של אומה שלמה - המתהפך בחבליו בענות נוראה ומצוקי שאול...

חלק גדול מהדור הצעיר איננו חש כל כבוד לכל מה שהורגל, לא מפני שאופלה נפשו, לא מפני שנשפל מאותו הגבול, שהחוק והמשפט עומדים עליו בדעה ההמונית הרגילה, כי אם מפני שעלה עד המקום, שלפי אותו הצביון שהורגל בו עד כה שיביט על ידו על החק והמשפט, על המסורת והאמונה בכלל, על כל טהור וקדוש, על כל אמת גדולה נצחית ואלקית אשר במושגים, מפני מיעוט העבודה בתלמודם של יסודי הרגש והדעת שבמרחב התורה - "הועם זהב ושונא הכתם הטוב" עד שנדמה לו שהכל הוא שפל הרבה מערכו. הוא נתגדל ועלה, "מקדש מלך עיר מלוכה - קומי צאי מתוך ההפיכה"... והנה אם היה באמת דורנו דור רע ומושחת, דור אשר חלאתו בו, אז עוד היינו מקבלים עלינו באהבה את הבוז והקלון, כיון שאיננו ראויים לצורה של חיים יותר הגונים, "נשכבה בבושתנו ותכסנו כלימתנו". אבל במה ננחם כאשר נחדור לתוכיות מצבו הפנימי, המוסרי והשכלי של הדור, אדרבה נמצאנו לא דור שפל, גם לא דור חוטא לפי האמת. בין באבות בין בבנים נמצא המון דברים טובים, רגשות עדינים, ורצונות נכבדים, ובכל זה אנו רואים שחסר לנו הכל...

דורנו, הוא דור נפלא, דור שכולו תימהון. קשה מאד למצא לו דוגמא בכל דברי ימינו. הוא מורכב מהפכים שונים, חושך ואור משמשים בו בערבוביה. הוא שפל וירוד, גם רם ונשא ; הוא כולו חייב, גם כולו זכאי. אנחנו חייבים לעמוד על אופיו למען נוכל לצאת לעזרתו... הבה נכין לו את הדרך, נראה לו את מבוא העיר... נודיע לו שימצא מה שהוא מבקש, דווקא בגבול ישראל...

התחיה של השבת לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם אי-אפשר להיות כי-אם דווקא על-ידי אווירא דארץ-ישראל [=האוויר של ארץ ישראל]... אורח חיים כזה כשיתרבו בנו עובדי עבודת הקדש באמת, מסקלי דרכים ומישרי נתיבות, עד מהרה יגלה ויראה לפנינו הודו והדרו של דור בנינו אלה. אהבתם העזה של הבנים היקרים לעמנו ולארץ קדשנו, תופיע ותאיר ג"כ, כשתתפרש ותתרומם ותמלא הכרה ורגש אמת, על אהבת דודנו רועינו רועה ישראל, אלהי עולם, צור יעקב "אמצאך בשוק אשקך גם לא יבוזו לי", ואהבת תורת חיים. זאת אות הברית, לארץ חיים ולעם סגולה, "זה יאמר לד' אני, וזה יקרא

בשם יעקב, וזה יכתב ידו לד' ובשם ישראל יכנה". לא יבוש עוד להיקרא בשם זה נגד כל העולם הגדול והנאור, כי יכיר את העז ואת האמת שבו. ולב האבות יתחיל להכיר את כל אוצר הטוב והסגולה הגנוזה שבבנים, בעומק נפשם הערה והחיה, והבנים יכירו את הקדושה והטהרה, ההוד והתפארת המלאים בלב האבות, שלקחו להם כל אלה בנחלה מדור דורים, ע"י שמירת קדושתה של תורה ומצותיה וע"י הדבקות הפנימית בשם ד' אלקי ישראל, שוכן בציון ובוחר בירושלם. וכל אחד מחבֵרו יקח את כל הטוב, את כל הנאה והכשר, אחרי הזרחת אור החכמה, הגבורה, העז והענווה משני הצדדים, שכל אלה יביאו להכרה נאמנה, שרק ע"י ההתאחדות הרוחנית של ישראל הצעיר עם ישראל הזקן תבא ישועה ותצמח גאולה...

[בתוך: עקבי הצאן, ירושלים תשמ"ה, עמ' קח]

ה. מדינת ישראל – התגשמות חזון הגאולה

בשעה שמתגלים פעמי הגאולה וצעדיה, הגלות מתעוררת לעומתם, והיא מתעקשת מבלי לסגת אחור, ואז נאבקים כוחות הגלות והגאולה ומתנגחים זה עם זה.

והישרים בליבותם מגדירים את שמחת הנחמות, ובזה ממתיקים את כל היגונות והצרות, והגלות הולכת ומתאפסת, והגאולה באה וממלאת את מקומה.

[הרב יעקב משה חרל"פ, מעייני הישועה, מהד' בית זבול, א, ס]

הקמת מדינת ישראל ביום ה' באייר תש"ח היא אחד הביטויים העיקריים להגשמת חזון הגאולה ועם זאת, היא מעוררת שאלות מגוונות ומורכבות:

1. האם הגאולה יכולה לצאת אל הפועל באמצעות אנשים שאינם שומרי מצוות?
2. האם העובדה שחלק ממנהיגי העם אינם שומרי מצוות פוגמת בתהליך הגאולה?
3. האם מדינת ישראל החילונית היא התגשמות חזון הנביאים?
4. לנוכח מצבה הרוחני של מדינת ישראל ובכללו היות חלק ניכר מתושביה אנשים שאינם שומרי מצוות, הכיצד ניתן לומר ביום העצמאות תפילת הלל?
5. כיצד נדע שהקמת המדינה היא אכן שלב בתהליך גאולת ישראל? ושמא הצדק עם נטורי קרתא וחסידות סאטמר הטוענים כי מדינת ישראל היא 'מעשה שטן'?

להלן ננסה להתמודד עם השאלות הנ"ל ולהציג מגוון דעות של גדולי ישראל בנושאים המדוברים. נפתח את דיוננו בנושא מלכות ישראל ובצורך למנות מלך.

פרשת המלך

כִּי־תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹקֶיךָ נֹתֵן לָךְ וִירִשְׁתָּהּ וְיָשַׁבְתָּה בָּהּ וְאָמַרְתָּ אָשִׂימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתָי. שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹקֶיךָ בּוֹ מִקֶּרֶב אַחֶיךָ תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא אָחִיךָ הוּא. רַק לֹא יַרְבֶּה־לּוֹ נָשִׁים וְלֹא יָסוּר לְבָבוֹ וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יַרְבֶּה־לּוֹ מְאֹד. וְהָיָה כְּשִׁבְתּוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת־מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל־סֵפֶר מִלִּפְנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם. וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לְיִרְאָה אֶת־ה' אֱלֹקָיו לִשְׁמֹר אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לַעֲשֹׂתָם. לְבִלְתִּי רוּם לְבָבוֹ מֵאֶחָיו וּלְבִלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יָמִין וּשְׂמֹאול לְמַעַן יַאֲרִיךְ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבָנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל.

[דברים י"ז, יד-כ]

נבואת ישעיה

וְיָצָא חֹטֶר, מִגֵּזַע יִשָׁי וְנֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה. וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה׳ רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת וְיִרְאַת ה׳. וַהֲרִיחוֹ בְּיִרְאַת ה׳ וְלֹא לְמַרְאֵה עֵינָיו יִשְׁפּוֹט וְלֹא לְמִשְׁמַע אָזְנָיו יוֹכִיחַ. וְשָׁפַט בְּצֶדֶק דַּלִּים וְהוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר לְעַנְוֵי אָרֶץ וְהִכָּה אֶרֶץ בְּשֵׁבֶט פִּיו וּבְרוּחַ שְׂפָתָיו יָמִית רָשָׁע. וְהָיָה צֶדֶק אֵזוֹר מָתְנָיו וְהָאֱמוּנָה אֵזוֹר חֲלָצָיו. וְגָר זְאֵב עִם כֶּבֶשׂ וְנָמֵר עִם גְּדִי יִרְבָּץ וְעֵגֶל וּכְפִיר וּמְרִיא יַחְדָּו וְנַעַר קָטֹן נֹהֵג בָּם. וּפָרָה וָדֹב תִּרְעֶינָה יַחְדָּו יִרְבְּצוּ יַלְדֵיהֶן וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן. וְשִׁעֲשַׁע יוֹנֵק עַל חֻר פָּתֶן וְעַל מְאוּרַת צִפְעוֹנִי גָּמוּל יָדוֹ הָדָה. לֹא יָרֵעוּ וְלֹא יַשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קָדְשִׁי כִּי־מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת־ה׳ כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים. וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא שֹׁרֶשׁ יִשַׁי אֲשֶׁר עֹמֵד לְנֵס עַמִּים אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ וְהָיְתָה מְנֻחָתוֹ כָּבוֹד.

[ישעיה י"א, א-י]

דברי תנאים ואמוראים

ר' יהודה אומר: שלוש מצוות נצטוו ישראל בביאתן לארץ: נצטוו למנות להם מלך (שנאמר "שום תשים עליך מלך") ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק. אם כן - למה נענשו בימי שמואל? אלא לפי שהקדימו עליהם.

ר' נהוראי אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא מפני התרעומת, שנאמר "ואמרת אשימה עלי מלך".

ר' אליעזר בר' יוסי אומר: זקנים שאלו כהלכה, שנאמר "תנה לנו מלך לשפטנו" (שמואל א ח', ו), אבל עמי הארץ חזרו וקלקלו שנאמר "והיינו גם אנחנו ככל הגויים..."

[תוספתא סנהדרין ד, ה; בבלי, סנהדרין ד]

האם מינוי המלך הוא מצווה? בסוגיה זו נחלקו הדעות:

הרב שאול ישראלי[78]

קשה היתה העבודה בפלחה, ברפת ובפרדס, ועם זאת התעקשו לעשותה רק על פי ההלכה - למצוא דרך שהפרות תחלבנה בשבת גם כאשר מסוכן היה להכניס ערבי לכפר, למצוא "הרכבה" מותרת שתשפר את תנובת השזיפים, להקפיד על המרחק שיש לשמור בין גדולי השדה כך שלא יאסרו בכלאיים, ולוודא שהמשק לא יתמוטט גם בעת שמירת השמיטה. חפצים היו בחיים מלאים של תורה ועבודה.

רבנו התמסר לבני המושב בכל מרצו, ועמל להשיב לשאלות המתחדשות בנושאים חדשים אלו של מצוות התלויות בארץ. מעטים היו אז מקורות האחרונים העוסקים בנושא ולשם הכרעה בנושאים אלו היה צורך באישיותו של רבנו, שהיה תלמיד חכם בר אוריין ובעל סברא ישרה ומזוקקת וידע, להוציא הלכה פסוקה מתוך מקורות ראשוניים ביותר ולייסד על פיהם יסודות בהירים המסוגלים להביא לידי בירור מעשי מפורט. לשם כך נדרש רבנו גם לצאת לשדות, להבין את המציאות, ואף להתיעץ עם אגרונומים מקצועיים. רבנו לא חסך כל מאמץ ומתוך התמסרות אין קץ הנהיג את קהילתו והורה הוראותיו.

במשך השנים גיבש רבנו יחד עם בני הכפר דגם מחודש של חיי תורה קהילתיים בשילוב עבודה חקלאית. בשיעורים קבועים ובדרשות בזמנים מיוחדים רומם הרב את חיי היום-יום בכפר. לחגים נוסף נופך חדש, ובמיוחד בחגיגות המשותפות ביום העצמאות, שהפכו דגם לישובים רבים אחרים. בשילוב נדיר של נעם הליכות ותקיפות בעמדות הנהיג רבנו את עדתו. בשיעוריו נטע את אהבת התורה ואת הכלים ללמודה ובהנהגתו את הכבוד ללומדיה.

הרב נטע בעצמו שני עצי תמר בחצר ביתו והיה מקפיד להשקות אותם. מספרים בני הכפר שהיו רואים אותו ביד אחת אוחז צינור השקיה וביד השנייה גמרא. על כך העיד אחד מאנשי כפר הרא"ה: "הוא הפך אותנו לרבנים ואנחנו הפכנו אותו לחקלאי".

[מעובד מתוך: "גאון בתורה ובמידות" - פרקים לדרכו ודמותו]

78 הרב שאול ישראלי (כ"ה בתמוז ה'תרס"ט 14 ביולי 1909 - י"ט בסיוון ה'תשנ"ה 17 ביוני 1995) היה מן הרבנים הבולטים של הציונות הדתית. שימש רב, דיין בבית הדין הרבני הגדול, חבר במועצת הרבנות הראשית, ראש ישיבת מרכז הרב ונשיא מכון ארץ חמדה. חתן פרס ישראל למדעי היהדות.

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא

יום העצמאות תשס"ה

כל הודאה לד' כוללת בתוכה גם הודיה, וגם צעקה לעתיד, בתוך ההלל, בתוך השירה, אנו זועקים הושיעה נא.

ועל אחת וכמה וכמה, בזמנינו, שנשבר עול הגויים מעל צוארינו, נשבר עול הגלות, וזכינו שארץ ישראל בידינו, ויש לנו שלטון בארץ ישראל.

מאוד התענינתי כמה לומדי תורה יש בישראל בקרב הדור הצעיר, ואמרו לי יודעי דבר, כי יש ב"ה 1300 מוסדות תורה ובתוכם למעלה מתשעים אלף! ומלבד זאת בגיל תיכון יש קרוב למאה אלף במוסדות תורה.

היום ארץ ישראל היא גם מרכז התורה הגדול ביותר. גם המדינה היום היא מחזיקת התורה הגדולה ביותר. נצייר לעצמינו כמה כבוד היינו נותנים לאדם פרטי שהיה מחזיק באחוזים מסויימים, כ"כ לומדי תורה.

ב"ה יש היום בארץ ישראל למעלה מ-5 מיליון יהודים, וכמה היו בהקמת המדינה?!

כתוב: "ויתבוננו חסדי ד'" האבן עזרא מפרש, שצריך חסד ד' מיוחד לזכות ולהתבונן, ובפרט בענייני גאולה וישועה, צריך עין טובה ועין מכוונת בשביל לזכות ולראות.

"יראו ישרים וישמחו" אומר המדרש בתהילים: מראית עיניהם של צדיקים מעלה אותם למעלה העליונה. יראו - ישרים, בישרות, בלי נגיעות, אז מגיעים לדרגא של - וישמחו.

הרמב"ם
"משנה תורה"

פרק א, הלכה א: שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך שנאמר שום תשים עליך מלך ולהכרית זרעו של עמלק שנאמר תמחה את זכר עמלק ולבנות בית הבחירה שנאמר לשכנו תדרשו ובאת שמה...

פרק יא, הלכה א: המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה הממשלה הראשונה, ובונה מקדש ומקבץ נדחי ישראל. וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם: מקריבין קרבנות, ועושין שמיטין ויובלות, ככל מצותן האמורה בתורה.

וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו - לא בשאר נביאים בלבד

הוא כופר אלא בתורה ובמשה רבינו, שהרי התורה מעידה עליו, שנאמר: "ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך, ושב וקיבצך מכל העמים. אם יהיה נדחך בקצה השמים, משם יקבצך ה' אלקיך ומשם ייקחך. והביאך ה' אלקיך..." (דברים ל', ג-ה). ואלו הדברים המפורשין בתורה, הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים.

[ספר שופטים, הלכות מלכים ומלחמותיהם. פרק א הלכות א, יא]

בניגוד לדעתו של הרמב"ם, הרואה במינוי המלך מצווה, לדעת אברבנאל עם ישראל אינו זקוק למלך, ופרשת המלך לא נועדה אלא כנגד יצר הרע

רבי יצחק אברבנאל[79]

פירוש לספר שמואל

... אף שנודה [=אם נודה] היות המלך הכרחי מאד בעם לתקון הקבוץ המדיני ושמירתו (מה שהוא בחלוף האמת) הנה בעם ישראל אינו צריך ולא הכרחי להם, וביאור זה שצורך המלכים בעם יוכלל בג' עניינים. האחד לעניין המלחמה להושיע את העם מאויביהם ולהילחם בעד ארצם. העניין השני לסדר הנימוסים ולהניח התורות הצריכות לתקון הקבוץ המדיני, וכמו שהתבאר (אריסטו) בג' מהנהגת המדינה. העניין השלישי הוא להכותו להעניש פעמים שלא כדין כפי צורך השעה, אשר זה יאות אל היכולת המוחלט. והנה שלשת העניינים האלה יצטרכו האומות אליהם, לפי שאין להם תורה ומצות אלקיות ואינם נשמרים מההשגחה האלקית בעת צרותם, אבל האומה הישראלית לא תצטרך לאחד מהעניינים האלה מהמלך, לא לעניין המלחמות ותשועתם מאויביהם כי ילך לפניהם ה' והוא הנלחם להם, וכמאמר אדוננו משה (דברים ל"ג, כט) אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך ויכחשו אויביך לך ואתה על במותינו תדרוך, ודוד המלך עליו השלום אמר (תהלים ג', ט) לה' הישועה על עמך ברכתך סלה, כל שכן שהשופט בישראל היה יוצא לפניהם ובא לפניהם, כמו שמצינו ביהושע שנלחם מלחמות ה' ובכל שאר השופטים, ומהמלחמות שעשה שמואל והתשועות שבאו על ידו, א"כ לא היו צריכים ישראל מלך לעניין המלחמות. וגם לא היה הכרחי להם לסדור התורות והנימוסים לפי שתורה צווה לנו משה, ואמר (דברים ד', ב-ח) לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו וגו', ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צווני ה' אלקי לעשות כן בקרב הארץ וגו', כי מי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו וגו', ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים וגו', רוצה

79 רבי יצחק בן יהודה אברבנאל או דון איסק אברבנאל (1437-23 בספטמבר 1508), מדינאי יהודי, פילוסוף, פרשן מקרא וכלכלן, ממנהיגי היהדות הבולטים בתקופת גירוש ספרד אשר ניסה למנוע את מימושו. ידוע בפירושו על התורה וכן בהיותו שר האוצר בממלכות קסטיליה.

לומר שלא יוסיפו ולא יגרעו ולא יחדשו דבר במצות התורה לפי שהם בעצמם חוקים ומשפטים צדיקים ואין בהם תוספת ולא חסרון, ועוד שאלקים קרובים אליהם והוא יחדש הדבר בעת הצורך ולא יהיה אדם מחדש דבר בתורתו האלקית כי אם הוא לבדו, ולפי שלא היה ביד המלך לחדש בהם דבר אמר בפרשת המלך (שם, י"ז, יט-כ) וכתב לו את משנה התורה וגו', לבלתי סור מן המצווה ימין ושמאל, רוצה לומר אל יחשוב המלך שיסדר נימוסים ויעשה תורות כמלכי האומות, כי הוא לא יסור מן המצווה ימין ושמאל. וגם כן לא היה הכרחי המלך בקרב ישראל לעניין המשפט ולהכותו להעניש שלא כדין כפי צורך השעה, לפי שזה מסרו הקב"ה לשופטים ג"כ כמו שבא בפרשת (שם) כי יפלא ממך דבר וכו', ואמרו במס' סנהדרין פרק נגמר הדין (פ"ו דף מ"ו ע"א) ב"ד מכין ועונשין כדין ושלא כדין כפי צורך השעה ולעשות סייג לתורה. ומלבד זה הודיענו הש"י שאם השופט כפי המשפט הצודק והמסודר יפטור אדם רשע הנה יענישהו הקב"ה בדינו הגדול, וז"ש (שמות כ"ג, ז) מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרוג כי לא אצדיק רשע. הנה התבאר ששלשת העניינים האלה כלם מיוחסים לאל יתברך לעשותם לעמו ישראל, ולכן היה הוא מלכם אין עוד אחר.

... באחרית הימים אחרי היות ישראל בארץ וירשוה וישבו בה בחמלת ה' עליהם, יהיו כפויי טובה וישאלו שלא לצורך למלוך עליהם מלך, לא מפאת הכרח כי אם להשתוות עם האומות הממליכים עליהם מלכים... וכאשר יקרה זה ציווה יתברך שלא ימליכו מלך כרצונם כי אם אשר יבחר ה' אלוקיכם בו מקרב אחיכם, וזו היא המצווה בעצם ובאמת, רוצה לומר שום תשים עליך מלך אשר יבחר ח' בו מקרב אחיך, שיהיה המלך אשר ישאלו נבחר מאת ה' יתברך... הנה אם כן ענין המלך הוא בזה האופן שאין שאלתו מצווה, אבל הוא דבר רשות ודבר מפעל היצר הרע.

[מהד' חורב פירושו לשמואל א, פרק ח]

כיום, לאחר שזכינו לראות בהקמת מדינת ישראל, נעיין בדברי הראי"ה קוק שקבע כי "בזמן שאין מלך... כל שמנהיג את האומה, דן הוא במשפטי המלוכה".

הראי"ה קוק
"משפט כוהן"

וזה היה ענין מלכות בית חשמונאי. ומה שכתב הרמב"ן (בראשית מ"ט, י), שעשו שלא כראוי על אשר לא החזירו המלכות לבית דוד, בוודאי היה ראוי להשתדל בזה, ואם אולי הייתה בזה העכבה, מצד מלכויות המושלות אז עליהם, היה ראוי לדבריו עכ"פ למנע מלקבל מלכות לכתחילה. אבל מ"מ כשמנוהו ישראל בהסכמת סנהדרין, שראו ג"כ שיש צורך בדבר, ואולי ראו שבלא עזרתם של החשמונאים, שזכו לתפארת גדולה באומה, מצד מעשיהם הגדולים וקדושת חסידותם ותורתם המרובה. לא היה אפשר להעמיד מלך מב"ד, ע"כ הסכימו גם הם על המינוי שלהם, ולא נחשב זה להסנהדרין לדבר שאינו ראוי, גם לדעת הרמב"ן, כ"א להחשמונאים עצמם, שהם היו יכולים להשתדל בדבר, ע"פ הסכמת האומה; ואי אפשר לדעת פרטי המצב אז, אע"פ שכתובים לפנינו רושמי דה"י, כמשכ"ל בשם הרמב"ם במו"נ, ע"ד ערך הידיעה של העבר מהדברים הנכתבים. וחוץ מזה נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה... אבל למה שנוגע להנהגת הכלל, כל שמנהיג את האומה דן הוא במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם.

... אבל אותם שהוסכמו בעמדתם לכתחילה, בשביל האומה בהנהגתה הכללית, גם הארצית, כמלכי בית חשמונאי, וגם נשיאיהם, פשיטא דלא גריעי מראשי גליות שבבבל. וע"כ לא הוצרך קרא לרבות ראשי גליות, שהם דווקא מיהודה, ומבית דוד, כמבואר בתוס' שם ד"ה דהכא בשם הירושלמי, אלא להורות דאפילו בגלות יש להם כח של עמידה במקום מלך ישראל. אבל כשמתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, ע"פ דעת הכלל ודעת ב"ד, ודאי עומד הוא במקום מלך, לעניין משפטי המלוכה, הנוגעים להנהגת הכלל.

[משפט כוהן, הלכות מלכים,
ירושלים תשמ"ה. סעיף קמד, עמ' שלח]

דמותה האידאלית של מדינת ישראל

שנים רבות לפני הקמת מדינת ישראל תיאר הראי"ה קוק בכתביו את דמותה העתידית. נעיין להלן בתיאור האידאלי של מדינת ישראל וננסה להתמודד עם מצבה בהווה - מדינה חילונית שאיננה מגדירה את עצמה כמדינת הלכה ואיננה קובעת את יסודותיה בדת היהודית.

ראי"ה קוק
"אורות הקודש"

אין המדינה האושר העליון של האדם. זה ניתן להיאמר במדינה רגילה, שאינה עולה לערך יותר גדול מחברת אחריות גדולה, שנשארו המוני האידיאות, שהן עטרת החיים של האנושיות, מרחפים ממעל לה, ואינם נוגעים בה. מה שאין כן מדינה שהיא ביסודה אידיאלית, שחקוק בהווייתה תוכן האידיאלי היותר עליון שהוא באמת האושר היותר גדול של היחיד. מדינה זו היא באמת היותר עליונה בסולם האושר, ומדינה זו היא מדינתנו, מדינת ישראל, יסוד כיסא ד' בעולם, שכל חפצה הוא שיהיה ד' אחד ושמו אחד, שזהו באמת האושר היותר עליון. אמת, שאושר נשגב זה צריך הוא לביאור ארוך כדי להעלות אורו בימי חושך, אבל לא מפני זה יחדל מלהיות האושר היותר גדול.

[אורות הקודש, מהד' ירושלים תשמ"ה, חלק ג, עמ' קצא]

הראי"ה קוק
"למהלך האידאות בישראל"

האידאה האלוקית והאידאה הלאומית בישראל

בראשית מטעו של העם הזה, אשר ידע לקרוא בשם הרעיון האלהי הברור והטהור בעת השלטון הכביר של האליליות בטומאתה פראותה, נתגלתה השאיפה להקים צבור אנושי גדול אשר "ישמור את דרך ד' לעשות צדקה ומשפט". זוהי השאיפה, שבאה מכח ההכרה הברורה והעזה והתביעה המוסרית הכוללת והרמה, להוציא את האנושיות מתחת סבל נורא של צרות רוחניות וחמריות ולהביאנה לחיי חופש מלאי הוד ועדן, באור האידיאה האלקית, ולהצליח בזה את כל האדם כלו. למלואה של שאיפה זו צריך דוקא, שצבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית, ברום התרבות האנושית, "עם חכם ונבון וגוי גדול", והאידיאה האלקית המוחלטת מושלת שמה ומחיה את העם ואת הארץ במאור חייה. למען דעת, שלא רק יחידים חכמים מצוינים, חסידים ונזירים ואנשי קדש, חיים באור האידיאה האלהית, כי גם עמים שלמים, מתוקנים ומשוכללים בכל תיקוני התרבות והישוב המדיני עמים שלמים, הכוללים בתוכם את כל השדרות האנושיות השונות, מן רום האינטליגנציה האמנותית, הפרושית, המשכלת והקדושה, עד המערכות הרחבות, הסוציאליות, הפוליטיות והאקונומיות, ועד הפרולטריון לכל פלגותיו, אפילו היותר נמוך ומגושם.

אור האידיאה האלקית, העולה ומזדקק בקרב עם כזה ומטביע בו את חייו הלאומיים המלאים, פועל הוא אח"כ בעולם כולו, גם בצרוף כל הכוחות הפרטיים שבכל עם ולשון, בכל מקום שהם, שהיו נמצאים תמיד מוארים באורה זו וחיים בה. ופעולה זו תביא לידי ההכרה הבטוחה, שהחיים המדיניים, אפילו הסוציאליים במובן היותר רחב, יקבלו רק אז את איתניותם ואת ערכם האמתי, דווקא בהיותם יונקים מטל החיים העליון של האידיאה האלהית המוחלטת, המכשרת את כל המציאות כולה, במובנה הרחב והמתנשא גם מעבר לגבולות הכרתנו המוגבלת וצורותיה אל תכלית רוממות מעלתם, ההולכת ומתגברת בנחלה בלי מצרים.

[בתוך: אורות, עמ' קה]

לימים, לאחר הקמת המדינה, כתב הרב שלמה גורן על הקשר בין המדינה לערכי האמונה:

הרב שלמה גורן[80]
"תורת המדינה"

המשטר המדיני אינו יצירה מלאכותית של רצון האדם, הפרט או הכלל. חותמו טבוע בסדרי בראשית והכרח קיומו גזור בחוקי האלוקים ותורתו... סדרי המדינה המכוונים וגינוני המלכות ונימוסיהם הם אספקלריא מאירה לסדרי מלכות השמים... נביאי ישראל יחסו למדינה ולמנהיגיה השגחה שמיימית מיוחדת, ככתוב: "לב מלך ביד ה'" (משלי כ"א, א) ואמרו חכמינו ז"ל: "כשבשר ודם עולה למלוכה לבו נתון ביד הקב"ה" (מדרש משלי, פרק כ"א)... תקומת ישראל ומדינתה בארץ האבות מטילה על העם היושב בציון מצוות וחובות מסוג חדש-ישן, שלא היו נהוגים במשך אלפי שנות גלותנו, אלו הן מצוות ועבירות שבין האזרח למדינה שנצטוונו על שמירתן בתורה ובמסורה.

[...] כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לצוות על זה. על אותה המזיגה הנפלאה של עצמאות ישראל, המושתת על עקרונות היסוד של חוקי האלוהים ותורתו. אין נביא שלא הזהיר את ישראל על כך, ואין מאורע בחיי עם ישראל לדורותיו, שלא הושפע ממילוי שליחות עילאית זו של עם ישראל בארץ ישראל ועל פני תבל. קיומה של התורה בצורה ממלכתית בחיי העם, עיקר יעודה לאחרית הימים חייב להתבטא בחיי המדינה, בהשלטת הצדק האלוהי, משפט התורה ומלכות השמים, על מנת להוות מרכז הכח הרוחני והמוסרי בין האומות"

הרב שלמה גורן, מתוך: דינא דמלכותא בישראל, משנת המדינה, הוצאת: האידרא רבה (ירושלים-תשנ"ט), עמ' 75-83

דברים ברוח זו כתב גם הרב בוגיד סעדון, רבה הראשי של ג'רבה, בהתייחסו למשמעותה הרוחנית של הקמת מדינת ישראל:

הרב בוגיד חנינא סעדון[81]
"אתחלתא היא"

"זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו". תיבת ז"ה נוטריקון ז'יו ה', ותיבת זיו רמז לחודש אייר... ולזה רמז על זכות הדור הזה שזכו בשנת תש"ח יום ה' באייר שכבשו ישראל את ארץ ישראל והתחילה עצמאות העם היהודי שזכה למלכות ומדינה. והגם שלא זכינו עדיין לביאת המשיח ובנין בית המקדש, אך על כל פנים זכינו לאתחלתא דגאולה. זכינו היום לשלושה דברים חשובים והם: קיבוץ גלויות, תחיית השפה ומלכות ישראל. ואפילו שאין המלכות מתאמת לפי הדת והמשפטים של התורה וכל שכן שאין לנו סנהדרין, אך על כל פנים שם מלכות ישראל נתקיים בעולם ויצאנו מהייאוש של אבידת טמיעה באומות בגופנו וברוחנו ושם עם ישראל חי וקיים לעד.

[הרב י' דדון (עורך), אתחלתא היא, מהד' י' דדון, ירושלים 2007, עמ' קלה-קלז]

---

80 הרב שלמה גורן (במקור: גורונצ'יק; כ"א בשבט ה'תרע"ח [3 בפברואר 1918]-כ"ד בחשוון ה'תשנ"ה [29 באוקטובר 1994]) היה הרב הצבאי הראשי למן קום המדינה ועד תשל"א (1971). שימש למשך תקופה קצרה בתפקיד הרב הראשי של תל אביב-יפו ולאחר מכן, בשנים תשל"ג-תשמ"ג (1972-1983), כיהן בתפקיד הרב הראשי לישראל. חיבר ספרים רבים, חתן פרס ישראל לספרות תורנית בתשכ"א (1961) ופרס הרב קוק בתש"ג בעבור השנים תש"א-תש"ג (1941-1943) ובתשמ"ה (1985).

81 חכם בוגיד חנינא סעדון נולד בשנת תרע"ו (1916) באי ג'רבה הסמוך לתוניס. כיהן כראש בית דין של ג'רבה עד שנת תשנ"א (1991), ועבר לפריז, שם עמד בראש קהילה של בני עדתו, ברובע ה-19, והקים את הישיבה "תורה ורחמים" ע"ש רבו חכם רחמים חי חויתה הכוהן. נלב"ע בערב חג שביעי של פסח ביום כ' בניסן תשס"ו (2006) ונטמן בירושלים.

נסיים נושא זה בפיוט שנכתב ליום העצמאות:

שיר חדש לחג העצמאות

לנגון **אשירה נא**, שבח האי תנא, סתם משנה, הוא רבי מאיר בא סימן, **אני יוסף משאש** חזק:

א אתן הודאות , ללובש גאות.
עשה פלאות , בחג עצמאות.

ב נגה אור נעלם , על ראש עם עולם.
הרימו דגלם , בכל מבואות.

ג יקר מאד בא , אחרי כבה.
נר ת"ר רבבה , בכל פראות.

ד יום הקץ השלים , שעבוד אנגלים.
יצאו גאולים , נפשות נכאות.

ו ובצאת הגאים , שסו ערביאים.
אומות פראים , מכל הפאות.

ז סמכו ידיהם , בכלי זייניהם.
ובעצותיהם , שנאה מלאות.

ח פראים באו , כנשר דאו.
ארבו נחבאו , לדם צמאות.

ט מושיע ורב , ריבנו הוא רב.
הכה ערב רב , מכות מופלאות.

י שם כח ואל , בצבא ישראל.
הפעם הואל , גדלו להראות.

יא אויבים נפלו , וגם נשללו.
ישראל עלו , מעלות נשאות.

יב שנת תשי"חה , גדלה השמחה.
גבורה נחה , על עם נבואות.

יג חמשה אייר , יהיה מצוייר.
תושב ותייר , ירבו הודאות.

יד זכרו נפשות , הקדושות.
יהיו נדרשות , לדורות לאות.

טו קדש עמך , בנה אולמך.
יתברך שמך , בכל פיות.

ו. התמודדות עם מגמות החילון ומשברים במדינת ישראל

תדמיתה הציבורית של מדינת ישראל ואירועים שונים שהתרחשו בה במהלך השנים, כגון אירועי גוש קטיף, גרמו לחלק מהציבור לחוש חוסר אמון כלפי המדינה והשלטון.

הגות מגוונת נכתבה בהקשרים אלו ואחרים הן מיד לאחר הקמת מדינת ישראל (בעיקר בעניין הקמתה), הן במשך השנים הרבות שעברו מאז. נפתח את הדיון בדברי רבני הציבור החרדי ביחס להקמת מדינת ישראל ולאופייה הדתי:

ומשראיתי חדלתי להאמין. חדלה האמונה במערכות... חדלה האמונה בכל מה שנראה כבית גדול ומוצק ואיתן שלא ימוט לעולם... ואולי זה מה שה' שואל מאיתנו, לעצור אך לרגע קט... להגדיר מחדש מושגים ביחס למדינתנו... לסדר את התוכן והעוצמות שרכשנו בתקופה זו בכלים ראויים, ולקום בבוקר חדש עם ברק בוהק יותר בעיניים, עם שיר חדש בלב, שיר עוצמתי, שיר מבורר, אותו שיר האמונה שדרכו משתקף צחוקו של ר' עקיבא הרואה שועלים יוצאים מבית קודשי הקודשים... נצעד קדימה בעוז ובענווה.

[מתוך החוברת "ואנחנו קמנו ונתעודד", משרד החינוך, מנהל החמ"ד ומנהל חברה ונוער, עמ' 37-41]

הרב יואל טייטלבוים[82] "ויואל משה"

והנה המהרסים לקחו גאולה מעצמם על ידי השתדלות מגונה אצל האומות לעשות כמעשיהם. תולין עצמן באילן גדול, הרמב"ן ז"ל בשיר השירים, שכתב שברישיון מלכי האומות ובעזרתם ילכו לארץ ישראל... מבאר שם תכף בדברי הרמב"ן שכתב: "הטעם שיהיה מלך המשיח עני ורוכב על החמור, רמז כי לא בקשתם ובחרבם ירשו ארץ, ולא בסוס ורכב, כי אם ברצון הבורא שיפיל וישפיל כל האמות לפניהם..." ומבואר בזה בפרוש, שדעתו ז"ל שלא יהיה הגאולה על ידי שום השתדלות טבעי ואף לא יצטרכו לכלי נשק אלא כמאמר ה'... ומעתה כל מי שיש לו מח בקדקדו יוכל להבין את האסון הנורא אשר קרה לנו בעוונותינו הרבים, אשר כנופיה של מינים ואפיקורסים, רחמנא ליצלן לקחו גאלה וממשלה טרם הזמן, אשר כל הגדולים והצדיקים שבדורות הקודמים מאז שהתחיל הרעיון הטמא של הציונות להתנוצץ, כלם פחדו ורעדו שלא יבצע זממם... שאף אלו היו חברי הכנסת צדיקים וקדושים הוא עוון פלילי, איום ונורא, ליקח גאולה וממשלה טרם שהגיע הזמן, כאשר כבר נתבאר שאיסור השבועה והעברה על הקץ חל על כל ישראל... ואם כן, כל המשתתפים בממשלה זו, המה שותפים לעבודה זרה ועוברים בזה על אסור ד"ייהרג ואל יעבר"...

אותה המדינה הציונית שהיא לגמרי נגד התורה הקדושה, ומיוסדת על כפירה נוראה, שאין ספק שהוא לגמרי נגד האמונה בה' יתברך, ובתורתו הקדושה,

82 הרב יואל טייטלבוים {כונה "ר' יואליש" [י"ז בטבת ה'תרמ"ז (13 בינואר 1887)-כ"ו באב ה'תשל"ט (19 באוגוסט 1979]} היה האדמו"ר הראשון של חסידות סאטמר. מחבר הספרים "ויואל משה" ו"דברי יואל". הנהיג קו שמרני ונודע כמתנגד קיצוני ובלתי-מתפשר של הציונות ו"אגודת ישראל". מילא תפקיד מרכזי בשיקום העולם החסידי לאחר מלחמת העולם השנייה.

ואי אפשר שיהיו אלו שתי האמונות - אמונה במדינה זו ואמונה בתורתנו הקדושה - באדם אחד, כי המה שני הפכים לגמרי ואי אפשר שישתמשו בכתר אחד.

[בהוצאת בימ"ס ספרים "ירושלים", ברוקלין תשכ"א, עמ' פד, קג]

הרב אלעזר מנחם מן שך[83] "מכתבים ומאמרים"

שמא תאמר: "אנחנו לאום, יש לנו ארץ משלנו, יש לנו מדינה, יש לנו חיילים, יש לנו צה"ל, אנחנו חזקים!" אשיבה לשאול אותך: "כמה זמן יש לכם כל זאת, האם לפני כן לא היה קיים במציאות עם יהודי? האם רק בקניינים הללו נעשינו עם יהודי?..."

מה שמייחד אותנו זו התורה, שנתנה לנו לפני שלשת אלפים שנה ויותר... מצבנו כיום מצב רציני ביותר. מצד אחד רואים סמני התעוררות רבתי, הרבה רחוקים מתקרבים ושבים אלינו, אינני יודע אם כבר הייתה אי־פעם קופה כזו... מצד שני, רואים אנו מחזה מחריד ואיום. מרד קיבוצי במלכות שמים... יש הבדל עצום בין יחיד החוטא בינו לבין עצמו, לבין צבור המונים שהתארגנו לחיות בארח שטתי חיים של חטא ועוון.

וביותר קשה הדבר כשיש בארץ ישראל שלטון עברי. יחיד שמחלל שבת חס ושלום, נדמה לו שיש אתו תירוצים, פרנסה וכד', הוא מסגל לרמות את עצמו, אך לאלו שעומדים לרשותם כל האמצעים הממלכתיים מה יש לתרצם?... הלא מדבר ביהודים בני חורין, במדינה משלנו, מדינת ישראל, עם נשיא משלנו, עם שלטון וצבא, הכל מתוצרת עצמית, ומי מעכב בעדם שתשמר פה שבת קדשנו?... הלב בוכה, הלב כואב.

[עמ' ל, לד-לה]

במקור להלן אפשר לראות כעין תגובה לשני המקורות הקודמים. רבני הציבור החרדי עוסקים בין השאר בסכנה הרוחנית שבהקמת מדינה יהודית. הרב ניסנבוים, מהוגי הציונות הדתית, מתאר שני סוגים של מתבוללים:

הרב יצחק ניסנבוים "הגות לב"

*יש מתבוללים שונים. יש **מתבוללים דתיים** ויש **מתבוללים לאומיים**. יש שמחזיקים, לפחות בפיהם: דת ישראל, והם כופרים בלאומיות ישראל. הם אומרים "דת יש לנו, לאומיות אין לנו!", ויש שמחזיקים ג"כ לפחות בפיהם בלאומיות, והם כופרים בדת ישראל, והם אומרים "לאומיות יש לנו, דת אין לנו!". המתבוללים האלה אינם מתבוללים **אקטיבים**, השואפים להתבולל בתוך העמים האחרים. אדרבא, הם אוסרים, כי רוצים הם בכל לבם להשאר **יהודים**, אלה **בדתם** ואלה **בלאומיותם**. ולא עוד, אלא שגם בעת עבדם ברור את העבודה זרה, הם*

83 הרב אלעזר מנחם מן שך (י"ט בטבת ה'תרנ"ח [13 בינואר 1898]-ט"ז במרחשוון ה'תשס"ב [2 בנובמבר 2001]) היה ראש ישיבת פוניבז' ונשיא מועצת גדולי התורה של "אגודת ישראל" ולאחר מכן של "דגל התורה". משנות השבעים הנהיג את הציבור החרדי-הליטאי, אשר ראה בו את 'גדול הדור'.

הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק, מראשי היהדות האורתודוקסית בארצות הברית והמזוהה עם רבני הציונות הדתית, כתב מסה מורכבת על יחסו למדינת ישראל בחיבורו "חמש דרשות". להלן קטעים אחדים מהגותו בנושא זה:

*מבטיחים כי לשם שמים, הדת או הלאומית, כוונתם... ובכל זאת מתבוללים המה האנשים האלה התבוללות **פסיבית**. הדתיים בעצמם אינם ממירים את לאומיותם המה, שכופרים בה, בלאומיות אחרת. סוף סוף הדת מעכבת. **בשומרי הדת אנן עסקינן**! והלאומיים אינם ממירים את דתם שכופרים בה, סוף סוף הלאומיות מעכבת. **בלאומיים אמתיים אנן עסקינן**!*

[עמ' 129]

הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק
"אברהם העברי"

כנראה, שהמונח "העברי" אוצר בקרבו יותר מציון גיאוגרפי, "עברי" הפך לסמל של יהדות, להשקפת עולם של עם ישראל. יהודי חי לא רק בעבר אחד, אלא בשני העברים של הנהר בעת ובעונה אחת. אברהם לא נעקר מעולם בשרשו מהמקום בו כרת ברית עם בורא העולם וקיבל עליו את השליחות לאנושות, כאשר עבר את הנהר לארץ חדשה, היה לאזרח נאמן שלה. הוא השתתף בכל השטחים של חיי יצירה. הוא בנה אוהלים, גידל צאן, ניהל מו"מ עם מלכים ורוזנים וכרת בריתות איתם; למד את שפתם, שילם מיסים, ובעת הצורך - הגן על הארץ. אולם בעת ובעונה אחת היה גר גם בעבר הנהר, באותם המרחבים שה' והוא נפגשו, מאותם המרחקים לקח אברהם איתו משהו, כלומר: את החזון של בורא העולם, של סדר עולם חדש ומוסר חדש. חזון עבר הנהר מעולם לא גז מעיניו של אברהם.

אנו היהודים עברנו הרבה נהרות, התגוררנו בהרבה ארצות, אולם במובן רוחני, אידיאולוגי, דתי, נשארנו מושרשים בעבר הנהר. על הירושה של עבר הנהר, ירושה של קדושה, של טהרה וביחוד של חיי-גבורה, של "אוזר ישראל בגבורה", שמרנו כעל בבת עינינו.

תשאלוני: מהו היחס של האורתודוקסיה למדינת ישראל? אינני יכול לדבר בשם כולה; כעת אני מדבר בשמי, אך דומני כי רבים יסכימו אתי. בוודאי שיחסנו הוא חיובי; האם אפשר להיות אחרת? איזה יהודי, מאמין, יכול להיות נגד ישראל? הבה נקבע באופן פשוט: הקב"ה יצר את מדינת ישראל. האם יכול בשר-ודם להתחצף ולהתנגד למדינה?

מכרי, תלמידי, יודעים היטב את השקפתי בנידון. אולם המדינה היא רק גדה אחת מהנהר; הנהר של הקיום היהודי יש לו גדה שניה; מעבר לגדה ההיא עומדים דורות של חכמי המסורה, דורות שחישלו את קיום הגבורה שלנו, את מידת הגבורה; דורות שקידשו בדמם את קיומנו. עם אותם הדורות מעבר הנהר אנו מאוחדים. מאותם הדורות יונקים שורשי חיותנו. לאותם הדורות שעומדים בעבר הנהר שייכת נשמתנו, לבנו.

בכל לבנו מעריכים אנו את המדינה, מתפללים לשלומה, שולחים אליה את בנינו ועומדים מאוחדים להגן עליה, אבל אין היא הטוב העליון. האידיאל העליון ביותר שלנו הוא השקפת העולם שלנו, יסוד-היסודות של קיומנו הוא אותו עבר הנהל המסמל את האומה בעימות שלה עם בורא העולם ועם דרך החיים המיוחד שלה. לפעמים תכופות מתפלל אני שיעלה בידנו לבנות את גשר הפאר בין עבר הנהר המדיני-מלכותי, שבו נמצאת המדינה, ועבר הנהר הרוחני-מטפיסי, שם האומה מתייחדת עם בוראה. לו תפילה זו הייתה מתקבלת, הייתה הקדושה של אותו עבר הנהר המיסטי אופפת את המדינה, ושני עברי הנהר היו משתפכים לקיום היסטורי-דתי נהדר אחד.

לדאבוננו ישנם גורמים מסוימים בישראל שרוצים למנוע בעד הגשמת התפילות הללו ורוצים, להכעיס, להרוס את כל הגשרים בין שני עברי הנהר. הכוחות הללו רוצים דווקא כי האומה הישראלית תבחר באחת משתי הגדות - את החילוני-מדינתי. אני תקוה כי שעה זו מעולם לא תגיע ושכל מחשבותיהם תתבדינה. אולם אם תוצג לנו השאלה, במה אנו בוחרים - במדינת ישראל חילונית, שניתקה, ח"ו, את כל קשריה עם המסורה העברית מעבר הנהר, או בא-לקי ישראל. הלא תבינו, כי כולנו, פה אחד, נבחר בא-לקי ישראל... נכון, לא תמיד הננו שבעים רצון ממעשים ותכסיסים מסוימים של הממשלה, אך אין זה גורע מחשיבותה של מדינת ישראל כמכשיר של הגשמת ירושת הארץ. הננו יודעים שהממשלה איננה המדינה עצמה. ממשלה באה וממשלה הולכת, מושל הולך, מושל בא, הארץ והמדינה - אנו מקווים לקב"ה - לעולם עומדת!!"

[בתוך: חמש דרשות, מכון טל אורות, ירושלים תשל"ד, עמ' 75]

הראי"ה קוק, ובעקבותיו בנו הרב צבי יהודה קוק, היו מודעים לקשיים הרוחניים והאידאולוגיים הן בתנועה הציונית בשעתה הן לנוכח הקמת מדינת ישראל. למרות זאת הדגישו שניהם כי לא די בהסתכלות חיצונית-שטחית בתהליך התחייה, אלא חובה **להעמיק ביסודות הרוחניים המניעים אותו.**

הראי"ה קוק
"להוסיף אומץ"

כשבני אדם חופרים באר עמוקה, כדי להשיג מים חיים בארץ צייה וצחיחה, הכורים מתייגעים, בעמל רב עולה להם לבוא עד העומק המוכשר להנביע את המים. ולפעמים הייאוש מתגנב בלב ואומר להם: הלא כבר יגעתם כל כך הרבה וחרס עלה בידכם ומים לא מצאתם, על כן טוב יותר שתחדלו מעבודתכם, לכו איש לאוהלו, ובקשו לכם עניינים קרובים יותר לשכר. רבים מעיפי הגוף וחלושי הנפש ודאי פורשים מן העבודה והולכים להם באשר ילכו. אבל אלה הקשורים בקשרי נשמה עם החפץ של מגמת הבאר החיה שבעתיד, בייחוד אלה, שהאמונה חזקה היא בלבבם שהמים החיים מוכרחים סוף כל סוף להיות זורמים ממקום

זה והארץ צחיחת הצמא תיהפך על ידם לגן עדן, להחיות עם רב, אלה לא ייסוגו אחור מפני תולעת הייאוש ובחירוף נפש ימשיכו את עבודתם. והנה אחרי שביעת די עמל והנה זרם מים פרץ והרי הוא עולה ושוטף, אבל המים דלוחים הם, מעורבים ברפש וחול, ולא יצלחו להרוות צימאון אדם ובהמה. אז שוב תתחלק המחנה העובדת לשנים. האחת אומרת: ראו נא הנה כל יגיעתנו בדי ריק, ומה בצע בעמלנו, אם אחרי עבודה כל כך מפרכת הגענו עד מעין נרפש אשר מימיו לא יצליחו לשתייה? והם הולכים עתה בדרך הנואשה של החלק הראשון, אשר מרפיון ידיים פירש זה מכבר מעבודת הכרייה והלך לו באשר מצא. ואמנם זה החלק של העם, בריא הגו וחסון הנשמה, הוא יאמר להם: ראו אחים כמה מסוכנת היא הטעות הגדולה שלכם, ויותר ממה שאנו מאשימים את הפורשים מהעבודה הקדושה והגדולה שלנו בראשונה, בעת אשר אחרי הטורח הגדול שעבר עליהם לא נראה רמז של מעין חיים, הננו מאשימים אתכם, אתם אשר יד ביד וכתף בכתף יחד עבדנו ועד כה באנו, עד אשר המים החיים התחילו לזרום, הנכם כעת, בעת אשר משאת הנפש שלנו הולכת ומתקרבת ושמש השאיפה הוא מחל להיות הולך וזורח, הנכם פורשים מן העבודה בשביל פחד השווא, של הרפש אשר נראה לכם בפרץ המים בראשית היגלותו. מדוע אינכם שמים על לב, כי רק מפני שעדיין לא באנו עד העומק הרצוי, עד המקום אשר שם המים הצחים משיבי הנפש זורמים. בשביל כך הננו רואים כעת עדיין מים דלוחים? על כן אחי, במרץ אדיר יותר בכוחות כבירים יותר, נחדש את מפעלנו הגדול, ובוא נבוא עד התהום, עד מוצא המים הצלולים והזכים ואז הכל יראו וינהרו.

לשמע דברים ישרים כאלה ישוב המחנה הפורש, גם באחרונה וגם בראשונה ויצטרף להעבודה, ואז הברכה תופיע על ידם וכפי המידה של העמקת חפירתם כן יגדל הזרם של המים החיים, וכן יסופו כל הרפש והטיט, אשר במי הבאר ומים נוזלים, קרים, מתוקים ומרווים, צלולים ובהירים, יעלו הרים וירדו בקעות והיו לברכת גויו ואדם רב.

הבאר אשר אנחנו כולנו כורים, עבודת הקודש היא אשר עובדים אנחנו כולנו, כל הקרב אל עבודת בנין ארץ ישראל ותנועת התחייה, מיום החלה להכות גלים בלבות רבבות אלפי ישראל עד היום הזה. כמה תקופות של ייאוש כבר עברו על עבודתנו המקודשת? כמה פירשו מן הצבור המתחזק בבניין ארצנו הקדושה הנשמה? כמה הכריזו כבר כי הכל הולך לטמיון ואין שכר לכל העבודה הגדולה הזאת? מי הם אשר נשארו עמנו? אמיצי הרוח, ברי הלב. ולא נכחד, שגם אומץ גופני במידה ידועה דרוש היה לכך, אבל עתה הנה כמדומה שהגיעו כבר ימים, אשר שום איש לא יוכל לכחש, שבאר התחייה החלה לזרום מים. הנה יש תקווה שעבודתנו לא תהו היא, כי יש כאן דבר ד' ויש כאן צמח צדקה לבית ישראל ולאדם כולו. אבל עוד הפעם כרוזא של המתייאשים קרי בחיל: הנה מי באר התחיה דלוחים הם, רפש וטיט הם גורפים אתם, על כן חדלו לכם מהעבודה הזאת אשר שכר אין לה.

אבל מה יאמר המחנה של השרידים אשר ד' קורא? לא נכחיש את החוש, לא נאמר שכבר כל הזרם של מי הבאר אשר חפרנו מים צלולים הם גם כעת. אבל בשום אופן לא יקשיב ישראל לקול מייאשיו, לקול מהירי הלב, הבאים כעת להחליש ידיים רפות, במקום שחובת קודש קדשים היא לחזקן. אם הזרם התחייתי והמרץ של העבודה הבניינית אשר לארץ ישראל, עדיין לא כולם

מראה טהור להם מה היא התשובה אשר אנחנו חייבים להשיב על השאלה המרה הזאת? רק אחת היא אמרתנו עליה: התחזקו הכורים. הוסיפו להעמיק. כל החיל אשר נגע ד' בלבו, כל אשר לא קרב עדיין אל מלאכת הקודש של בנין הארץ ותחיית האומה וראשית מצעדי גאולתה, ירוץ כגיבור אורח ויבוא אלינו לעמוד כל אחד במקצועו וכישרונו בשורת העובדים. ואלה אשר כבר התחילו בעבודה וידיהם רפו מפני המכשולים הרבים אשר פגשנו, אל ירפו ידיהם, נחפור את בארנו הקדושה, עוז לנו באלוקים סלה, וצור ישראל עזרו וישעו עמנו הוא. ואם מי הבאר אשר התחילו להיות מפכים רפש וטיט הנם מזרימים, לא נפרוש בשביל זה מהעבודה, כי אם ביתר חיל ויתר אומץ נעמיק לחפור את באר תחייתנו הקדושה, ובת קול עתידה להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת: כל מי שפעל עם אל יבוא וייטול שכרו. נוסיף להעמיק את באר התחייה ברוח ובחומר.

נרד עד התהום העמוקה של המחשבה התחייתית אשר נשטפה על ידי זרם של מחשבות שטחיות, שאינן אומרות את מגמתה העמוקה התהומית, נאדיר את המפעלים, נעסוק במרץ מלא חיים, בגבורת נשמה, בהקמת השוממות, בהרחבת הגבולים, בבניין הערים והכפרים, ויחד עם זה נתאמץ להרבות אור התורה בארץ חיינו להגדילה ולהאדירה, ואז רוחנו הנאמן והמקודש הנובע ממקור ישראל, בכל הדרת קדושת תפארתו, יגלה ויראה על שדרות המפעל כולו, והתנועה הלאומית כולה תצא על ידינו מידי עבי הטיט של המעטפה החילונית שלה, ותתעטר בעטרת הוד קודש אשר רעם גבורה לה, ופאר קודש לה, ויפעת נשמת הצבי והתפארת של אור ישראל וקדושו יאיר עליה, לעיני כל ישראל ולעיני כל עמי הארץ לחן ולכבוד ולרוממות קרן ישראל בנחלת קדשו סלה. ובאר ישראל תפכה את מימיה החיים והזכים, "ומעין מבית ד' יצא והשקה את נחל השטים", במהרה בימינו אמן.

[בתוך: מאמרי הראי"ה, מהד' קרן כ"ץ מקסיקו-ירושלים תש"ם, עמ' 72-73]

הרב צבי יהודה הכוהן קוק[84]
"לנתיבות ישראל"

המדינה כהתקיימות חזון הגאולה

אותה הדרכת ההדרגה קמעא קמעא, שהיא קובעת את מהלך גאולתם של ישראל לכל צדדיה המעשיים והרוחניים, הלא היא כוללת בתוכה גם את כל ההפסקים והעיכובים, גם את כל הנסיגות והכישלונות, גם את כל העיכובים והסיבוכים, אשר לכל פרשת המהלך הזה, אשר לכל שלשלת חלקי ההדרגה הזאת.

תופעת דורות מופלאה זו, כל זמן שלא נתמלא כל אורה ולא נתגבר כל כוחה, כל זמן שלא באה לידי השלמת כל צורתה ולא הגיעה לידי גמר שכלולה, הנה במידה זו של העדר ההשלמה והשכלול, של חסרון הכח והאור, מוצאים מקום לחול ולהתבלט מיני פגמים ורפיונות, מחשכים וקלקולים - והם

84 הרב צבי יהודה הכוהן קוק (ט"ו בניסן ה'תרנ"א [23 באפריל 1891]-י"ד באדר ה'תשמ"ב [9 במרץ 1982]) היה ראש ישיבת "מרכז הרב" וממנהיגיה הרוחניים של הציונות הדתית. בנו ותלמידו של הרב אברהם יצחק הכוהן קוק.

מזקיקים לתגבורת של תיקון וחיזוק, לתוספת של עלייה ושיפור, ליתר שאת ויתר עז של שלמות רוממות. בינתיים בסתרי המדרגות של המהלך הזה, עד שלא נגמרה כל מידתה של החירות יש עדיין מקום למשהויים של עבדות, עד שלא נתגלתה התשובה השלמה, יש עדיין מקום לסרכות חטאים. עד שלא נתבררה כל פעולת הטיהור העליון והחדרת ההתחדשות הפנימית יש עדיין מקום לצחצוחי טומאת הגלות ולאבקות חלודתה. עד להופעת כל האורה יש עדיין מקום לערבובי צללים וערפלים - וכל אלו כאילו מסבכים ומבלבלים את כל עיקרו של המהלך הגדול הזה, והרי הם מחייבים ומזרזים, בכל תוקף ואומץ, את התאזרות התעצומות של שותפותנו למעשה אלהינו במפעל ראשית אחריתנו המבורכה והשגיאה מאוד. בינתי, במפלאות הפסיעות הנשגבות והמסבכות של מהלך הגאולים מתגלגלות ונטפלות גם עפויות גושים ואפלוליות אוירים, של ארצות העמים, עם רבבים חיצוניים ופנימיים שבמעשה ושברוח, לתוך תחומה של ארץ חיינו ומורשת תחיתנו, והננו נדרשים ונקראים אל מלוא החסן ומרחב האמת של כל קוממותנו האלקית כלה, של כל אמונת הבראתנו ותחושת מולדתנו כלה, "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון".

[הוצאת ישיבת בית א'ל, חלק א, עמ' קצח-קצט]

בדברי הרב צבי יהודה קוק מושם דגש **בהתבוננות בתהליך הגאולה כולו**, כולל מצבה הרוחני של מדינת ישראל ובראייתו **כחטיבה אחת** שיש בה עליות ומורדות. התפקיד המוטל עלינו כולל עזרה בתיקון העולם, התמודדות עם משברים וקרוב הגאולה השלמה.

אף, הרב שלמה גורן, הבהיר כי חרף החסרונות הרי שמדינת ישראל של ימינו היא ללא ספק, חלק מעידן חדש, של סיום הגלות, תחילתה ואף יותר מתחילתה של גאולת ישראל.

הרב שלמה גורן
"תורת המדינה"

השאלה העומדת לפנינו היא : האם מדינת ישראל ממלאת חזון נבואי או הלכתי כל שהוא? האם היא משתבצת בתוכנית היסטורית-הלכתית של עם ישראל או אינה אלא אירוע טבעי ללא קשר עם חזון הנבואה? האם עם תקומת המדינה בשנת תש"ח סיימנו את תקופת הגלות ונכנסנו לתקופה הסטורית חדשה, היא תקופת הבית השלישי שראשיתה זהה עם תקופתנו , תקופת מדינת ישראל? [...] מה נשתנה איפה בהקמת מדינת ישראל? בין חמשת הפונקציות של הבית השלישי לפחות שלוש מהן ביצענו במלואן או בחלקן (א) שחררנו את הארץ. (ב) הקמנו ממשלה ריבונית (ג) קיבצנו גלויותינו. [...] חסרות לנו עוד שתיים : לא הקמנו את הסנהדרין [...] וכמובן שגם הפונקציה החמישית בניין בית המקדש לא בוצעה. אבל בין חמשת הפונקציות הנ"ל שלוש מהן ביצענו. האם אין אלו יכולות להצביע על מהותה של התקופה שאין היא המשך תקופת הגלות, אלא כבר נכנסנו ראשנו ורובנו לעידן של הביתה שלישי ובה נסתיימה תקופת הגלות? העובדה ששערי הארץ פתוחים לכל יהודי, אנחנו מוכנים לקלוט אותם והארץ משוועת לעולים יהודים, שחררנו את הארץ והקצמנו מדינה יהודית ריבונית, בחסדי ה'- אלה משימות חשובות ביותר שמטביעות את חותמן על העידן שלנו.

[הרב שלמה גורן, מתוך: מדינת ישראל לפני חזון הנבואה וההלכה, תורת המדינה,
הוצאת: האידרא רבה (ירושלים-תשנ"ו), עמ' 465-470]

מזיכרונותיו של ר' משה יקותיאל אלפרט (חרדי וציוני, איש היישוב הישן בירושלים)

ביום הבחירות הראשונות לכנסת בשנת 1949 קמנו מוקדם בבוקר אני ואשתי ואחי, לבשנו בגדי שבת לכבוד היום הגדול והקדוש הזה כי "זה היום עשה ה', נגילה ונשמחה בו". אחרי אלפיים שנות גלות או יותר, אפשר להגיד מששת ימי בראשית ועד היום הזה, לא זכינו ליום כזה, שנלך לבחירות למדינה יהודית ו"ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה"...

הגענו לקלפי ופנקסי הזהות של מדינת ישראל בידנו. בשמחה רבה ועצומה הלכנו את הדרך הקצרה מביתנו... כל הדרך אל הקלפי, הלכתי כמו בשמחת תורה אצל הקפות עם ספר תורה, כי פנקס הזהות של ישראל היה בידי. לא היה גבול לאושרי ושמחתי. לקחתי פתק ושמתי אותו לתוך המעטפה שקיבלתי... הגיע הרגע הכי קדוש בחיי, אותו רגע שלא זכו לו לא האבא שלי, ולא הסבא שלי. רק אני בזמני זכיתי לרגע קדוש וטהור כזה. אשרי לי ואשרי חלקי!... שמתי את המעטפה בקלפי והלכתי להתפלל, יום חג גדול.

הרב יצחק שילת[85] "מהי ציונות דתית?"[86]

הקדמה

מזה שנים אחדות עולות בשיח הציבורי תהיות בדבר הזהות של הציונות הדתית. האם קיימת עדיין זהות ציונית-דתית? לרבים יש תחושה כאילו הציבור הציוני-דתי שסוע ומפולג מכדי שתהיה לו זהות אידיאולוגית מאחדת. יהיו שיאמרו: ומה בכך? מדוע צריכה להיות זהות מאחדת? הם כמובן יוסיפו ויטענו שבעידן הפוסט-מודרני כך נאה וכך יאה, שלא תהיה לקבוצה גדולה של אנשים זהות רוחנית אחידה, אלא "כל אחד והאמת שלו".

לא אנסה כאן להיכנס לויכוח פילוסופי עם הפוסט-מודרניזם, ואף לא להיעזר בתובנות פסיכולוגיות אודות הצורך הקיומי של האדם בשייכות חברתית. מגמת הדברים דלהלן היא לנסות להגדיר את תחום הגזרה של הציונות הדתית מבחינה תורנית, דהיינו מבחינת מחויבותנו לערכי התורה אשר הולידו את התנועה ההיסטורית של הציונות הדתית.

נסיים פרק זה, שעסק בקשר המיוחד שבין עם ישראל לארץ ישראל, ובקשר שבין ציון לציונות, במאמר מסכם המבהיר באופן מקיף ומעמיק - מהי 'ציונות דתית':

85 הרב יצחק שיל"ת [= שיוויתי י' לנגדי תמיד]; (נולד בכ"ט באייר ה'תש"ו [30 במאי 1946]) ממייסדי ישיבת "ברכת משה" במעלה אדומים ואחד מראשי הישיבה, חוקר, מתרגם ועורך של כתבי הרמב"ם.

86 המאמר ראה אור לראשונה בכתב העת מעשה חושב א (תשע"ו), ומתפרסם כעת באדיבות המחבר הרב יצחק שילת והעורך הרב ליאור לביא.

"כאדם האומר נחזור על הראשונות".

ראוי גם לציין טרם שנתחיל בדיון, כי השכל הישר של המון העם ממשיך להכיר בזהות ציונית-דתית, אף אם אינו יודע להגדירה במדויק. ראו למשל ההתבטאויות אחרי הבחירות האחרונות לכנסת, כולם דיברו אז על 'הציונות הדתית' כעל קבוצה גדולה ומזוהה היטב בחברה הישראלית.

אקטיביזם היסטורי

ובכן, מהי ציונות דתית? קודם כל: השקפת עולם הקוראת לעם ישראל לעשות מעשה של יציאה מן הגלות, דהיינו לפעול באופן אקטיבי כדי להפוך מעם מפוזר ומפורד בין העמים לעם ריבוני היושב בארצו.[87]

השקפת עולם אקטיבית זאת אינה מובנת מאליה, שכן אלפיים שנות גלות יצרו בעם מנטליות פסיבית, שלפעמים גובתה גם באידיאולוגיה דתית. את מקורותיה של השקפת העולם הדתית האקטיבית יש למצוא כמובן בתורה שבכתב ושבעל פה, אבל אנו נתחיל דוקא ברבותינו הראשונים, אשר מהם יתד ופינה לקביעת הלכה בכל חלקי התורה ובכל המעשה אשר יעשה ישראל.

שלש גישות מצינו אצל הראשונים, שכל אחת מהן מחייבת, מנקודת מבט אחרת, אקטיביות ביחס ליציאה מן הגלות. שלושת ראשי הגישות הללו (לא לפי סדרם הכרונולוגי) הם: הרמב"ן, הרמב"ם וריה"ל.

הרמב"ן קובע בפשטות שמוטלת על עם ישראל, ועל כל יחיד בישראל, בכל הזמנים ובכל הדורות, מצות עשה מן התורה לדור בארץ ישראל. זוהי כידוע שיטתו להלכה, בהוספותיו לספר המצוות מ"ע ד, ובפירוש התורה לבמדבר לג, נג. עם ישראל מצווה לרשת הארץ, ולא להניחה ביד זולתנו מן האומות או לשממה, וכל אדם ואדם מישראל מצווה לשבת בה.[88] הדבר היחיד הפוטר אותנו ממצוה זו הוא אונס, דהיינו אי אפשרות מעשית לקיימה, "אנוס רחמנא פטריה", כמו מי שאינו מוצא בשום אופן אתרוג, שאין הוא יכול לקיים את מצות ארבעת המינים. אבל מעת שנוצרת אפשרות לעלות לארץ ישראל - אנו חייבים חיוב הלכתי ישיר לממשה.

יתר על כן, הרמב"ן טוען (בפירושו לוויקרא י"ח, כה), על פי דברי חז"ל בספרי, שבאמת המצוות כולן, גם אלה שאינן תלויות בארץ, נועדו לקיימן בארץ ישראל, וקיום המצוות בחוץ לארץ הוא בבחינת "הציבי לך ציונים", כאילו רק כדי שלא נשכח איך לקיימן. לפי זה ברור שלא רק החובה ההלכתית הישירה של ישיבת הארץ מחייבת אקטיביות, אלא גם התורה כולה מחייבת זאת.

87 נעיר כבר כאן, שגם אותם ראשי ה"מזרחי" שתמכו בזמנם בהתיישבות באוגנדה, היו ציונים-דתיים, שכן הם ראו במעשה זה צעד ראשון ליציאה מגלות לעצמאות ושלב ביניים לקראת החזרה לארץ ישראל.

88 יש לתמוה על בעל שו"ת "ישועות מלכו" (יו"ד סימן סו) שכתב: "גם לפי דעת הרמב"ן שחשב זאת למצות עשה מכל מקום בעיקר המצוה אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש ארץ ישראל שתהיה תחת ירושתנו, לא על ביאה ריקנית של עתה", והוא משווה את העלייה בזמנו שאינה מאפשרת שלטון על הארץ ללקיחת חיטים לשם אפיית מצה, דהיינו להכשר מצווה; שכן בדברי הרמב"ן בספר המצוות מפורש שמלבד ירושת הארץ בכיבוש ושלטון, המצווה כוללת גם את החובה האישית לדור בארץ ישראל אפילו בזמן הגלות: "ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה והיא דירת ארץ ישראל... הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה, אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה" וכו', ע"ש.

מצוות לאומיות

לעומת הרמב"ן, הרמב"ם אינו מונה את מצות הישיבה בארץ ישראל כמצות עשה (ועל כך באה השגת הרמב"ן בספר המצוות), ולדעתו אין חיוב הלכתי ישיר על כל אדם מישראל לדור בארץ ישראל. הוא גם אינו מזכיר בשום מקום את הרעיון של "הציבי לך ציונים". אולם, בראש הלכות מלכים ומלחמות כותב הרמב"ם: "שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך, שנאמר "שום תשים עליך מלך", ולהכרית זרעו של עמלק, שנאמר "תמחה את זכר עמלק", ולבנות להן בית הבחירה, שנאמר "לשכנו תדרשו ובאת שמה".

שלוש מצוות אלה הן כמובן מצוות המוטלות על הציבור, ולא על כל יחיד באופן אישי. אדם פרטי אינו יכול למנות מלך בישראל, ואף לא לבנות את בית הבחירה. עם זאת, ברור שלמצוה המוטלת על הציבור יש השלכה על היחידים, כי אם אף אחד לא יקח על עצמו אחריות לקיום המצוה - כיצד היא תתקיים? יש לראות אפוא את המאמצים שעושים היחידים לקדם את אפשרות קיום המצוה - כהכשר מצוה. הישיבה בארץ ישראל אמנם אינה מוגדרת כמצות עשה המוטלת על כל אדם באופן אישי, כמו לשיטת הרמב"ן, אבל היא מוטלת על הציבור כחלק מההכנה הדרושה לקיום מצוות העמדת מלך ובנין בית המקדש, שכן "אין מעמידין מלך ישראל בחוץ לארץ" (תוספתא, סנהדרין ד, ו), ואין צריך לומר שבנין בית הבחירה צריך להיות במקום אשר בחר ה'. נמצא שהשאיפה לארץ ישראל לשיטת הרמב"ם מחויבת, ככל שהיא אפשרית, מדין הכשר מצוה למצוות הלאומיות המוטלות על עם ישראל.[89]

89 אין להעלות על הדעת שמצוות מינוי מלך ובניין בית המקדש הן מצוות התלויות בארץ במובן של מצוות שחייבים בהן רק כאשר נמצאים בארץ, וכאשר אין נמצאים בארץ פטורים מהן, כמו מצוות ביכורים ושמיטה וכיו"ב. שהרי מצוות "ועשו לי מקדש" ניתנה עוד לפני הכניסה לארץ, ורק מיקומו הקבוע של המקדש התחדש עם הכניסה לארץ. כך כותב הרמב"ם בראש הלכות בית הבחירה: "מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים עליו הקרבנות וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה, שנאמר 'ועשו לי מקדש'. וכבר נתפרש בתורה משכן שעשה משה רבינו, והיה לפי שעה, שנאמר 'כי לא באתם עד עתה' וכו'... כיון שנבנה המקדש בירושלים נאסרו כל המקומות כולן לבנות בהן בית לה'". גם מצוות מינוי מלך התחילה טרם הכניסה לארץ, שהרי משה רבנו מלך היה (זבחים קב ע"א), ומיהושע לומדים דין מורד במלכות (סנהדרין מט ע"א), אלא שלמן הכניסה לארץ שוב אין מעמידין מלך בחו"ל.

משמעות הדבר היא שהתורה רואה בארץ ישראל את מקומו הלאומי של עם ישראל, לא רק כ"מקום תחת השמש" שבו הוא יוכל לחיות באופן בטוח, אלא כמקום שבו הוא מצווה לחיות, מקום שרק בו הוא יכול לקיים את המצוות הלאומיות המוטלות עליו, לשון אחרת: את ייעודו הדתי. שהרי כך נאמר למשה רבינו לפני מתן תורה בסיני: "כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל... אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל" (שמות י"ט, ג-ו). פירש רש"י על פי המכילתא: "אלה הדברים - לא פחות ולא יותר". משמע: ההגדרה "ממלכת כהנים וגוי קדוש" היא דווקנית. מה ההבדל בין 'גוי' ל'ממלכה'? 'גוי' הוא עם. 'ממלכה' היא עם ריבוני בארצו. השאיפה לארץ ישראל היא אפוא השאיפה לחזרת עם ישראל אל המקום שבו הוא יכול להשלים את הייעוד שהוטל עליו עובר למתן תורה, להיות לממלכת כהנים וגוי קדוש.[90]

כבר כתבתי במקום אחר[91] *שלשיטת הרמב"ם סגולתה של ארץ ישראל נובעת מהיותה מקומו הלאומי של עם ישראל. ארץ ישראל היא מקום התורה, ממנה יוצאת הוראה לעם ישראל, בה תלוי הלוח העברי, סדר הזמנים של עם ישראל, יושביה הם קהל ישראל. רק בה יכול להתקיים האידיאל של ממלכת כהנים וגוי קדוש. על כן ראה הרמב"ם חובה לעצמו לכתוב "ספר מחוקק כולל"*[92] *שלא יחסרו בו המצוות שאינן נוהגות בזמן הגלות. שכן הגלות היא מצב של אונס, והאתגר הוא לצאת מן המצב של אונס למצב שבו התורה כולה תוכל להתקיים.*

כך כתב הרמב"ם כאשר חוה את אונס השמד בארצות המגרב: "והעצה אשר אני יועץ לכל אוהבי ולמבקש ממני עצה - שיצא מאלו המקומות, וילך למקום שיוכל להעמיד דתו ולקיים תורתו בלא אונס", "שילך לארץ ישראל לשכון שם".[93] *מדוע לארץ ישראל? אפשר לומר: בגלל חביבותה, בגלל מעלתה, ע' הלכות מלכים פרק ה' הל' י-יב. אך לשיטת הרמב"ם העיקר הוא: כי שם אפשר להתחיל להכין את קיומן של המצוות הלאומיות. ואכן, בהמשך הלכות מלכים, בפרק י"א, הרמב"ם מתאר את הציפייה למלכות ולמקדש בדברים הבאים:*

"המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה, הממשלה הראשונה, ובונה המקדש, ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמיטין ויובלות, ככל מצותן האמורה בתורה...

אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים, ומחדש

---

90 את "לא פחות ולא יותר" ניתן לפרש גם כך: "לא פחות" - התורה אינה מסתפקת בזה שכל יחיד ויחיד יקיים תורה ומצוות, אלא דורשת שהאומה תנהג בדרך התורה והמצווה ותהיה ממלכת כוהנים. "ולא יותר" - התורה אינה דורשת מעם ישראל להפיץ אותה בעמים, אלא למלא את ייעודו שלו, וכשיצליח במשימתו, אזי יתקיים "ונהרו אליו כל הגויים".

91 בין הכוזרי לרמב"ם, עמ' קסב ואילך.

92 איגרת הרמב"ם לתלמידו ר' יוסף בן יהודה, איגרות הרמב"ם, עמ' שא.

93 איגרת השמד, איגרות הרמב"ם, עמ' נה-נז. ר' מה שכתבתי על המשפט האחרון במבוא לאיגרת, עמ' כז.

דברים בעולם, או מחיה מתים, וכיוצא בדברים אלו שהטיפשים אומרים. אין הדבר כן, שהרי ר' עקיבה חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזבה[94] המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח , עד שנהרג בעוונות. כיון שנהרג נודע שאינו...

ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת חוקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן... ואם יעמוד מלך מבית דוד, הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, ויילחם מלחמות ה', הרי זה בחזקת שהוא המלך המשיח. אם עשה והצליח וניצח כל האומות שסביביו, ובנה מקדש במקומו, וקיבץ נדחי ישראל, הרי זה משיח בוודאי. ואם לא הצליח עד כה, או נהרג, בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה, והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים הכשרים שמתו, ולא העמידו הקב"ה אלא לנסות בו רבים, שנאמר 'ומן המשכילים ייכשלו לצרוף בהם ולברר וללבן עד עת קץ כי עוד למועד'".

הרי לנו פרק מאלף באקטיביזם היסטורי. אין מעמידין מלך בחוץ לארץ, ועל כן "אם יעמוד מלך" - היינו בארץ ישראל.[95] איך יעמוד מלך בארץ ישראל? כמובן, אחרי שחלק מעם ישראל יעלה לארץ ישראל ויקים בה שלטון ריבוני.[96] ואז, אם יעמוד מלך אשר ינהיג את העם בדרך התורה - הריהו בחזקת משיח. אם יצליח להגשים את המטרות הלאומיות: לנצח את האויבים מסביב, לבנות את בית המקדש ולקבץ את שאר נדחי ישראל (לפי סדר הדברים זוהי כנראה המשימה הקשה ביותר...) - הרי הוא המשיח בוודאי, ומשם ואילך יוכל לקיים את הייעוד המשיחי "לתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד" (לשון הרמב"ם בהמשך שם). ואם לא הצליח עד כה - הריהו ככל מלכי בית דוד השלמים הכשרים, שהרי עשה את מה שראוי לעשות: להשתדל לקיים את התורה כולה, כולל המצוות הלאומיות, ובכך להתקרב אל האידיאל של ממלכת כהנים וגוי קדוש. "ולא העמידו הקב"ה אלא לנסות בו רבים", לראות כמה מהם יתייאשו, אולי ירדו מן הארץ, וכמה יישארו וימשיכו לנסות.

חזרת השכינה לציון

גישה שלישית הקוראת לפעולה אקטיבית ליציאה מהגלות, היא גישתו של ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי. ריה"ל עוסק לאורך כל הספר בענין השראת השכינה בישראל, או כפי שהוא מכנה זאת: חוֹל הענין האלהי בישראל. חוֹל הענין האלהי על האדם הוא הדרגה הגבוהה שבדרגות האדם, והוא תכלית התורה והמצוות כולן, "ייעודנו - הידבקנו בענין האלהי, בנבואה

94 כך מופיע שמו של בר כוכבא בירושלמי, תענית ד, ה.

95 הש' איגרת תימן (איגרות הרמב"ם, עמ' קנז): "הוא יעמוד בארץ ישראל דוקא".

96 נראה שחובת הציפייה לחידוש מלכות ישראל היא המקור להלכה האמורה במס' ברכות (נח ע"א): "אמר ר' יוחנן לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד, אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם, שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם", שהתירו בשבילה איסור דרבנן של דילוג כוהנים על ארונות של מתים (שם, יט ע"א). אם הריצה לראות מלכי עכו"ם היא רק בשביל שכאשר נזכה למלכות ישראל תהיה לנו נחת כשנראה כמה גדול כבודה מכבוד מלכי האומות (כמשמעות פשט דברי רש"י בדף נח ע"א) - האם זוהי מטרה המצדיקה להתיר איסור דרבנן? והאם היא שייכת גם בסגי נהור כרב ששת שיצא לקראת מלך עכו"ם (שם)? ונראה שמה שחז"ל רצו הוא, שלא רק בהיותנו על אדמתנו נכיר בערך המלכות, אלא גם בהיותנו בגלות לא נשכח ולא נאבד את התודעה הממלכתית, את הציפייה לחידוש המלכות. הרץ לראות מלכי עכו"ם - יתגעגע למלכות ישראל, ייזכר שגם אנו נצטוינו להיות ממלכת כוהנים, ואם יזכה שבעקבות התעוררות זו ושכמותה יגיע לראותה - יבחין כמה נעלה מלכות ישראל ממלכות עכו"ם.

ובמה שקרוב לה, והתחבר הענין האלהי בנו" (כוזרי א, קט). ארץ ישראל היא המקום האולטימטיבי לחוּל הענין האלהי, שכן יש לה סגולה מיוחדת התואמת לסגולתו של עם ישראל, ורק באיחוד שניהם תוכל השכינה לשרות, כמו שאילן מסוים יוכל להניב את פירותיו רק כשיגדל בקרקע המתאימה לגידולו (ב, יב). לאחר שהחבר מאריך לתאר בפני המלך את מעלותיה של ארץ ישראל, פונה אליו המלך בתביעה:

"אם כן, אתה מתרשל בחובת תורתך, שאין אתה שם פעמיך אל המקום הזה ותעשהו בית חייך ומותך, ואתה אומר 'רחם על ציון כי היא בית חיינו' ותאמין כי השכינה חוזרת אליה... והנה השתחויתך וכריעתך נגדה או צביעות או עבודה בלי כוונה" (ב, כג).

והחבר עונה:

"הוכחתני מלך כוזר, והחטא הזה הוא אשר מנענו מהשלמת ייעוד ה' בבית שני, שהרי כבר היה הענין האלהי מזומן לשוב אליה כבראשונה אילו נענו כולם לעלות בנפש חפצה... כי הענין האלהי איננו עולה ביד איש אלא כפי הזדמנותו לו, אם מעט מעט ואם הרבה הרבה, ואילו היינו מזדמנים לקראת א-להי אבותינו בלב שלם, היינו נעזרים ממנו כמה שנעזרו אבותינו במצרים. ואין דיבורנו 'השתחוו להר קדשו'... 'המחזיר שכינתו לציון' וזולת זה אלא כצפצוף הזרזיר והתוכי".

בסוף הספר מסופר שהחבר מחליט לעלות לארץ ישראל כי "ארץ ישראל מיוחדת לא-להי ישראל, והמעשים לא ישלמו אלא בה... והכוונה לא תזך והלב לא יטהר כי אם במקומות אשר מאמינים שהם מיוחדים לה'... ובהערת בני אדם והנעתם אל חיבת המקום הקדוש ההוא יש שכר, וחיזוק הענין המיוחל, כמו שנאמר 'אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו', רצונו לומר שירושלים אמנם תיבנה כאשר ייכספו ישראל אליה תכלית הכוסף עד שיחונו אבניה ועפרה" (ה, כג-כז).

נסכם בקצרה את שלוש הגישות המחייבות פעולה אקטיבית ליציאה מן הגלות: לרמב"ן העלייה לארץ ישראל היא מצות עשה, דהיינו חיוב הלכתי גמור, הנוהג בכל הזמנים. לרמב"ם העלייה לארץ ישראל היא הכשר והכנה לקיום המצוות הלאומיות של מלכות ומקדש, ולחזרת האידיאל של שלימות התורה. לריה"ל העלייה לארץ ישראל היא ההשתוקקות לחידוש השראת השכינה בישראל.

יש לציין כי שלושת הרועים הללו הגשימו באופן אישי את מה שלימדו, ויצאו למסע - נועז באותם הימים - אל ארץ ישראל, בתקוה למצוא בה את מקום חייהם ומותם: הרמב"ן עלה לארץ, ואכן חי בה שנים אחדות ומת בה; הרמב"ם שהה חדשים אחדים בארץ ישראל, אך נאלץ לעזבה בשל הסיבות המתירות לצאת מן הארץ[97] וביקש לקוברו בה;[98] וריה"ל נסע לארץ ישראל,

97 ר' מה שכתבתי בהערות המשלימות לאיגרות הרמב"ם, עמ' רכט.

98 ר' איגרות הרמב"ם, עמ' תקעח, בהערות המשלימות.

וככל הנראה הגיע אליה, ומת או נהרג בה לאחר זמן קצר.[99] חשוב להזכיר כי בתקופה שבין הרמב"ם לרמב"ן עלו לארץ ישראל גם כמה מגדולי בעלי התוספות, ובראשם הר"ש משנץ, בהתעוררות מופלאה שכונתה בשם "עליית שלוש מאות הרבנים".[100]

שיתוף עם חילונים

הציונות הדתית, כשמה, היא תופעה אידיאולוגית וחברתית הקשורה מבחינה היסטורית לציונות הכללית. אין לנו כאן ענין בשאלה מי קדמה למי: הציונות הדתית או הציונות כתנועה לאומית חילונית. העובדה היא שברוב ימיהן הן פעלו זו לצד זו בשיתוף פעולה. כידוע, שיתוף הפעולה עם החילונים היה הגורם העיקרי שהרתיע רבים מבין גדולי התורה ושלומי אמוני ישראל מלתמוך בציונות (ר' קונטרס 'אור לישרים' שראה אור בוורשה בשנת תר"ס, כשלש שנים אחרי הקונגרס הציוני הראשון, ובו מכתבים של כמה מגדולי ישראל המתנגדים לציונות בשל היותה מונהגת על ידי עוזבי תורה ומצוות).

לכאורה, טענתם של אלה טענה צודקת היא. איך אפשר לשתף פעולה במהלכים היסטוריים הנוגעים לעתיד עם ישראל עם מי שאינם שומרי תורה ומצוות? האם אין חשש כבד לכך שהמדינה היהודית אשר לא תונהג בדרך התורה תגרום לנזקים רוחניים לעם ישראל?

את ההכרעה בשאלות קשות אלה קיבלו גדולי ישראל אשר תמכו בציונות, ועמם רבבות אלפי ישראל אשר הצטרפו למהלך באופן טבעי וספונטני - מכח מושג יסודי באמונת ישראל, ובחוייה היהודית, הלא הוא המושג 'כלל ישראל'.

'כלל ישראל' הוא היחידה הקיומית אשר אליה נגלה מלך מלכי המלכים הקב"ה, ובחר בה להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה. הפנייה האלהית אל אברהם אבינו אינה עוסקת בו כיחיד מעולה, כ"אברהם אוהבי", אלא כאבי האומה: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך ואעשך לגוי גדול". הפנייה האלהית אל משה רבנו אינה עוסקת בו כ"עבד ה'" ונאמן ביתו, אלא כשליח אל כלל ישראל: "ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים... ועתה לכה ואשלחך". הקריאה "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" הופנתה אל כלל ישראל, ולא אל יחידים או אל קבוצות בתוכו. על התורה שניתנה בעקבות קריאה זו אנו מברכים "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו". לאמור: יש משמעות עליונה לכך שקיום התורה הוא לאומי. מכאן קביעתו ההחלטית של הרמב"ן ש"עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה',[101] כלומר: לקהל ישראל כעם.

---

99 כך עולה ממסמכים חדשים שנתגלו בגניזה הקהירית ופורסמו בספר "[ר'] יהודה הלוי ובני חוגו" של מ' גיל וע' פליישר (ירושלים תשס"א), ר' במיוחד תעודות 50 ו-52 שם. ור' עוד מאמרו של א' פרנקל ב"המעין", ניסן תשע"ג. יש לתקן לפי זה את מה שכתבתי במבוא לספר "בין הכוזרי לרמב"ם", עמ' ז הערה 1 שם.

100 מה שמראה שלא התקבלה דעתו של רבנו חיים כהן, תלמיד רבנו תם, אשר אמר "דעכשיו אינו מצוה לדור בארץ ישראל כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליזהר בהם ולעמוד עליהם" (תוס' כתובות קי ע"ב ד"ה הוא). ואכן, הר"ש משנץ, תלמידו המובהק של ר"י, עסק תדיר בהלכות התלויות בארץ וכתב פירוש לסדר זרעים, ואחיו, הריצב"א, יורשו של ר"י בראשות הישיבה בדמפיר, השיב תשובות בהלכות התלויות בארץ "הלכה למעשה להרב ר' יהונתן זצ"ל מלוניל בשעה שעלה לארץ ישראל" ("אור זרוע", ח"א סי' ריג ובעוד מקומות). התנגדות אנונימית יחידה לדחיקת הקץ בעלייה לארץ ישראל נמצאה בכתב יד בשם אחד מחסידי אשכנז (ר' מאמרו של י' תא-שמע ב"שלם" ו, עמ' 315).

101 בפירוש לוויקרא י"ח, כה.

למושג 'ציבור' יש שתי משמעויות הלכתיות עיקריות: קהל ישראל כולו, כמו במושג 'קרבן ציבור'; או עשרה מישראל, כמו במושג 'תפילת ציבור'. את מנין העשרה היוצר 'ציבור' (במשמעותו השנייה) למדו מ"לעדה הרעה הזאת", יצאו יהושע וכלב (מגילה כג ע"ב ורש"י שם), לומר לך שגם הרעים הם בכלל 'ציבור'. דורשי רשומות אמרו: מאי צִבּוּר? - צדיקים, בינונים ורשעים.[102]

על כן, כאשר מדובר במצוות הציבור והכשרן, ובראש ובראשונה בעלייה לארץ ישראל, שמחו גדולי ישראל דוקא על התופעה של התאחדות כל דרגות הציבור למען המטרה הנכספת, שכן ככל שהמצוה מתקיימת באופן יותר כלל-ישראלי, כן היא מכוונת יותר למהותה. כך כתב ראש ישיבת וולוז'ין, הנצי"ב זצ"ל: "כמו שהיה בימי עזרא הסופר שקיבץ איזה אלפים בבבל מכל סוגי בני אדם, גדולי תורה ויראי ה', וגם מאותם האנשים נושאי נשים נכריות אשר היו מורגלים בחילול שבת ולא ידעו את התורה כלל, כל אלה נתקבצו והכינו ישוב הארץ... כן עלינו להתעורר לקול רצון ה' הנשמע מקצה העולם ועד קצהו... לעשות מה שבידנו מעט או הרבה ובכל סוגי בני ישראל" (שיבת ציון, ח"ב, עמ' 6). והפוסק הגדול של יהדות פולין, ר' יהושע מקוטנא זצ"ל, כתב: "ואין ספק שהיא מצוה גדולה, כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה... ובפרט עתה שראינו התשוקה הגדולה הן באנשים פחותי ערך, הן בבינונים, הן בישרים בלבותם, קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הגאולה" (שו"ת ישועות מלכו, יו"ד, סי' סו).

השיתוף עם החילונים בהקמת שלטון יהודי בארץ ישראל הוא האופן שבו זימנה לנו ההשגחה את היכולת לקיים את המצוה הזאת המוטלת עלינו, ו"שומר מצוה לא ידע דבר רע". מובן שעלינו להשתדל בכל כוחנו למנוע נזקים רוחניים העלולים להיווצר משיתוף זה, אך הדבר תלוי רק ביראת השמים, ברצינות ובנחישות שלנו.

כלל ישראל - הקדושה והאחריות

מעבר לחשיבות של קיום המצוה הציבורית, יש בענין השיתוף עם כלל ישראל ענין אמוני יסודי ועמוק, והוא הבנת המושג של קדושת ישראל. מהי קדושת ישראל? האם היא רק אורח החיים המקודש, שמירת מצוות ה', או שהיא תכונה פנימית מוטבעת בגוי כולו, סגולת ישראל, שאינה תלויה בבחירה האנושית?

ידועים דברי המהר"ל ב'נצח ישראל' (פי"א) על כך שהתורה לא הקדימה לאמירה האלהית לאברהם אבינו "לך לך... ואעשך לגוי גדול" שום ביטוי לצדקותו ומעלתו של אברהם, כדי ללמדנו שבחירת עם ישראל אינה כמו מעלה של איש פרטי, התלויה בבחירה חופשית ובמעשים טובים, אלא היא הבחירה האלהית הבלתי־משתנה בעם ישראל ככלל, שאינה תלויה בבחירה אנושית ובמעשים. "ההתחלה ממנו, לא מאיתנו", כביטויו של הכוזרי (ב, נ). הבחירה האלהית הזאת הטביעה בישראל תכונה פנימית מיוחדת, מעולה,

102 מיוחס לאר"י הקדוש, אך אינני יודע את המקור.

הקיימת בכל אדם מישראל מצד שייכותו לכלל ישראל,[103] גם אם באופן פרטי הוא הולך בדרך נלוזה ואינו מגלה אותה בהתנהגותו. הדבר בולט בשתי הצורות השונות שבהן מופיע המושג של קדושת ישראל בתורה, בצורת קביעת עובדה, ובצורת ציווי. מחד: "כי עם קדוש אתה לה' א-לקיך" (דברים י"ד, ב), מאידך: "והתקדשתם והייתם קדושים" (ויקרא י"א, מד). לאמור: מצד הכלל אנחנו עם קדוש, זוהי תכונתנו. מצד הוייתנו הפרטית - לכל אדם ואדם מישראל, ולכל ציבור בישראל, הקדושה היא אתגר שצריך להוציאו מן הכח אל הפועל.

לא זו אף זו: בכל הנוגע לתהליכים היסטוריים, התורה והנביאים מדברים על עם ישראל כיחידה אחת. ביציאת מצרים, בכניסה לארץ, ביציאה לגלות ובשיבה מן הגלות אף פעם אין מדובר על צדיקים בלבד, או על רשעים בלבד. מדובר על עם ישראל. כשאנו הולכים לגלות - אנו הולכים כעם: "יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך ועבדת שם אלהים אחרים עץ ואבן" (דברים כ"ח, לו; לשון יחיד מופנית כמובן אל עם ישראל, והראיה: מלכך אשר תקים עליך). את אימת הגלות חוינו באופן הנורא ביותר כעם: בעת חורבן יהדות אירופה הובלו אל המוות רבבות אלפי ישראל, צדיקים, בינונים וכו', כל אשר בשם ישראל יכונה. גם בשוב ה' את שבותנו אנו שבים כעם: "ושב ה' א-לקיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' א-לקיך שמה" (שם ל', ג). התורה דורשת מאיתנו אחריות לכלל ישראל, אחריות לאומית.

---

103 ההנחה הזאת אינה שייכת רק לריה"ל ולמהר"ל. כך סבר גם הרמב"ם, כפי שהראיתי בספר "בין הכוזרי לרמב"ם" בסוגיה ג, ודברי חז"ל מלאים ממנה. אין צריך לומר שבספרות הסוד והחסידות, ההבדל הסגולי בין ישראל לעמים הוא אבן יסוד.

מה אינו חלק מהגדרת ציונות דתית?

באים אנו למסקנה כי שנים הם יסודותיה של השקפת העולם הציונית-דתית: האחד - האקטיביות, הפעולה עם א-ל, ביחס ליציאה מן הגלות, לעלייה לארץ ישראל, ליישובה ולהקמת שלטון ישראלי ריבוני עליה. השני - אחריות לעם ישראל כולו, לרבות יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, ושיתוף פעולה עמהם בהשגת המטרה הראשונה.

המבוכה והספק ביחס להגדרת מהותה של הציונות הדתית, שהתעוררו בשנים האחרונות, ושאותם הזכרנו בתחילת המאמר, נובעים מכך שיש הרוצים להכניס ל"עיקרי האמונה" של הציונות הדתית יסודות נוספים, יסודות אשר יש עליהם ויכוח בין חוגים שונים הרואים עצמם כציונים דתיים. כגון: האם ציונות דתית פירושה אמונה שהתהליך של שיבת ישראל לארצו בימינו הוא בלתי הפיך, והמשכו הבטוח הוא הגאולה השלימה בביאת משיח צדקנו? או: האם ציונות דתית פירושה יחס של אהדה מסוימת למודרנה, ללימודי חול, להשכלה כללית? ואפילו: האם ציונות דתית פירושה מגמה של נטייה לקולא בהלכה?

ננסה לפרק את ה"מוקשים" הללו אחד לאחד.

אין ספק שההיתכנות של פעולה אקטיבית ליציאה מן הגלות, ועל אחת כמה וכמה להקמת שלטון יהודי ריבוני בארץ ישראל, אינה דבר המובן מאליו בכל דור ובכל מצב. שאיפותיהם של ריה"ל, הרמב"ם והרמב"ן, כל אחד מנקודת מבטו, נחקקו בכתביהם, והם מאירים לדורות הבאים, אולם בזמנם כל אחד מהם זכה, כיחיד, רק לפקוד את ארץ ישראל, אך לא לשנות את מצבה או את מצב העם.

נסיונות יותר קבוצתיים לעלות לארץ ישראל במשך הדורות, כגון עליית "שלוש מאות הרבנים" מצרפת בתקופת הראשונים, עליית רבים ממגורשי ספרד בתקופת הזוהר של צפת, עליית החסידים, עליית תלמידי הגר"א, ועוד, אמנם הפיחו רוח חיים ברעיון שיבת עם ישראל לארצו, אך עדיין נשארו בגדר מאורעות בדידים, ללא רצף לאומי.

הציונות הדתית הופיעה כאשר מסיבות שונות החל בעם ישראל תהליך של התעוררות לאומית, ובמאמציהם של אישים דגולים מכל החוגים, ובסייעתא דשמיא גדולה, הפך רעיון השיבה לארץ ישראל לאפשרות ממשית. המאורעות העולמיים שנתנו דחיפה אדירה למהלך, מלחמת העולם הראשונה ובעקבותיה הצהרת בלפור אודות הכוונה להקים בית לאומי לעם יהודי בארץ ישראל, ואחר כך מלחמת העולם השניה והשואה הנוראה, שבעקבותיה אזרו ראשי היישוב היהודי עוז להחליט על הקמת מדינת ישראל - הם מאורעות שההשגחה האלהית סובבה, וחלק משמעותי מעם ישראל "זרם אתם", או בלשון ערכית: פעל עם א-ל. הדיבורים על "אתחלתא דגאולה" שנשמעו מפי גדולי ישראל בשלבים השונים של המהלך, יותר משהיו מיועדים להיות נבואות על העתיד - סימנו את ההווה, ונתנו קריאת כיוון: הנה אנו רואים התעוררות גדולה, סייעתא דשמיא גלויה, נמשיך במרץ לפעול, להתקדם לקראת ייעודינו הגדולים, לקראת הגאולה השלימה. זהו תפקידנו, זו חובתנו.

נכון שהיו גם התבטאויות כגון "חורבן שלישי לא יהיה", ויש גם אסמכתאות מדברי חז"ל שאפשר לתלות בהן אמירות אלה, אבל זה לא העיקר. כלל גדול נתנו לנו חז"ל בשם ישעיהו הנביא: "בהדי כבשי דרחמנא למה לך, מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומאי דניחא קמיה קודשא בריך הוא לעביד" (ברכות י ע"א). פעולתנו עם א-ל נובעת מההכרה שהדבר מוטל עלינו, מצד כל אחת מתפיסותיהם של ריה"ל, הרמב"ם והרמב"ן, ומצד שלשתן ביחד. על כן גם אם יש מי שרוצה להדגיש שאין כל ביטחון בהמשך התהליך וברציפותו עד לגאולה השלימה - אין זה מוציא אותו מכלל השקפת העולם של הציונות הדתית. מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומאי דניחא קמיה קודשא בריך הוא לעביד.

עצם הצורך לתלות את חשיבות המעשה הציוני בכך שהוא התחלתה של הגאולה השלימה, המשיחית, אינו מובן מבחינה תורנית. וכי הגאולה מגלות מצרים או הגאולה מגלות בבל לא היו ראויות לשם גאולה מפני שבסופו של דבר חרבו המקדש הארץ וחזרנו לגלות? הלא הקב"ה אומר: "והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, והצלתי אתכם מעבודתם, וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים... והבאתי אתכם אל הארץ" (שמות ו', ו-ח), ואנו מברכים "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים". כי מהי 'גאולה'? גאולה היא הוצאת אדם, או עם, או נכס, מהיות משועבד לאחר, והחזרתו למצבו הקודם שלפני השעבוד. כך גואלין עבד עברי, או שדה אחוזה, וכך הקב"ה גאל את ישראל משעבוד מצרים.

רבנו הרצי"ה זצ"ל היה אומר שהשימוש המופרז בביטוי 'אתחלתא דגאולה' מחטיא את המטרה. "אנחנו כבר בגאולה". מדוע? כי זכינו כבר לעמוד ברשות עצמנו, כעם ריבוני בארצו. האם זה אומר שאנחנו כבר בעיצומה של "הגאולה השלימה"? בוודאי שלא. אין עדיין מלכות שלימה, ואין צריך לומר שאין מקדש על מכונו, ולא כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם (אגב, מיד אחרי

מלחמת ששת הימים, כשניגשו אל רבנו צעירים נלהבים, ואני בתוכם, ושאלנו האם לא הגיע השעה לבנות את בית המקדש, ענה לנו: יש סדר למצוות. קודם צריך לחזק את המלכות, וזה אינו נעשה ביום אחד).

באשר לפתיחות למודרנה, להשכלה כללית, ללימודי חול - אין לראות באלה סממני זהות של ציונות דתית. כידוע, בחוגו של הרש"ר הירש זצ"ל באשכנז היתה פתיחות רבה להשכלה כללית וללימודי חול, והרש"ר היה מן המתנגדים לתנועת חיבת ציון. לעומת זאת, חוגים מסוימים של ציונים תורניים בימינו דוגלים בחינוך "על טהרת הקודש", ומתרחקים מהשפעות של תרבות כללית. נכון הדבר שמבחינה היסטורית רוב הנוהים אחרי הרעיון הציוני היו אלה אשר גם השכלה ותרבות כללית לא היו זרים להם. אין ספק שיש קשר בין סגירות לשמרנות, והיכולת להיפתח לשינוי, למציאות חדשה ולמתחייב ממנה, יותר קלה על מי שהשקפת עולמו יותר פתוחה ודעתו יותר רחבה. ויש גם שקלות הנהייה אחרי החדש נובעת מתוך קלות דעת. מכל מקום, לא ביחס לתרבות הכללית נבחנת ציונות דתית.

מכאן לשאלה השלישית שהזכרנו. האם יש הלכה ציונית? האם פוסקים ציוניים הם פוסקים מקילים? השאלה הזאת מזכירה את מה שנודע על הגר"ח מבריסק זצ"ל, שהיה מורה לחולים שלא נראו ממש מסוכנים לאכול ולשתות ביום הכיפורים כדרכם, ולא "בשיעורין". מששאלוהו מדוע הוא מקל כל כך באיסור אכילה ביוה"כ, השיב: אינני מקל ביום הכיפורים, אני מחמיר בפיקוח נפש.

אם כוונת השאלה לכך שפוסקים ציוניים מתירים לחקלאים לסמוך על היתר המכירה בשביעית, ומתירים לבחור ישיבה לצאת מהישיבה לשירות צבאי, ומתירים לחוג את יום העצמאות בימי ספירת העומר - אין זה מפני שהם מקילים, אלא מפני שהם מחמירים: במצות יישוב ארץ ישראל שלא ייהרס חלילה; ובחיוב להשתתף במלחמת מצוה של עזרת ישראל מיד צר, שבה "הכל יוצאים אפילו חתן מחדרו" "וכל שכן תלמידי חכמים"; ובחיוב להודות ולהלל לקב"ה על נס היציאה מעבדות הגלות לחירות וממוות השואה לחיים.

מלבד שאלות כאלה הנוגעות להשקפת העולם התורנית הציונית, לא אמור להיות הבדל בין פוסק הלכה ציוני ללא ציוני: תמיד היו פוסקים שנטו יותר לכחא דהתירא, ולמציאת פתחים להקל בשאלות שנשאלו, וכאלה שנטו יותר להחמיר ולהתרחק מן הספק, אך אין לזה קשר עם ציונות. המהרש"ם מברז'אן זצ"ל, שהיה נחשב לפוסק אחרון בגליציה, נודע בקולותיו בהלכה בענינים שונים, אף שלא היה ציוני. מי שמכיר את פסקיו של מרן הראי"ה זצ"ל - למשל: את ההוראות שפרסם לבני קהילתו לקראת חג הפסח - מתרשם מנטייתו המובהקת לחומרא של גדול הדעה הציונית (אגב, בספר 'מיר' של ר"מ צינוביץ מתוארת בחירת רב לעיירה מיר שבליטא, במקומו של האדר"ת שעלה לארץ ישראל. אחד המועמדים היה הראי"ה, אך לאחר שבני העיירה עמדו קצת על טיבו - החליטו שלא למנותו, מפני שהוא יותר מדי "פרומר" [=ירא שמים, מדקדק בהלכה], ומינו ראש ישיבה ליטאי).

דומה שאחר כל הדברים האלה אין עוד צורך וטעם לעסוק בשאלות כגון: האם מי שהוא מוכן ל"החזרת שטחים תמורת שלום" הוא ציוני דתי, או שרק מי שדוגל ב"אף שעל" הוא כזה? האם מי שמוציא את הר הבית מחוץ לתחום

ההשתדלות האנושית הוא ציוני דתי, או שרק מי שמעודד עלייה להר הבית הוא כזה? עם כל חשיבותן של שאלות אלה - נקיטת עמדה בהן לכאן או לכאן אינה אמורה "להוציא מן הכלל" את בעלי העמדה האחרת. אין ענין להבליט הבדלים, ולזרוע אוירה של מחלוקות ופילוגים. כל קבוצה תתרום את חלקה לעם ישראל לפי דרכה. תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם.

סיום

ציונות דתית ניכרת בשני המאפיינים שתוארו לעיל: הפעולה האקטיבית לשיבת האומה לארצה ולממלכתיותה, ושיתוף הפעולה עם כל חלקי האומה להשגת המטרה הזאת. לכשתמצי לומר, שני היסודות הללו מביעים את השאיפה לשלימות: שלימות התורה ושלימות העם. שלימות התורה - כי התורה כולה יכולה להתקיים רק בחזרה לארץ ישראל. שלימות העם - כי הקב"ה בחר דוקא בכלל ישראל למלא את היעוד שהטיל עליו, להיות לממלכת כהנים וגוי קדוש.

מתוך הכרה זאת עלינו להבין את גודל האחריות שבתפיסה הציונית-דתית: אין אנו מוותרים על שום חלק מחלקי התורה, ולא על שום חלק מחלקי העם. לכאורה, הרי כאן סתירה: שלימות התורה הרי היא מחויבות לכל מצוותיה של תורה, לכללותיה ולפרטותיה, ואילו המחויבות לשלימות העם פירושה לכאורה השלמה עם חסרון, עם מצב של "צדיקים בינונים ורשעים". אך באמת אין כאן סתירה: החתירה לשלימות אין פירושה שלימות בפועל. לא התורה שלימה בידינו, ולא העם שלם ביחסו לתורה. ואף על פי כן: לא עליך המלאכה לגמור, ואי אתה בן חורין ליבטל ממנה. אי אתה בן חורין ליבטל מהחתירה לשלימות, מהשאיפה לראות עם שלם המחזיק בתורה שלימה.

ועוד נקודה למחשבה: מהמחויבות לשלימות העם נובע, שתרבות ה"מגזרים" הקיצונית שהשתלטה עלינו, על הלכי הרוח ועל השיח הציבורי, אינה רצויה. עלינו להשתדל להפיל את החומות המפרידות בין המגזרים השונים וההופכות אותם ל"קהילות נפרדות", אשר עליהן כתב הנצי"ב מוולוז'ין שהן כחרבות לגוף האומה.[104] על הציונות הדתית לחתור למציאת המשותף והמחבר בינה לבין היהדות החרדית לגווניה, עמיתינו בתורה ומצוות, כמו למציאת המשותף והמחבר בינה לבין הציבור המסורתי והחילוני, אחינו לנשק ולמשק, ולהיות הבריח התיכון המחבר את עם ישראל לחטיבה אחת. כך נזכה כולנו לתיקון, לתשובה שלימה ולגאולה שלימה. "אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר שמע ישראל ה' א-לקינו ה' אחד, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".

104 שו"ת "משיב דבר", סימן מד.

פרק 5 בין אדם לחברו

חינוך להכרת מעלת האדם,
הנברא בצלם אלוקים,
ולדבקות בכלל הגדול של
"ואהבת לרעך כמוך"
ובמצוות הנובעות ממנו

(מתוך חזון החמ"ד)

א. חביב אדם שנברא בצלם

"ויברא אלוהים את האדם בצלמו, בצלם אלוהים ברא אותו" (בראשית א', כז). מהי המשמעות של היות כל אדם נברא ב'צלם אלוקים'? איך ידיעה זו משפיעה על ההתייחסות שלנו כלפי אנשים? כלפי עצמנו? האם יש אנשים שאין להם 'צלם אלוקים'?

ר' אריה לוין הוא דמות מופת. ממנו למדנו על אהבת כל אדם והתמסרות לכל אדם, גם אם זה דורש הקרבה רבה ואפילו סיכון מסוים, כפי שעולה מהסיפור הזה:

ר' אריה לוין[105]
"צדיק יסוד עולם"

השלטונות הבריטיים שהיו בארץ לפני קום המדינה, ביקשו מרבי אריה שבזמן שהוא מבקר את האסירים היהודים יבקר גם את האסירים הערבים משום שראו שביקוריו של רבי אריה מעודדים ומרגיעים את האסירים. רבי אריה הסכים שהרי "חביב אדם שנברא בצלם".

סיפר האדמו"ר מסוכצ'וב: בזמן המנדט הבריטי ביקשני ר' אריה באחד מימי ראש חודש שאצטרף אליו בנסיעתו לבית החולים למצורעים אשר היה ממוקם בבית לחם ואסייע בידו בנשיאת סלי מזון. הופתעתי - ונעניתי בנפש חפצה. עלינו על אוטובוס ערבי, ירדנו בבית לחם וכיתתנו רגלינו כיברת דרך ארוכה עד לבית החולים למצורעים. משהגענו לשם, נכנס ר' אריה לכל אחד מהחדרים בירך את החולים בברכת רפואה שלמה וחילק להם דברי מאכל.

משיצאנו לפרוזדור שאלתיו: ומה לך כי תסע מחוץ לעיר ותכתת רגליך כדי לבקר חולים מצורעים ערבים? השיבני: ישנו יהודי אחד ובודד המאושפז עם כל החולים הערבים ובזכותו הולך אנכי ופוקד את החולים כולם.

[מתוך: שמחה רז, צדיק יסוד עולם, עמ' 144]

ר' אריה מיישם את הרעיון של "חביב אדם שנברא בצלם" על כל בני אדם, גם שאינם יהודים, ואפילו הם אסירים או מצורעים. האם זו הגזמה? האם התנהגות כזו נדרשת מכל אחד מאתנו? נעיין במקורות אחדים, ומתוכם ננסה להבין את הרעיון ואת הפירושים שניתנו לו.

משנה, אבות

הוא היה אומר, חביב אדם שנברא בצלם.
חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר (בראשית ט'),
כי בצלם אלהים עשה את האדם.
חביבין ישראל שנקראו בנים למקום.
חבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום, שנאמר (דברים י"ד),
בנים אתם לה' אלהיכם.

[פרק ג, משנה יד]

105 הרב אריה לוין (ו' בניסן ה'תרמ"ה [22 במרץ 1885]-ט' בניסן ה'תשכ"ט [28 במרץ 1969]) היה משגיח בתלמוד תורה "עץ חיים" בירושלים והיה ידוע כבעל חסד, שדאג לעודד את הזקוקים לעידוד. במשך כעשרים וחמש שנה, למן תקופת שלטון המנדט הבריטי בארץ, נהג ללכת בכל שבת לבקר את האסירים בבתי הכלא (במיוחד את אסירי המחתרות והנידונים לעלייה לגרדום) ודאג גם לשלוח אליהם מכתבים. כן ביקר בקביעות בבית החולים למצורעים. בשל כל אלו זכה לכינוי 'אבי האסירים' או 'רב האסירים'. בירושלים היה ידוע בשם ר' אריה.

מי שאמר משנה זו ("הוא היה אומר") - הוא ר' עקיבא. הוא גם מי שאמר: "ואהבת לרעך כמוך - זה כלל גדול בתורה". בהמשך הפרק נלמד מה נכלל בכלל גדול זה ומי הוא 'רעך'. נשים לב שבמשנה זו ר' עקיבא איננו מדבר על 'רעך' אלא על 'אדם' - שנברא בצלם. יש מפרשים שהסבירו שבמילה 'אדם' כאן הכוונה לעם ישראל בלבד ולא לגויים. כנגד מפרשים אלו יוצא הרב ישראל ליפשיץ בפירושו "תפארת ישראל":

הרב ישראל ליפשיץ[106]
פרוש "תפארת ישראל" על המשנה

***הוא היה אומר חביב אדם** - נראה לי ש"האדם" שכתוב במשנה, דהיינו: אפילו עובד כוכבים, שהרי מכך שסיים בסיפא "חביבין ישראל" - שמע מינה שברישא מדובר בכל מין האדם, ורוצה לומר אפילו בעובדי כוכבים.*

***שנברא בצלם** - היינו כח שכלי חפשי בעל בחירה, וזהו צלם אלהים, שכח בידו יתברך לעשות כפי רצונו. מה שאין כן שאר הברואים, שלמעלה ושלמטה ממדריגת האדם, כמלאכים ובהמות כולם - מוכרחים במעשיהם.*

***חיבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם** – שהקדוש ברוך הוא הודיעו החבה שבראו בצלם אלהים. שנאמר בצלם אלהים עשה את האדם - שאמר הקדוש ברוך הוא כן לנח, וגלה לו יקרת האדם, וזה מעיד על גודל החבה, עד שמודיעו שמחבבו כל כך [מה שאין כן הפסוקים המופיעים בפרשת בראשית, שנאמר: "נעשה אדם בצלמנו" וכו', "כי בצלם אלהים עשה" וכו' - אמר הקדוש ברוך כך בפני שום אדם]. וכוונת התנא, דמשום כך יראה האדם להיטיב לכל, אפילו למי שאינו בן ברית, וכל שכן שלא יגרום לו נזק, לגופו, ממונו וכבודו, ולא יבזהו להלבין צלם אלהים המליץ מפניו.*

הרב ישראל ליפשיץ, בעל פירוש 'תפארת ישראל', מסביר את המשמעות של היות האדם 'צלם אלוהים'. העובדה שיש לאדם כוח שכלי ויכולת בחירה חופשית, היא שמטילה עליו אחריות כלפי העולם ויכולת לפעול בו. בתכונות אלו הוא שונה הן מהמלאכים הן מבעלי החיים אשר "מוכרחים במעשיהם". שני מאפיינים אנושיים אלו - השכל והבחירה - משותפים לכל בני האדם, גם לעובדי כוכבים, ולכולם חובה להיטיב וכל שכן שלא לגרום נזק, לבזות או להלבין פנים.
הרב אלימלך בר שאול מגדיר בדרך שונה מעט את 'צלם אלוהים', ומסקנתו בדבר האחריות העצומה של האדם כלפי האנושות דומה למסקנתו של הרב ליפשיץ:

106 הרב ישראל ליפשיץ (ה'תקמ"ב [1782]-ג' בתשרי ה'תרכ"א [19 בספטמבר 1860]), מגדולי חכמי אשכנז כיהן כרב בגרמניה. פירושו למשנה "תפארת ישראל" נצמד לפשט ולהלכה, אך יש בו גם חידושים מקוריים. בפירושו נהג כדרכו של הרמב"ם והוסיף הקדמות וסיכומי עניינים מסודרים לכמה סדרים ומסכתות, וכן שילב בו נתונים מדעיים רבים, מחידושי המדע של זמנו.

הרב אלימלך בר שאול[107]
"מצווה ולב"

חובת להעמיק בתודעה את האמונה הגדולה באור הגנוז בכל אדם באשר הוא אדם. ואם התודעה שלנו תהיה אמונה גדולה באור הגנוז בכל אדם באשר הוא אדם, לא יהיה מקום לשנאה כי כל נפשנו תהיה מוצפת אהבה. אנו נבין יותר את עצמנו ואת זולתנו. אנו נעריך יותר את גילויי הנפש הרבים והשונים בנו ובזולתנו. אנו נראה את האור הגנוז בעצמנו ונגלהו גם לאחרים.

מה טיבו של האור הגנוז באדם? מה מקורו והיכן משכנו? אכן, האור הגנוז באדם הוא הנשמה אשר עליה האדם נושא תפילתו עם אור השחר: "א-להי! נשמה שנתת בי, טהורה היא, אתה בראתה, אתה יצרתה, אתה נפחתה בי" – היא זאת אשר עליה מסופר בתורה: "וייצר ה' את אלוקים את האדם עפר מן האדמה, ויפח באפיו את נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה". וכתב הרמב"ן בפירושו: "ירמוז לנו הכתוב הזה מעלת הנפש, יסודה וסודה. כי הזכיר בה שם מלא ואמר כי הוא נפח באפיו נשמת חיים, להודיע כי לא באה מן היסודות – אבל היא רוח השם הגדול, מפיו דעת ותבונה. כי הנופח באפי אחר מנשמתו יתן בו, וזהו שנאמר: "ונשמת ש-די תבינם" לאמור: נשמת האדם איננה חלק מן החומר החולף ומתחלף, מן הטבע הנתון בחוקיו הקבועים. ועל כן שאיננה תולדה מהחומר הזה. אלא היא עצם מטפיזי, על-חומרי, רוח ממרום השוכנת בהווייתו של האדם ומקיפתו וממלאתו וקוראת ומתוכו אל החיים... היא כאש בתוכו! היא כוחו הרוחני של האדם. היא מקור כל כיסופיו לטוהר ולזוך. היא מבוע כל האידיאלים מאז ומעולם. היא שאינה נותנת לאדם מנוח ומרגוע בעולם הבלתי מתוקן ודוחפת בעוצמת רגשותיה את רוח היצירה באדם לקראת שמים חדשים וארץ חדשה, לקראת ימות המשיח. היא מאירה ומחממת את כחותיו הפנימיים של האדם, היא מותחת ומסעירה, היא מעלה ומרוממת, היא מאצילה ומקרינה. אך אין היא שורפת את האדם. אין היא דורשת מן האדם דברים שהם למעלה מכחו אלא דברים שהם לפי כחו. אף אין היא באה לשרוף את הכרת המציאות בתודעתו של האדם ולתת במקומה דמיונות שוא וחלומות בלתי ניתנים לפתרון. היא קוראת אל האדם לחזות בגדולתו הוא, בגדולת נשמתו וגנזי אוצרותיה בדעת וברגש. היא מגלה לאדם את מלוא שיעור קומתו הרוחנית ומעמידה אותו זקוף קומה. וכל אדם המסתכל לתוך נפשו פנימה הולך ומגלה אוצרות עשירים רואה כי עולם גדול גנוז בליבו. עולם המצפה לעיצוב דמות בחיים. לבניין העולם בצלמה של הנשמה.

מבטא זאת רבנו חיים מוולוז'ין, תלמידו הגדול של הגאון מוילנא, וזו לשונו: "ויברא אלוהים את האדם בצלמו, בצלם אלוהים" וכו', "כי בצלם אלוהים עשה את האדם" - שכמו שהוא יתברך שמו הוא האלוהים בעל הכוחות הנמצאים בכל העולמות כולם, ומסדרם ומנהיגם כל רגע כרצונו, כן השליט

107 הרב אלימלך בר שאול (ה'תרע"ג [1913]-י' במרחשוון ה'תשכ"ה [19 באוקטובר 1964]) למד בישיבת "עץ חיים" ובישיבת "חברון" בירושלים. שימש כרב ומחנך בישיבת "הדרום" ברחובות. בשנת 1951 נבחר לרבה של רחובות ולאב בית הדין. פיתח וטיפח מערכת קשרים מיוחדת עם הדור הצעיר. ספריו המפורסמים, שעוסקים בהגות ובהלכה: "מצווה ולב", "מערכי לב", "מן הבאר", "ריח מים".

רצונו יתברך את האדם שיהא הוא הפותח והסוגר של כמה אלפי כוחות ועולמות".

אכן, האדם הוא הפותח וסוגר עולמות רבים במעשיו ומחדליו. הוא צנור גדול של השפעות במלוא כל היש הסובבו והמקיפו. האדם באשר הוא נברא בצלם אלוקים. ובהיות האדם חדור הכרה זאת במהותו יתמלא לבו רגש של הדרת כבוד לאור הגנוז בו, וגם רגש של אחריות גדולה. ולא מדובר כאן על איזה אדם יוצא מן הכלל, אלא על כל אדם, על כל הנברא בצלם היה רבי עקיבא אומר: "חביב אדם שנברא בצלם, חבה יתרה נודעה לו שנברא בצלם" ועל כל ישראל ולא רק על חסידי הדורות היה אומר רבי עקיבא: "חביבין ישראל שנקראו בנים למקום, שנאמר: 'בנים אתם לה' אלוקיכם'".

האור הגנוז הזה שבנפשו של כל אדם הוא היסוד לתקות עתידו של האדם כיחיד וכחברה. והוא היסוד לאהבת הבריות ואהבת ישראל. הוא היסוד להבנה הדדית, לסליחה ומחילה הדדיות וגם לתוכחה מתוך אהבה.

[עמ' 19-28]

הרב בר שאול מזהה את 'צלם אלוהים' שבנו עם הנשמה הטהורה שקיימת בכל אדם. הנשמה לא רק מאפשרת לנו לחשוב או לבחור, אלא היא הכוח הפנימי שמניע אותנו כל הזמן לצמוח ולהתקדם, לשאוף לשלמות, לרצות לתקן את עצמנו ואת החברה שבה אנו חיים. כאש בתוכנו היא המקור למוטיבציה של כל אדם להשתפר, והיא הסיבה לאופטימיות האנושית ולתקווה לעתיד טוב יותר. אמנם יש אנשים שמתעלמים מהנשמה שלהם ומתכחשים אליה, אך בכל אדם קיימת תמיד נשמה פנימית - 'צלם אלוהים'.

פרשנות מעניינת ל'צלם אלוהים' מופיעה בכתביו של הרב בנימין רבינר, אשר מגדיר את ה'צלם' כיסוד המבדיל בין האדם לבעלי החיים:

הרב בנימין בינוש רבינר[108]
"אהל בנימין"

הוראת "צלם"... ג' הבדלים בין נפש האדם לבעלי חיים.

ההבדל הראשון - הארי גבור, הנמר עז, הנמלה זריזה, החתול צנוע, היונה מתקדשת להדבק בבת זוגה. בנמלה אין גבורה, בארי אין צניעות, ביונה אין עזות, ונפש האדם תכלול כולם.

ההבדל השני - בהיות כח ידוע בנפש הבעל חיים, אין בנפשם כח ההפוך ממנו, זולתי בנפש האדם. מלבד שנטועים בו הכוחות, אלא שיש בו גם היפוכי הכוחות. לדוגמה, הארי גבור ולא יחת מפני כל בשום אופן, כי אין בו מדת הפחד. בנמר נטוע בו העזות, אין בו מדת הבושת. לבד בנפש האדם יש בה גבורה ופחד, עזות ובושת, עצלות וזריזות, נדיבות וקמצנות, אהבה ושנאה, בהבדל זה חלקי הבחירה, שבהיות בנפשו שני דרכים, לעשות כך או כך, מה שאין כן הבעל חיים, שאין בהם רק דרך אחד, מוכרחים לעשות על פיו, ואין הדבר תלוי בבחירתם.

ההבדל השלישי - הכוחות שבנפשות הבעלי חיים מוגבלות בחוקות הטבע,

108 הרב בנימין בינוש רובינר (לטבייה, ה'תר"ט [1849]-רוסיה, כ"ט בשבט ה'תרע"ט [30 בינואר 1919]) שימש כראש ישיבת "באוסק" עד ה'תרס"ב; רב בשימברג (קורלאנד) למן שנת ה'תרס"ב ועד לגירוש היהודים בשנת ה'תרע"ה; בחארקוב שימש רב לאנשי ביאליסטוק, פליטי המלחמה.

לא יעברו חוק וגבול. על דרך משל, כח התאוה שבבהמה מוגבל בטבעו. כי השור, כשימצא חציר למאכלו - תעמוד תאותו, ולא תעבור גבול. זולתי כח נפש האדם. אין אדם מת וחצי תאותו בידו. הן בעושר והן בכבוד, הן בתענוגים. וכל זה לפי שהנפש אצולה ממרומים, ולא תשבע באמת, זולתי כשתדבק בחכמה ובדעת. והוא כח בלתי גבוליי, כמו שלימות השי"ת על ברואיו, ואז טוב לו. ואם ילך אחרי ההבל, וישתמש בכח הצלם האלקי לאסוף ולכנוס, לא ירויח מאומה, כי לא תשבענה עיניו לעולם. ועל זה אמר המשורר: "אך בצלם יתהלך איש, אך הבל יהמיון". כלומר ראוי לאיש שיתהלך בצלם, אך הם הומים אחרי ההבל.

[עמ' עה]

כולנו מכירים את דברי ר' עקיבא - "ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול בתורה". מוכרים פחות מהם דבריו של תנא אחר - בן עזאי - שטען שיש כלל גדול יותר, ולמרבה הפליאה, את דבריו הוא ביסס על הפסוק: "זה ספר תולדות אדם". ר' שלמה זלמן פינס מסביר את דבריו:

רבי שלמה זלמן פינס[109]
"מוסר המקרא והתלמוד"

המשמעות האוניברסלית של צלם אלוקים

וזה לשון הספרי: "ואהבת לרעך כמוך" - ר' עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר: "זה ספר תולדות אדם" - זה כלל גדול מזה.

ובמה גדול הכלל האחרון מן הראשון, בעיני בן עזאי? באוניברסליות שלו, בזה שהוא מקיף לא רק את משותפי הגזע, את בני האומה הישראלית שאליהם פונה הכתוב ב"קדושים", אלא את כל האדם, את כל ילודי אשה, את האנושיות כולה, ללאומיה וגזעיה.

ובנוסח המכילתא: "אמר להם ר' צדוק מצינו גדול מרבן גמליאל ומאברהם (אבינו) ששימש את הבריות. אמרו לו: איזה זה? אמר להם: שכינה. שבכל שעה הוא מספיק מזון לכל באי עולם כדי צרכן ומשביע לכל חי רצון. ולא לבני האדם הכשרים והצדיקים בלבד, אלא אף לרשעים עובדי עבודה זרה".

אתה למד מזה: כי ממדה זו של השם משתלשלת דרך הצינור של הציווי "והלכת בדרכיו", ההלכה המפורשת (במסכת גיטין): "מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרים חולי נכרים עם חולי ישראל וקוברים מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום". והרמב"ם בתפיסתו העמוקה, מרמז בהלכות מלכים על מקור הראשון להלכה זו, בהביאו עליה את הפסוק שהבאנו: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו". ללמדנו כי ממקור האוניברסליות של חסדי ה' נובעת הלכה זו.

... ומעיד על זה מאמר ר' מאיר הנפלא באוניברסליותו הנשגבת: "מנין שאפילו עכו"ם ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול? שנאמר: אשר יעשה אותם

---

109 רבי שלמה זלמן פינס (מינסק, י' בתמוז ה'תרל"ד [3 ביולי 1884]-שווייץ, י' במרחשוון תשט"ו [6 באוקטובר 1954]), מנהיג רוחני המרביץ תורה ברבים (אם כי ללא מינוי רשמי לתפקיד רב). חיבר ספרים רבים שעסקו בפירוש התנ"ך, בסוגיות תלמודיות ובחידושים במשנת הרמב"ם.

האדם וחי בהם. כהנים ולוויים וישראלים לא נאמר, אלא "האדם". הא למדת: שאפילו נכרי ועוסק בתורה, הרי הוא ככהן גדול".

וסימן מובהק לכך היא המלה "אדם" בתביעתו של הנביא מיכה לזכך ארחות החיים - "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך" (מיכה ו', ח). וזאת האוניברסליות של המוסר ממקור ישראל נתאשרה גם מתוך דברי חז"ל: "חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא".

[מתוך המבוא לספר]

ההליכה בדרכי השכינה פירושה לקיים "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו". האוניברסליות של התורה מחייבת אותנו לדאוג לכל בני אדם שנבראו ב'צלם אלוהים'. ספר התורה מדריך אותנו לתיקון מוסרי של כל האנושות. לזה התכוון בן עזאי בפסוק: "זה ספר תולדות אדם" - כל אדם.
התיקון האוניברסלי אשר יביא ל"תיקון עולם במלכות שדי" חייב לעבור דרך אהבת הזולת, כפי שמובא במקור הזה:

הרב אברהם (דוד) שלם[110]
"אשד הנחלים"

"ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט." - דרך ה' ואמונתו היא דוקטרינה של "לעשות צדקה ומשפט".

אין די במשפט וחוקה יבשים. העולם והחברה האנושית יחרבו וימיטו שואה על כל היקום אם חוכמתם ומחקריהם לא ישתלבו בצדקה וחסד, באמת ושוויון, וזכות קיום לכל מי שנוצר בצלם א-לוהים ללא אפליה של גזע, צבע ודת. תיקון העולם במלכות שדי תתאפשר, ויושבי תבל ושוכני ארץ יגיעו למצב נעלה זה, רק באהבת הזולת, שמירה על זכויותיו ועשות צדקה וחסד, "כי באלה חפצתי נאום ה'".

[חלק ג, עמ' קיב-קיג]

אחד האנשים שביטאו רעיונות אלה בעצמה מיוחדת, הוא הראי"ה קוק. כרב ראשי בארץ ישראל הוא התייחס בכבוד ובהערכה לחלוצים החילונים שבנו את הארץ, ובכתביו הוא מביע אהבה גדולה גם למעגלים רחבים יותר של הבריאה:

110 הרב אברהם (דוד) שלם (כ"ו בטבת ה'תרפ"ח [19 בינואר 1928]-כ"ג באלול ה'תשע"ד [18 בספטמבר 2014]), מבכירי תלמידיו של הראשון לציון החכם בן-ציון מאיר חי עוזיאל, והוסמך על ידיו לרבנות בשנת תש"ח (1948). במלחמת העצמאות הצטרף לשורות מגיני ירושלים. בשנת תש"י (1950) נעתר לבקשת הראשון לציון ועבר ללימה בירת פרו לעמוד בראש הקהילה היהודית. כן שימש רב ראשי בסיאטל, בוושינגטון ובמקסיקו הבירה. ניהל את מכון "אור המזרח" להוצאת כתבי יד נדירים של חכמי ספרד ואת בית היתומים הספרדי בירושלים. עמד בראש הוועד להוצאת כתבי הרב עוזיאל ונמנה עם פעילי ועד העדה הספרדית בירושלים.

הראי"ה קוק
"מידות הראי"ה" - אהבה

פסקה א:

האהבה צריכה להיות מלאה בלב לכל.

פסקה ב:

אהבת כל המעשים כולם היא קודמת לכל, אח"כ אהבת כל האדם, אחריה אהבת ישראל, שהיא כוללת הכל, שעתידין ישראל לתקן את כל המעשים כולם. וכל אהבות אלה הם אהבות מעשיות, לאהוב אותם לעשות להם טובה ולגרום להם עילוי.

פסקה ה:

אהבת הבריות צריכה להיות חיה בלב ובנשמה, אהבת כל האדם ביחוד. ואהבת כל העמים כולם, חפץ עילוים ותקומתם הרוחנית והחמרית. והשנאה צריכה להיות רק על הרשעה והזוהמא שבעולם. אי-אפשר כלל לבא לידי רום-הרוח של "הודו לד' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו" בלא אהבה פנימית, מעמקי לב ונפש, להיטיב לעמים כולם, לשפר את קניניהם, לאשר את חייהם... בכל מקום שאנו מוצאים רמזי שנאה, הרינו יודעים ברור שהכונה רק על הרשעה, שהיא מרתקת בחזקה את האיגוד של עמים רבים, גם בהוה וביחוד בימים מקדם שהיתה זוהמת העולם יותר מסואבת. אבל עלינו לדעת כי נקודת חיים, אור וקודש, תמיד לא זזה מהצלם האלהי שנחנן בו האדם בכללו, וחוננו בו כל עם ולשון, כל אחד לפי ערכו, וגרעין קודש זה ירומם את הכל. ומתוך נקודת-חיים זו אנו חפצים את העילוי הגמור שיחול בעולם, את אור הצדק והמישרים.

פסקה ו:

מדת האהבה השרויה בנשמת הצדיקים היא כוללת את כל הברואים כולם, ואינה מוציאה מן הכלל שום דבר ולא עם ולשון, ואפילו עמלק אינו נמחה כי-אם מתחת השמים, אבל ע"י הזיכוך מתעלה הוא לשורש הטוב, אשר הוא מעל לשמים, ונכלל הכל באהבה העליונה, אלא שצריך כח גדול וטהרה עצומה ליחוד נשגב זה.

פסקה י:

המעמד היותר עליון באהבת הבריות צריכה לקחת אהבת האדם, והיא צריכה להתפשט על כל האדם כולו, למרות כל שינויי דעות דתות ואמונות, ולמרות כל החילוקים של הגזעים והאקלימים. נכון הדבר לרדת לסוף דעתם של העמים והקיבוצים השונים, כמה שאפשר ללמוד את אופיים ואת תכונותיהם, למען דעת איך לבסס את האהבה האנושית על יסודות המתקרבים למעשה. כי רק על נפש עשירה באהבת הבריות ואהבת אדם תוכל אהבת האומה להתנשא בגאון אצילותה וגדולתה הרוחנית והמעשית. וצרות-העין הגורמת לראות בכל מה שחוץ לגבול האומה המיוחדת, אפילו אם הוא חוץ לגבול ישראל, רק כיעור וטומאה, היא מהמחשכים הנוראים שגורמים הריסה כללית לכל בנין הטוב הרוחני, שכל נפש עדינה מצפה לאורו.

[בתוך: מידות הראי"ה]

נסיים חלק זה בפסקה נוספת מדברי הראי"ה, מתוך הספר "חדריו", ספר שבו הוא מתאר את מידת האהבה שהייתה בו באופן טבעי, לַכול:

הראי"ה קוק
"חדריו"

ב. ואהבת לרעך כמוך

שני מקורות יסוד של חז"ל מגדירים את האהבה לחבר או את ההתגברות על השנאה כמרכז התורה:

א. "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך - זו היא כל התורה כולה" (בבלי, שבת לא)

ב. "ואהבת לרעך כמוך - זה כלל גדול בתורה" (בבלי, יבמות סב)

עם כל חשיבותם הברורה, עדיין צריך לברר מדוע מייחסים לאהבה לרע או להקפדה שלא לעשות לו מעשה ששנוא עלינו, חשיבות רבה עד כדי הקביעה שהם שקולים כנגד "כל התורה כולה"? האם אין מצוות נוספות שאף הן חשובות מאוד? האם "אהבת הרע" קשורה לאמונה בה'? לכאורה עניינה במוסר אנושי שכל בני אדם מחויבים אליו?! האם לא היה ראוי להעמיד במרכז תורת ישראל ערכים ייחודיים לאמונת ישראל?

בחלק זה ננסה לענות על שאלות אלו ולהבין מה עומד מאחורי אמרות חז"ל אלו.

ר' עקיבא היה מממשיכי דרכו של הלל הזקן, והוא שהגדיר ש"ואהבת לרעך כמוך" הוא כלל גדול בתורה. לאור קביעתו, מותם של 24 אלף תלמידיו בשל התנהגותם, ש"לא נהגו כבוד זה בזה", מעלה תהיות ומחשבות:

דרכם של הלל ושמאי

מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי אמר לו גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבניין שבידו. בא לפני הלל גייריה (גייר אותו). אמר לו: דעלך סני לחברך לא תעביד (מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך) זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא זיל גמור (כל השאר הוא רק פירוש, לך ותלמד)

פירוש רש"י:

דעלך סני לחברך לא תעביד - רעך - זה הקב"ה. אל תעבור על דבריו שהרי עליך שנאוי שיעבור חבירך על דבריך. לישנא אחרינא (פירוש אחר): חבירך ממש, כגון גזלה גנבה ניאוף ורוב המצות.

[בבלי, שבת לא]

הלל הזקן טען שאפשר לתמצת את כל התורה כולה לרעיון אחד שאפשר ללמדו 'על רגל אחת': "מה ששנוא עליך - לא תעשה לחברך".

1. האם אתם מזדהים עם דבריו של הלל הזקן?
2. מהי ההצדקה לתגובתו של שמאי לבקשת הגר?
3. האם הייתם מגיבים כמו שמאי או כמו הלל?
4. מה גרם לרש"י להביא שני פירושים ולא להסתפק בפירוש השני, הפשוט יותר?

לפי המהר"ל, אהבת אדם לחברו נובעת מהיות שניהם 'צלם אלוהים'. אהבת הרע קשורה לאהבת ה', ולכן שני הפירושים שהציע רש"י קרובים למעשה זה לזה. אפשר להבין מדוע יוחס להם הערך של כל התורה כולה: כי תכלית התורה היא שיקנה האדם את מעלת 'צלם אלוהים'.

הרב חיים דוד הלוי מסביר מזווית אחרת - למה מצוות "ואהבת לרעך כמוך" היא כל התורה כולה:

בעקבות דברי רש"י, המהר"ל מנסה להסביר את שני הפירושים, הנראים כמעט מנוגדים זה לזה:

המהר"ל
"נתיבות עולם"

וקשה - שני הפרושים של רש"י רחוקים מאד!.... ונראה לפרש: כי מה שאמר "מה דסני לך לחברך לא תעביד", כל זה מפני שאוהב לחבירו כמו שהוא אוהב את עצמו, וכל זה שראוי לאהוב את חברו, מפני שנברא חברו בדמותו כצלמו ומפני שיש להם דמות וצלם אחד, הרי בצד הזה חברו והוא עצמו דבר אחד, כאשר יש להם צלם אחד לגמרי. והדבר שהוא במעלה עליונה באדם הוא שיהיה לו הצלם הזה בשלימות. וכאשר אוהב את חברו שנברא בצלם אלוהים, ואז האדם הזה צלמו צלם אלוהים ולכך הוא אוהב את חברו כמותו שנברא בצלם אלוהים וצלם אחד להם. ודבר זה - תכלית התורה, שיקנה האדם מעלה זאת העליונה הוא צלם אלוהים. ולכך הוי שפיר (מובן) מה שאמר "ואידך פירושא" - כי כל התורה כולה פירוש באיזה צד יגיע למדרגה הזאת שיהיה האדם בצלם אלוהים לגמרי.

[אהבת הריע, פרק א]

הרב חיים דוד הלוי
"מקור חיים"

מצוה זאת (ואהבת לרעך כמוך), נוסף על היותה מצוה יסודית שעליה נאמר "זו כל התורה כולה", הרי היא גם יסודית בקיומה התקין של כל חברה אנושית המשתיתה את חייה על יסודות האהבה. ואם הטביעה תורה את קדושת מצוותיה עליה, ואם רבותינו הניחוה כיסוד ו"כלל גדול בתורה", הוי אומר שחשיבותה מונחת בתכלית הסופית של כל מצוות התורה בכללותה: "לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה".

כי ללא ספק, אף כאשר מקיים העם את כל מצוותיה של תורה, אם נעדרת ממנו מצווה זאת: "ואהבת לרעך כמוך", הרי שנעדרה ממנו כל התורה. כיוון שתכלית ומטרת מצוותיה היא לטוב לנו ולהחיותנו, ומטרה זאת לא תושג ללא אהבת אמת בין כל חלקי האומה. והם הם דברי רבותינו: "מקדש שני מפני מה חרב? מפני שהייתה בו שנאת חינם". ואין הדברים צריכים הסבר כי כאשר חסרה אהבה באומה, כל יסודות חייה מתמוטטים, ואז אין ערך מלא לקיום כל יתר מצוות התורה שנועדו לקיומה.

[פרק ד, עמ' 35]

דרכו של ר' עקיבא

תלמוד ירושלמי נדרים ט, ד; תלמוד בבלי, יבמות סב

"אמר ר' עקיבא: ואהבת לרעך כמוך – זה כלל גדול בתורה"

אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא, מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, והיה העולם שמם, עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום, ושנאה להם ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה. תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת.

[ירושלמי, נדרים ט, ד; בבלי, יבמות סב]

הדרישה של התורה - "כמוך", היא דרישה לא פשוטה להבנה. ישנו סיפור ידוע (מסכת בבא מציעא סב ע"א) על שניים שהיו הולכים במדבר ורק לאחד מהם יש מים. אם ישתו שניהם - ימותו שניהם. לפי דעה אחת - עדיף ששניהם ימותו כדי שלא יראה אחד במותו של חברו. בא ר' עקיבא ואומר: זה שהמים שלו, ישתה. שהרי "חייך קודמים לחיי חברך". פסיקתו זו של ר' עקיבא לכאורה אינה עולה בקנה אחד עם דבריו בעניין המצווה "ואהבת לרעך כמוך"?! הרב דסלר ניסה ליישב את הקושי:

הרב אליהו דסלר[111] "מכתב מאליהו"

שלושה פירושים ל"ואהבת לרעך כמוך"

שלשה פרושים מצינו למצות ואהבת לרעך כמוך, זה עמוק מזה, כל אחד מהם מציין מדרגה עליונה יותר של הזדהות עם כל אחד מישראל.

1. בטול קנאה

הרמב"ן כתב (ויקרא י"ט, יז) שאין מלת 'כמוך' כפשוטה, כי לב האדם לא יוכל לקבל זאת. ועוד הרי הדין הוא: "חייך קודמים לחיי חברך". על כן פירש, שהמצווה היא לבטל את הקנאה מלבו, שירצה שתהיינה לחברו כל הטובות שהוא רוצה עבור עצמו.

ביאור דבריו, שאין פרוש המצווה: הרי אדם פשוט רוצה שיהיו עושר וטובה רק לו, ולא לחברו אולם נצטווינו על ההפך. שנרצה שיהיה כל הטוב לחברנו, ולא לנו. כי זה מן הנמנע. באור המצווה הוא, שכל אדם מרגיש בטבעו פרטיות, ותמיד הוא מחפש איזה דבר או מעלה, או אפילו נקודה קטנה, אשר יכול לחשוב שבה הוא מצטיין לגבי אחרים. נקודה זו חיונית היא עבורו, ובכל נפשו ילחם שיכירו בה את הצטיינותו, כי הוא רואה בזה את כל עצם

111 הרב אליהו דסלר (ה'תרנ"ב-ה'תשי"ג; 1892-1953) שימש כראש כולל אברכים בגייטסהאד (אנגלייה) ולאחר מכן כמשגיח רוחני בישיבת פוניבז' בבני ברק. פעל רבות לשיקום עולם התורה לאחר השואה ונחשב לאחד מגדולי תנועת המוסר במאה ה-20. סדרת ספרי המוסר המפורסמים שלו נקראת: "מכתב מאליהו".

המדרגה השלישית של אהבה, לפי הרב דסלר, היא אהבת הרע מתוך אהבת ה'. רעיון זה נובע מתוך לשון הפסוק עצמו - "ואהבת לרעך כמוך, **אני ה'**". החיבור בין שני חלקי הפסוק מזכיר לנו מהו מקור האהבה, ולצד זה גם מסביר לנו למה האהבה לבני אדם היא המימוש של כל ייעודנו בחיים ושל שליחותנו בעולם, כפי שמסביר הרש"ר הירש:

התפרטות אנוכיותו ובזה נבדל מאחרים. אולם התורה הקדושה מגלה שמדה זו היא פחיתות וקנאה, כי מה חסר הוא באמת אם חברו יש לו מעלה כמותו? רק דמיון שרוצה להתכבד על חשבון חברו.

לכן צוותה התורה הקדושה שיוותר על הצטיינותו, למען אהבת רעהו. אם עשיר הוא, ובזה מוצא את עצמו מורם מעם, מצוותו היא שירצה שיתעשר חברו כמותו, ויכיר שלא יופחת ערכו האמיתי על ידי זה. אם חכם הוא, ירצה שחברו יהיה חכם כמותו, וכדומה.

2. כמוך ממש

יש בחינה אחרת למעלה מזו. כבר בארנו שאהבה היא תולדת נתינה: שלמקום שנותן, נותן הוא מעצמו וממילא יאהב את המקבל כי הוא מוצא את עצמו כלול בו. ואם ירבה מאד את חסדו עם רעהו, ימצא את עצמו כלול בו, ויאהבנו בבחינת "כמוך ממש, כמוך בלי שום הפרש", כמו שכתב במסילת ישרים, פרק י"א. שוויון בלי שום הפרש הרי הוא בבחינת השתוות והזדהות בלב וברגש.

מי שעושה חסד עם כל ישראל בכל מהותו, מאוחד לגמרי עמהם, עד כדי שירגיש שלא תתכן גם תרעומת על חברו שהכהו, כי מרגיש הוא שכל ישראל אברים הם מגוף גדול אחד, נמצא שלא אחר הכהו אלא הוא עצמו, וכי יתכן להתרעם על עצמו?! עד כדי כך - כמוך! זו היא אהבת ישראל!

3. אהבת ישראל מתוך אהבת ה'

אכן ישנה עוד בחינה נעלה מזו - זוהי אהבת האדם הבאה דרך הדבקות בקב"ה. מי שמבטל את עצמו כלפי השי"ת ירגיש התבטלות גם כלפי רעהו שהרי בראו השי"ת בדמותו. וככל אשר תתעמק הרגשת התבטלותו כלפי הקב"ה, כן יתבטל יותר כלפי חברו. ועל כן שואלין לאדם אחר מותו: "המלכת עליך את חברך בנחת וברווח?" בדיוק כמו ששואלין על מדת התבטלותו לקב"ה: "המלכת עליך את קונך שחרית וערבית?".

[כרך ג, עמ' 88]

רש"ר הירש "חורב"

אהבת האחר היא התנאי היחיד להגשמת ייעודינו בחיים

"...ואהבת לרעך כמוך אני ה'".

אהב כל שה' אויד לעמוד במחיצתך ותחוש שקיומו דרוש לקיומך ושבשלומו יהיה לך שלום; יתרה מזאת, תחוש שקיומך, שלומך ומעשיך שלמים רק הודות לקיומו ונפשך תהא קשורה בנפשו. אני ה', רב החסד והאהבה, הועדתי אותך, האדם, ברוב אהבתי, להיות מכשיר לאהבה זו- בדברים אלו פותח ה' את סגור לבך ומצווה עליך לכרות ברית אהבה עם כל שנברא בצלם א-להים ואינו מתכחש לו.

אין די שלא תראה את הזולת כבר-מצרא על רכישת נכסי העולם הזה, אין די שלא תראה את טובתו כמקפחת את טובתך, הווי אומר, אין די בכך שלא

תהיה עינך צרה בהצלחתו; כל זה משמעותו רק שאינך שונא אותו, אך עדיין אין זאת אהבה. לאהוב פירושו: להרגיש שהוא התנאי היחיד של קיומך ושלומך, התנאי היחיד שבו תלוי כל ייעודך בתור אדם ישראל, משאלות לבך על חיי נפשך צריכות לכלול את משאלות חיי נפשו.

התנאי היחיד? מי פתי ולא יבין שאמנם כן הדבר. צייר בדמיונך עולם שאין בו איש מקרב אחיך בני האדם שה' העמיד על ידך, ואתה לבדך במדבר זה עלי אדמות - מה יהיה עליך, מה שמחה תהיה לך יתירה מזו, ייעודך מה יהיה עליו? אם לא תוכל לאהוב ולעשות חסד? הן נוצרת להיות לברכה, ולא יהיה אדם שיקבל את ברכתך! נוצרת לפעול, לתמוך, לקיים, לנחם, ללמוד, לפרנס, להביא אושר, להחיות - ואדם אַין לקיימו ולהחיותו! וכי אינך רואה כי רק בחברת כלל האנושות ה' נותן למעשיך קיום עדי עד? הוא (הציבור) המקבל והיורש מעשי כל אחד ואחד. בלעדיו כל מעשיך לא יהיו אלא כחלום יעוף!

אבל יש למעלה מזו - אני ה'. אבי כל היצורים שמסביבך, ועל כולם כמו עליך, ציוויתי החיים והברכה. עליך לאהוב אותי, ומפני שאתה אוהב אותי, אהב את בָנַי, שמח באושרם, ראה בכל אחד את יציר כפי ואת בנִי. שלומו הוא הצלחת יציר כפי, יגונו הוא אבדן מעשי וייסורי בני. באהבת היציר הנך אוהב את היוצר, באהבת הבן הנך אוהב את האב.

ולבסוף, אני ה', המקיף עולם ומלואו באהבתו, הועדתי את האדם להיות למכשיר האהבה הזאת. ראה והבן, בן אדם, שהאהבה הזאת היא ממיטב פרחי ייעודך. מה מעלה אותך מעל לדומם, לצומח ולחי, אם לא חובתך להתמסר בכוח רצונך החופשי לשלום העולם שמסביבך? הן דבר זה גופו אינו אלא מעשה אהבה. כל מעשיך שייכים לעולמו של הקב"ה. תחילת מעשיך ושורשם הוא הלב ובו תשא אהבה לעולמו של הקב"ה ובראש ובראשונה לאחיך האדם, הוא המקבל הראשון והראוי ביותר לברכת מעשיך. שא בלבך אהבה - ובאהבה זו יקרא שמך אדם-ישראל.

[פרק טז]

מצוות "ואהבת לרעך כמוך" מזכירה לנו גם לשמור על האיזון הנכון שבין מצוות שבין אדם למקום למצוות שבין אדם לחברו. כפי שכבר זעקו נביאי ישראל, לעתים נוטים אנשים להקפיד מאוד בדקדוקי הלכה אך אינם מקפידים על מצוות הקשורות לחברה:

הרב שמואל מוהליבר
"מצבנו במידות ובדרך ארץ", ספר שמואל עמ' קלח

במצוות שבין אדם למקום רוב עמנו מדקדקים עד שידם מגעת. לפני חג הפסח רבו השאלות אצל כל רב בעירו על חשש תערובות משהו חמץ ועל געולי כלים וכדומה. אבל מועטים המה בני עליה אשר יתבוננו, שאם ככה אנחנו מהדרים בגעולי כלים מחשש חמץ, כמה יש לנו לעיין בגעול וטהרת הגוף מגזל ודאי, במה נגעול את כפינו מגזלה, גנבה, אונאה וכדומה, במה נגעול את פינו ולבבנו מלשון הרע ורכילות, הלבנת פני חברו, שנאה וקנאה, כעס וגאוה... מי לא ילך בראש השנה לקיים מצוות תשליך? מי לא יאמר אצל הנהר גם הבקשות של המקובל הרב חיד"א ז"ל? מי לא ינער בשולי בגדיו בכל לבבו את חטאיו אשר היו למעמסה, וברגע אחד ישליכם למשואות נצח? אבל מי יזכור ברגע זה להשליך ולנער גם מביתו את חטאיו אל החברה אשר בה הוא חי?

[בתוך: יהודה ליב הכוהן פישמן (עורך), ספר שמואל, עמ' קלח]

ונסיים בדברי הרב עוזיאל, הרלוונטיים כל כך לימינו, על החשיבות בקבלת כל העולים והעדות על מנת לקיים בארץ ישראל חברה יהודית מאוחדת, בדרך לשלום כלל עולמי:

הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל
"מכמני עוזיאל"

נשימה זאת על ליבנו ונסיר את שטן הקטרוג והפרוד, ושנאת התורה ומשפטיה מקרבנו ונתלבש במידת האהבה העליונה ונאמנה שנצטוינו עליה בתורה לכל אחינו שבקרבנו כמו שנאמר: "ואהבת לרעך כמוך אני ה'", ובמידה זאת נאהב גם את הגר שבתוכנו, כאמור: "כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך, כי גרים הייתם בארץ מצרים אני ה' א-לוהיכם".

לא פה המקום לבאר הלכה זאת לעומקה, אבל נכיר ונדע כי כולנו היינו גרים בארבע רוחות השמיים, ומתוך כל מוטלת עלינו מצוות אהבה נוספות על ואהבת לרעך כמוך, והיא מחייבת אותנו לקבל את כל העולים לקהילותיהם ולמקומות גלותם באהבה אמיתית של ואהבת לרעך כמוך אני ה', ומתוך אהבה זאת, ננהג שלום אמת בינינו לכבד את דעות ורגשות כל אחד וכל סיעה מסיעותינו ונסיר דברי ומעשה קנטור, אלא נקיים בעצמנו מצוות רבנו ומאורנו הרמב"ם ז"ל: "קבל האמת ממי שאמרו" (הקדמת הרמב"ם למסכת אבות), ונקיים בעצמנו מעשי רבותינו שלאורם אנו הולכים, בית שמאי ובית הלל, שנהגו חיבה וכבוד זה לזה, גם בדעותיהם, כמו שנאמר: "האמת והשלום אהבו" (זכריה ח', יט)...

ה' מלך השלום יברך אותנו בשלום ויזכנו להגשים את חזון אחרית הימים לשלום כל העולם, כאמור: "וכתתו חרבותם לאתים... לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיהו ב', ד).

[שער ב, חלק ג, מאמר י', סעיף ג]

ג. מה מחייבת אותנו מצוות "ואהבת לרעך כמוך"?

איך אפשר לצוות על האהבה? אהבה היא רגש. בתורה יש מצוות רבות שקשורות לרגשות: "ואהבת את ה' אלוקיך", "לא תשנא את אחיך בלבבך" ועוד. איך התורה יכולה לצוות על שמתרחש בתוך לבו של האדם? ושמא "ואהבת לרעך כמוך" אינה אלא עצה טובה או הדרכה מוסרית? בספרי ההלכה של היהדות, הציווי "ואהבת לרעך כמוך" מוגדר כמצווה לכל דבר. כך כותב הרמב"ם בספרו "משנה תורה":

רמב"ם
החיוב המעשי של "ואהבת לרעך כמוך"

1. רמב"ם, ספר המצוות, מצוות עשה רו:

הציווי שנצטווינו לאהוב זה את זה כמו שאנו אוהבים את עצמנו, שתהיה חמלתי ואהבתי לבן דתי כאהבתי וחמלתי לעצמי בממונו ובגופו וכל מה שיש לו ומה שהוא חפץ. וכל מה שארצה לעצמי, ארצה לו כמוהו; וכל מה שלא ארצה לעצמי או לידיד, לא ארצה בשבילו כמוהו. והוא אמרו יתעלה: "ואהבת לרעך כמוך".

2. רמב"ם, הלכות דעות פרק ו הלכה ג:

"מצווה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו שנאמר ואהבת לרעך כמוך, לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו".

3. הלכות אבל פרק יד הלכה א:

"מצוות עשה של דבריהם לבקר חולים ולנחם אבלים ולהוציא המת ולהכניס כלה וללוות אורחים... וכן לשמח הכלה והחתן ולסעדם בכל צרכיהם ואלו הן גמילות חסדים שבגופו שאין להם שיעור. אע"פ שכל מצוות אלו מדבריהם הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך. כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים עשה אתה אותן לאחיך בתורה ובמצוות".

במובאה הראשונה, הלקוחה מ"ספר המצוות" של הרמב"ם, המצווה מוגדרת כאחת מתרי"ג מצוות. היא מתוארת כמצווה שמחייבת את הלב בחמלה, אבל משמעותה המעשית אינה ברורה לחלוטין. בשתי המובאות הנוספות, הלקוחות מתוך "משנה תורה", הרמב"ם מתאר את המצווה בתיאור מעשי מאוד. זאת משום שהתורה אינה מסתפקת בהנחיות כלליות שפונות אל לבו של האדם, אלא גם יורדת לפרטי פרטים ונותנת הנחיות מעשיות. הצד המעשי של המצווה מביא לידי ביטוי את האהבה שבלב, ומלבד זאת יוצר בלב את האהבה הנדרשת.

"ספר החינוך" מוסיף על דברי הרמב"ם הנחיות מעשיות נוספות ומגדיר ב"שורש המצווה" מהי 'מטרת-העל' של מצוות "ואהבת לרעך כמוך":

ספר החינוך
הדרך לשלום עולמי

לאהוב כל אחד מישראל אהבת נפש, כלומר שנחמול על ישראל ועל ממונו כמו שאדם חומל על עצמו וממונו, שנאמר "ואהבת לרעך כמוך" ואמרו זכרונם לברכה "דעלך סני לחברך לא תעביד". ואמרו "אמר רבי עקיבא זה כלל גדול בתורה", כלומר שהרבה מצוות שבתורה תלויין בכך, שהאוהב חבירו כנפשו לא יגנוב ממונו ולא ינאף את אשתו ולא יונהו בממון ולא בדברים ולא יסיג גבולו ולא יזיק לו בשום צד. וכן כמה מצוות אחרות תלויות בזה, ידוע הדבר לכל בן דעת.

שורש המצוה ידוע, כי כמו שיעשה הוא בחבירו כן יעשה חבירו בו, ובזה יהיה שלום בין הבריות.

ודיני מצוה זו כלולים הם בתוך המצוה, שכלל הכל הוא שיתנהג האדם עם חבירו כמו שיתנהג עם עצמו, לשמור ממונו ולהרחיק ממנו כל נזק, ואם יספר עליו דברים יספרם לשבח ויחוס על כבודו ולא יתכבד בקלונו, וכמו שאמרו זכרונם לברכה "המתכבד בקלון חבירו אין לו חלק לעולם הבא". והמתנהג עם חבירו דרך אהבה ושלום ורעות ומבקש תועלתם ושמח בטובם, עליו הכתוב אומר "ישראל אשר בך אתפאר". ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ולא נזהר בממון חבירו לשומרו, וכל שכן אם הזיק אותו בממון או צערו בשום דבר לדעת, ביטל עשה זה, מלבד החיוב שבו לפי הענין שהזיקו כמו שמפורש במקומו.

[מצווה רמג - אהבת ישראל]

את דברי "ספר החינוך" על שורש המצווה אפשר להבין גם בצורה מוטעית, כאילו שהמניע לאהבת הזולת הוא רצונו של האדם לזכות באהבה. בהבנה כזו, כל המצווה הופכת להיות אינטרסנטית - האדם דואג לעצמו. להבנה מוטעית כזו קורא הרש"ר הירש "חכמה של תגרנים" [=סוחרים], ואומר שהיא "דין מוות לכבוד האדם!" זהו ההפך הגמור מדרך המוסר של תורת ישראל:

רש"ר הירש
"חורב"

טובת הזולת ולא טובת עצמך

כלל חשוב נובע מן הדגש על 'כמוך' בכתוב: 'ואהבת לרעך כמוך'. אלמלא אמורים בתורה פרטי פרטים של מצוות שעליך לקיים ביחס לאדמה, לצמחים ולבעלי חיים, ואפילו ביחס לגופך שלך, הרי שיכולת לטעון: איך אדע מה נכון לעשות כלפי כל אלה שמהות טבעם אינה מוכרת לי, ואני רק יכול לשער מעט מטבעם? יתכן שבמקום להביא ברכה אביא קללה, ובמקום לבנות אני יהרוס! לא כן לגבי מצוות 'ואהבת לרעך כמוך'. כאן אין צורך להרחיב את הדיבור באשר למה שמועיל וטוב לחברך,

מה שגורם לו צער או שמחה, אושר או אסון. לגבי זה לא יכול להיות ספק, שכן שאל רק את עצמך. מה אתה חש שהיה מצער אותך ('כמוך') לו היו עושים לך את הדבר- לעולם אל תעשה לחברך. מה שאתה חש שהיה מביא לך שמחה ואושר לו היה נעשה לך - את זה תעשה לחברך, הרי אחיך הוא, כמוך: אתה מכיר את עצמך מכאן שאתה מכיר אותו. הוא אשר אמר הלל: 'דעלך סני לחברך לא תעביד' - מה ששנוא עליך, לחברך אל תעשה (שבת לא ע"א). לכן ראה הלל במשפט זה את מושג היסוד של כל התורה, כדבריו שם: 'זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא'. כל שאר המצוות אינן אלא מעשי צדק וחסד לגבי כל היצורים (או אמצעי חינוך לכך). אילו הבנו והכרנו את כל שאר העולם כדרך שאנו מכירים את האדם, הרי שגם לגבי כל היצורים לא היה צורך אלא לקבוע את כללו של הלל בלי להוסיף דבר, אולם הואיל וזה לא יתכן, מה גם שהתרחקנו מהטבע, לכן מן ההכרח שהתורה תפרט לנו את המצוות המוטלות עלינו לגבי שאר העולם. אולם אליבא דאמת כל התורה היא פירושו של המשפט היחיד הזה.

ברם הישמר לך פן תבין את כללו של הלל שלא כהלכה ולא תסיק מאמר שניסוחו נותן מקום לדעת נפסדת: "התנהג בצדק ובחסד כלפי אחרים, בכדי שיעשו גם הם לך צדק וחסד. אל תגרום עוול ועגמת נפש לאחרים, בכדי שכם הם לא יגרמו לך זאת". בתפיסה כזאת מעלים חוכמה של תגרנים לכלל גדול בחיים. מוסר שכזה עושה את המיקח והממכר, את חישובי התועלת, למקור הצדק והחסד, במקום שיזרמו מלב טהור כדבר ה' בתורתו. המאמר, במשמעותו המסולפת, הוא דין מוות לכל כבוד האדם, ומקומו לא יכירנו בתורת ישראל.

[רש"ר הירש, חורב, פרק צא]

דוגמה מעשית ליישום של "ואהבת לרעך כמוך" בחברה הישראלית בימינו, ניתן ללמוד מהמקור הזה:

חכם בן-ציון אבא שאול[112]
אור לציון - זיכרון הדסה, חכמה ומוסר

ירחיק האדם את עצמו, מלדבר בנושאים של חוגים שונים. והגרוע ביותר בעניין זה, אם מדבר על קבוצה של אנשים, ממי יבקש מחילה?! שהרי עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו (יומא פה ע"ב).

זאת ועוד, מצוה עלינו "ואהבת לרעך כמוך", לאהוב כל יהודי באותה מידה בדיוק, אין הבדל מאיזה מוצא הוא. על כן יש להיבדל מכל סוגי הדיבורים האלו, ולעסוק בתורה ולקדש את עצמנו, וה' יזכנו לשמור פינו ולשוננו ומחשבתנו מכל דבר רע אמן.

[שער העבודה ז, עמ' קלד]

112 הרב בן-ציון אבא שאול (כ"ט בתמוז ה'תרפ"ד [31 ביולי 1924]-י"ט בתמוז ה'תשנ"ח [13 ביולי 1998]) למד בישיבת "פורת יוסף" עם הרב עובדיה יוסף, הרב מרדכי אליהו והרב חיים דוד הלוי, ולימים נתמנה לאחד מראשיה. חיבר סדרת ספרים בשם "אור לציון" שבהם חידושים על הגמרא, תשובות הלכתיות ודברי מוסר והשקפה וכן עסק בפסיקת הלכה.

לסיכום, נעיין בדבריו של הרב אלימלך בר שאול, שיש בהם סיכום השיטות השונות שלמדנו בהבנת החיוב המעשי של "ואהבת לרעך כמוך". המדרגה הגבוהה מביאה את האדם ל"רצון מלא בהצלחתו הבלתי המוגבלת של הזולת". אהבה זו היא המכונה 'אהבה שאינה תלויה בדבר' והיא מיוצגת בתנ"ך כאהבה הנשגבה ששררה בין דוד ליהונתן:

הרב אלימלך בר שאול
"מצווה ולב"

אהבת דוד ויהונתן - אהבה שאינה תלויה בדבר

מצות עשה מן התורה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו אהבת נפש שנאמר: "ואהבת לרעך כמוך". ומצאנו בדברי הראשונים דברים שונים בנוגע להגדרת המצוה הנראים להיות שיטות, וניתן להסיק מהן חיובים נפרדים להלכה ולמעשה.

א. אהבה מעשית

את מצות האהבה מקיימים בפועל על ידי מתן ביטוי, ולא ביטוי רגשי בלבד, אלא ביטוי המחייב את האדם להתנהגות מסוימת כלפי הזולת, ליחס של כבוד לו ולקנייניו. וזה רק חלק אחד של המצוה השייך יותר למדה שבלב, אבל יש גם חלק שני למצוה: חיוב מעשים לטובת הזולת (ביקור חולים, ניחום אבלים וכו' כפי שכתוב ברמב"ם). סיכום שיטה זאת: המצוה בכללה היא אהבה מעשית, המתבטאת בשתי צורות משלימות זו את זו: שלילית וחיובית. בשלילת כל יחס רע לזולת ולממונו, ובהבעת יחס טוב אליו בכבוד ובמעשים.

ב. חמלה

המצווה היא: "שנחמול על ישראל וממונו, כמו שאדם חומל על עצמו ועל ממונו" ואמרו חז"ל: "דעלך סני לחבריך לא תעביד", והכלל הוא שיתנהג עם חברו כמו שהוא מתנהג עם עצמו - לשמור ממונו ולהרחיק ממנו כל נזק. ואם יספר עליו דברים יספרם לשבח ויחוס על כבודו ולא יתכבד בקלונו. והעובר על מצווה זו: שלא נזהר בממון חברו לשמרו, וכל שכן אם הזיק אותו בממון, או ציערו בשום דבר לדעת - בטל עשה זו, מלבד מה שהתחייב לפי מה שהזיק.

הנה לפי הנראה מתוך פשטות הלשון כאן הרי שיטה זאת קובעת את החמלה כגדרה של מצות האהבה לריע. ומובן שה"חמלה" מתבטאת כמעט רק בצורה שלילית של הימנעות גמורה מגרימת צער ונזק לזולת.

ג. לב אוהב

הנה "כמוך" - הפלגה, כי לא יקבל לב האדם שיאהוב את חברו כאהבתו את נפשו, ועוד שכבר בא רבי עקיבא ולימד: "חייך קודמין לחיי חבריך". אלא צוותה התורה שיאהב חברו בכל ענין, כאשר יאהב את נפשו בכל הטוב. ויתכן בעבור שלא אמר "ואהבת את רעך כמוך", והשווה אותם במילה לרעך. וכן: "ואהבת לו כמוך", דבר שיהיה פירוש להשוות אהבת שניהם בדעתו. כי פעמים שיאהב אדם את רעהו בדברים ידועים, להיטיבו בעושר ולא בחכמה, וכיוצא בזה. ואם יהיה אוהבו בכל, יחפוץ שיזכה האהוב לו בעושר ובנכסים וכבוד ובדעת ובחכמה, ולא שישוה אליו, אבל יהיה החפץ בלבו לעולם שיהיה

הוא יותר ממנו בכל טובה. ויצוה הכתוב: שלא תהיה פחיתות הקנאה הזאת בלבו, אבל יאהב ברבות הטובה לחברו, כאשר אדם עושה לנפשו ולא יתן שיעורין באהבה. ועל כן אמר ביהונתן: "כי אהבת נפשו אהבו", בעבור שהסיר מדת הקנאה מלבו ואמר: "כי אתה תמלוך על ישראל" וכו'.

בסגנון יותר פשוט אולי אפשר כך למסור את תוכן הדברים: אמנם הרגשת האדם באהבתו את עצמו היא מטבעה יותר חזקה מאשר באהבתו את רעהו האהוב עליו, ויש אשר ההלכה גם מתירה לאדם ליתן דין קדימה לצרכי עצמו. אבל דבר זה אינו מתיר לו חלילה להשאיר בלבו כל רגש קנאה בחברו. והואיל ומדרך האדם להתקנא בחברו באשר הוא, באשר יש לו ובסיכוייו לעתיד... על כן באה התורה ומצוה על האדם שיהיה אוהב שלם לחברו: שלא תהיה בלבו שום קנאה בחבירו, וירצה בלב שלם שיזכה חברו לכל טובה וברכה, בלי שיעור והגבלה, כמו שהוא רוצה בשביל עצמו. דרישת התורה מן האדם היא: שירצה שיצליח חברו בכל, עד כדי שישתוה אליו או גם יעלה עליו, מבלי שיתקנא בו כלל. דוגמת מופת לאהבה כזאת היא אהבת הנפש של יהונתן לדוד, אהבה שלא תלויה בדבר ולא היתה מוגבלת בשום תחום ומדה.

סיכום השיטות: לפי הראשונה, חייבתנו התורה לביטוי מעשי: הימנעות ממעשים שליליים לזולת, וביצוע מעשים חיוביים לטובתו. ולפי השניה: חייבתנו התורה להימנע ממעשים שליליים אבל לא חייבתנו במצוה זאת למעשים חיוביים לטובתו. הראשונה מתכוונת לאהבה מעשית, והשניה - לחמלה. אבל בשתי השיטות האלה אין אנו שומעים חיוב לרצון חיובי בלב בטובת השני. ואילו לפי השיטה השלישית זהו עיצומה של המצוה: רצון מלא בהצלחתו הבלתי מוגבלת של הזולת. ואם כי אין היא מדברת על ביצוע מעשים לטובת הזולת הרי ברור שזו ממילא תהיה התוצאה המוזרמת מן שלב האוהב הנקי מכל קנאה, כמו אצל הדוגמא הנפלאה של יהונתן ודוד שהביאה לידי מעשים נשגבים, הדדיים.

ולפי כל השיטות: אין המצוה מתקיימת על ידי רגש אהבה ערטילאי, מופשט שאין לו עניין בחייו של הזולת, בחייו כפי מה שהם. מסתבר שיש איזה ערך גם לרגש כזה אבל לא הוא אהבה ולא היא מצות האהבה.

[הרב אלימלך בר שאול, מצווה ולב, עמ' 167-170]

ד. הסתגרות ומעורבות חברתית

הערך בחיי חברה

נושא אהבת הזולת מעמיד אותנו לפני אחת השאלות העתיקות ביותר בעולם, שאלה שממשיכה להעסיק כל אדם עד היום, וכמו כל שאלה גדולה, גם ההגות היהודית עסקה בה וניסתה לתת לה מענה. השאלה היא: האם האדם צריך לדאוג לעצמו תחילה ורק אחר כך להשקיע בַּכְּלל ובחיי חברה, או שהחברה קודמת לפרט? מהם היתרונות והחסרונות שיש בכל צד: בהתבדלות מהחברה מצד אחד ובוויתור על עצמיותי וייחודיותי מצד שני?

אחד הסיפורים המרכזיים שעוסקים במתח הזה הוא הסיפור על ר' שמעון בר יוחאי ובנו שנאלצו להסתתר 12 שנה במערה. בבדידותם מהעולם הצליחו להגיע לרמה רוחנית ותורנית גבוהה מאוד, ומשיצאו מהסתגרותם, לא הצליחו להסתדר עם העולם ועם האנשים החיים סביבם:

רשב"י והמערה
בבלי, מסכת שבת

הלך הוא (רשב"י) ובנו, וברחו אל בית המדרש.
כל יום היתה מביאה להם אישתו לחם וכד של מים והיו אוכלים.
כשנתחזקה הגזירה, אמר לבנו:
נשים דעתן קלה עליהן, שמא יצערו (יענו) אותה ותגלה להם.
הלכו והתחבאו במערה. נתרחש נס ונברא להם חרוב ומעין.
והיו פושטים בגדיהם, והיו יושבים עד צואריהם בחול,
כל היום היו לומדים, ובשעות התפילה התלבשו והתפללו.
ולאחר מכן פושטים בגדיהם כדי שלא יתבלו.
ישבו תריסר שנים במערה.
בא אליהו ונעמד בפתח המערה אמר: מי יודיע לבר־יוחאי שמת הקיסר ובטלה גזרתו?

יצאו.
ראו אנשים חורשים וזורעים. אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה!
כל מקום שנותנין עיניהן – מיד נשרף.
יצאה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם? חיזרו למערתכם!
חזרו והלכו. ישבו תריסר חודשים. אמרו: משפט רשעים בגיהנום – 21 חודש.
יצאה בת קול ואמרה: צאו ממערתכם!

יצאו.

כל מקום שהיה מכה ר' אלעזר – היה מרפא ר' שמעון.
אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה.

לפני החשיכה בערב שבת ראו זקן אחד אוחז שתי חבילות הדסים, ורץ בין השמשות.
אמרו לו: אלה למה לך? אמר להם: לכבוד שבת.

ולא תספיק לך חבילה אחת? (אמר להם:) אחת כנגד הציווי "זכור", ואחת כנגד הציווי "שמור". אמר לבנו: ראה כמה חביבות מצוות על ישראל! נתיישבה דעתם.

[בבלי, שבת לג ע"ב]

הרבה שאלות נותרו פתוחות בעקבות הסיפור הזה. האם האמת נמצאת בבדידות של המערה? או שנכון יותר לחבור לאנשים העובדים בשדות? למה התכוון רשב"י כשאמר "די לעולם אני ואתה"? ולמה התכוונה הגמרא בסוף כשאמרה: "נתיישבה דעתם"?

האם כל חברה היא חברה ראויה? האם לפעמים עדיף להישאר בודד ולא להיות חברותי? הרמב"ם אומר שיש שלושה סוגים של חברים:

רמב"ם
פירוש למשנה

שלושה סוגים של חברים

ואמרו "וקנה לך חבר" - הוציאו בלשון קנייה, ולא אמר: עשה לך חבר, או: התחבר לחברים, וכיוצא בזה, והכוונה שראוי לאדם שיקנה לעצמו חבר על כל פנים, כדי שייתקנו בו כל עניניו, כמו שאמרו: "אי חברא אי מיתותא".

ואם לא מצאו - צריך להשתדל בו, ואפילו ימשכהו לחברות תחילה עד שיהיה חבר, ולא יסור מלכת אחר רצונו, עד שיחזק חברותו.

כמו שיאמרו אנשי המוסר: כאשר תתחבר, אל תתחבר לפי מידותיך, אלא התחבר לפי מידות חברך. וכאשר יסמוך כל אחד משני החברים על זה הציווי, תהיה כוונת כל אחד מהם להשלים רצון חברו, ותהיה כוונת שניהם דבר אחד בלא ספק.

ומה טוב מאמר אריסטו: "החבר - אחר שהוא אתה".

והחברים - שלושה מינים: חבר תועלת, וחבר נחת, וחבר מעלה.

אמנם חבר התועלת, הרי הוא כחברות שני השותפים, וחברות המלך וחייליו.

ואמנם חבר הנחת, הרי הוא שני מינים: חבר הנאה, וחבר בטחון.

אמנם חבר ההנאה, הרי הוא כחברות הזכרים לנקבות וכיוצא בה.

ואמנם חבר הבטחון, הרי הוא שיהיה לאדם חבר שתבטח נפשו בו, לא ישמר ממנו לא במעשה ולא בדיבור, ויגלה לו כל עניניו, הנאה מהם והמגונה, מבלי חשש ממנו שישיגהו בכל זה חסרון, לא אצלו ולא אצל זולתו. כי אם יגיע לנפש בטחון באיש עד לזה השעור - תִמָצֵא רוב נחת בשיחתו ובחברותו.

ואוהב המעלה, הוא שתהיה תאות שניהם וכוונתם למטרה אחת, והיא: הטוב! וירצה כל אחד להיעזר בחברו בהגיע הטוב ההוא לשניהם יחד. וזה הוא החבר אשר ציוה לקנותו, והוא כחברות הרב לתלמיד והתלמיד לרב.

[פירוש הרמב"ם למשנה, אבות א, ו]

הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק
"הקהילה"

למי הבכורה - לאדם הבודד או לקהילה?

התורה מספרת כי האדם נברא כפרט יחידי, כיצור בודד: "וייצר ה' אלוהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים...". היא גם מספרת כי עם בריאת האדם אמר ה' אלוהים: "לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו".

מי קודם למי - הקהילה - הזוג, או האיש לבדו והאשה לבדה? למי הבכורה - לאדם ולחוה בבדידותם המוחלטת, בשעת הבריאה, או לאדם וחוה כצמד לאחר שהובאו יחדיו לחבור ולהינשא? המענה לשאלתינו, מענה דיאלקטי הוא: האדם הוא זה אף זה. הוא הוויה יחידה, בודדה, שאיננה משתייכת לשום קבוצה חברתית בנויה וערוכה. הוא גם יצור העומד בזיקה כלפי האתה, המתקיים בשיתוף עם האחר.

מדוע היה מן ההכרח לברוא אדם בודד? מדוע לא נברא האדם החברתי לכתחילה?

1. המקוריות והיצירתיות שבאדם נעוצות בהתנסותו בחוויית הבדידות ולא בתודעתו החברתית. יחידיותו של האדם היא מקור ייחודו וייחודו הוא מקור יצירתו. האדם החברתי שטחי הוא - מחקה, מעתיק. האדם הבודד עמוק הוא - יוצר, מקורי.

2. איש בודד בן חורין הוא; איש החברה כבול באזיקים ובתקנות רבים. האלוקים רצה באדם שיהיה בן חורין. מפעם לפעם נתבע האדם להתריס כלפי העולם, להמיר את הישן בחדש וברלבנטי ורק לאדם הבודד ניתן הכוח להתיר את אזיקי השעבוד לחברה... תודעת ה"לבדו" היא שורש המרד ההרואי. ההרואיזם הוא הקטגוריה המרכזית ביהדות המעשית. היהדות רוצה כי היהודי יחיה בגבורה, יוכיח, יגער ויגנה, בכל עת שהחברה אינה פועלת כשורה ואינה נוהגת בהגינות. תודעת ה"לבדו" מעניקה ליהודי גאווה הרואית המאפשרת לו להיות שונה ואחר... אדם בודד עז נפש הוא, מוחה ומתריס, אינו ירא מפני איש; איש החברה מתפשר הוא, משכין שלום ולעתים מוג לב. בראשית היה על האדם להיברא לבדו, שלא יחסר עוז רוח וכוח הרואי להתייצב ולמחות, לפעול כאברהם שנטל גרזנו וניתץ את הפסילים שהעמיד אביו מולידו.

אולם, האדם נברא בשנית. הוא נפל בתרדמתו כאיש בודד ובקומו מצא את חוה לצידו. ה' רצה שהאדם יתקיים בבדידותו ויחוש בה. הוא גם רצה שהאדם ישבור את בדידותו, יתקרב אל האתה ויחלק עמו את החוויה הקיומית. "לא טוב היות האדם לבדו" - אמר ה' אלוקים. אדם אינו רק המוחה והשולל, אלא אף המקיים והמחייב. אין הוא רק מנתצם של פסילים, אלא אף בונה ומעמיד. אילו חש תמיד מרוחק מכל, מכל איש ומכל דבר, לא הייתה ניתנת להגשמה מטרת הבריאה.

כיצד קמה קהילה? קהילה קמה ברגע שאני מכיר באתה ומקדמו בברכה. האחד מברך את זולתו לשלום ובכך יוצר קהילה. ההלכה ייחסה משמעות

ניכרת לברכות מקריות המוחלפות בין שני אישים פרטיים: "אמר ר' חלבו - אם נתן לו שלום ולא החזיר נקרא גזלן". מה המסר שמעבירה ברכת השלום, אם לא עידוד וניחומים לבודד ולסובל. ההלכה מצווה עלינו להשיב ברכה, ובמקרים מסוימים אפילו תוך כדי קריאת שמע (משנה, ברכות ב, א). ההכרה בקיומו של מישהו באמצעות ברכה או השבת ברכה, אינה עומדת בסתירה לקבלת עול מלכות שמיים. ההלכה אומרת לאדם: אל תניח לחברך להיסחף בנתיב הבדידות, אל תרשה כי יתנכר ויתרחק ממך, אפילו בהיותך טרוד בקריאת שמע. אם אמנם רצה הקב"ה כי העולם יופיע מן האין, כדי להעניק לעולם זה מאהבתו, נדרש גם האיש הבודד לאשר קיומו של האחר, ובכך ינתן גם לו להעניק אהבה.

יחידים השייכים לקהילה משלימים איש את רעהו. לכל יחיד סגולה משלו, יקרת המציאות, שאינה נודעת לזולתו. לכל איש בשורה מיוחדת ייחודית להעבירה, צבע מיוחד להוסיפו למגוון הקהילתי. אדם בודד המצטרף לקהילה, מוסיף מימד חדש לתודעה הציבורית, תרומה בלעדית משלו. הוא מעשיר את הציבור מבחינה קיומית ואין לו תמורה.

[רי"ד סולובייצ'יק, "הקהילה", בתוך: דברי הגות והערכה, עמ' 223-237]

זלדה[113]

"יש לי צורך פראי שאנשים ירגישו בסוד קיומי ושיפְתחו לפניי את ממגורת רשמיהם. סיפוריהם נחוצים לי כאוויר לנשימה. אי אפשר לי לחיות בלי שמץ של חיבה. בלי חיבה אמות בעוד בשרי מתהלך על פני האדמה בעצלתיים.

...ריבונו של עולם, לו אפשר היה לקום מן הלילה של השינה אל יום שכולו שלום. הוי שלום, אני וכל עמי אוהבים אותך, אתה נהר שהחול בו לבן מאוד, אתה אוויר מלא תשואות חג, אתה מקלעת פקעים ברַתוקות זהב...

...ההר יפה, אך אני צריכה אנשים, ידידים."

[המשוררת זלדה, 'כאשר לבי']

113 המשוררת זלדה שניאורסון-מישקובסקי נולדה באוקראינה, כ"ו בסיון תרע"ד. התחילה לפרסם רשימות ושירים בשנת תרצ"ט, נפטרה במוצאי יום השואה כ"ח בניסן, תשד"מ.

לפעמים יש ביכולתו של אדם יחיד להשפיע על החברה, אפילו החברה רחוקה מאוד מעולמו. אם הוא זוכה בהערכה ובכבוד בשל חכמתו והתנהגותו, יש ביכולתו להשפיע במעגלים רחבים מאוד, כפי שעולה מן הסיפור שלפנינו:

לסיום נעיין בדבריו של הראי"ה קוק בשני מקומות שבהם הוא מצביע על המורכבות של חיי חברה לעומת התבודדות, ועל האיזון העדין שצריך להתקיים בין יחידי הסגולה להמון, אשר משפיעים אלה על אלה ומשלימים צדדים חסרים אצל הזולת:

הרב שמעון עלוואן אבידני[114]
"מעשה הגדולים"

ורחמיו על כל מעשיו כתיב, ואפילו על הדגים מתחת לים, ועד עוף השמיים גברו רחמיו, לא כל שכן על בן אדם אשר הוא בצלם א-לוהים ודמותו.... ובוא וראה אפילו ישמעאלים מכניסים אורחים בסבר פנים יפות כמו שראינו בעירק בסוריה בתורכיה, כשהייתי, אני הכותב, הולך למול את בניהם. היו מכריזים בכל העיר ומודיעים להם שיתאספו לבית שר הגדול שלהם לכבוד המוהל המועלם וחכם היהודים, אז באים בהמוניהם בחדר גדול העשוי לאסיפות, והייתי מטיף להם דברי תוכחות בלשונם, לשון כרמנג'י, ונהנים מאוד מזה, ולפעמים הייתי פוסק להם את דינם על פי התורה.

והנה פעם הלכתי לעיר אחת שמה ספינדרי, ונאספו כולם אצלי, ואז פתאום היה ויכוח ביניהם, שרצו להפיל המנהיג הזקן שלהם ולהקים תחתיו את הבחור, אז שאלוני על זה וסיפרתי להם מעשי רחבעם בן שלמה המלך עד הסוף, אז ענו כולם בפה אחד, ואמרו לי תודה רבה, ועזבו את הזקן על כנו עד יום מותו, וכיבדו מאוד את תורתנו הקדושה תמיד.

[ר' שמעון עלוואן אבידני, מעשה הגדולים,
פרשת וירא, סעיף ח, עמ' רנה]

הראי"ה קוק

האדם שנשמתו מאירה בקרבו, מוכרח הוא להתבודד הרבה. החברה, התדירות של אנשים אחרים, המגושמים על פי רוב נגדו גם ברוחניותם, מעממת את אורה הבהיר של נשמתו העליונה. ומתוך כל פעולתו החשובה מתמעטת ובמקום ההטבה שהיה יכול להיטיב לחברה על ידי התבודדותו, והרחקתו ממנה ברוב הזמנים (שגם אז יש שהיחש הרוחני לא ייפסק ונגד פניו יהיה כל הדור כולו, להתפלל בעדם ולצייר את עילויים, את האוצר הטוב שבהם), יגרום לה נפילה על ידי נפילתו מפני האפילה, שהיא מאפילה את רוחניותו בקרבתם המטרדת. וצריך תלמיד חכם שיעשה את עצמו כענק זה לצואר, שנראה ואינו נראה. קשה מאד לסבול את החברה, את הפגישה של אנשים שרויים בכל מהותם בעולם אחר לגמרי, שהאישיות השקועה במהלכים רוחניים אציליים, בשאיפות מוסריות גבוהות, אין לה מגע שמה. ומכל מקום סבל זה דווקא

---

114 החכם הרב שמעון עלוואן אבידני (ה'תרמ"א [1881]-כ"ט בתמוז ה'תשמ"א [1981]) נולד בכורדיסטן, והיה מגדולי רבני העדה הכורדית בעמדייה שבכורדיסטן. בשנת תרע"ז (1917), בזמן מלחמת העולם הראשונה, והוא כבן 35, גויס לשירות כחייל בצבא הטורקי, כנראה בשל כוחו, גבורתו ומידות גופו. קשריו הטובים עם קציני הצבא והמושל הטורקי עמדו לזכותו אף שכיהן כאב בית הדין בעיר עמדייה, עת עמד בראש מפעל העלייה לארץ ישראל. החכם דאג לעליית יהודים רבים ארצה משפחות-משפחות, ובשנת תרצ"ד (1933), זכה ועלה לירושלים. החכם נודע ברבים בעיקר בזכות חיבורו "מעשה הגדולים" דרשות וסיפורים על פרשות השבוע. הוא תרגם את התנ"ך לארמית-כורדית, חיבר פיוטים, ספרי הלכה ופירושים לספר הזוהר.

הוא מצחצח את האדם ומעלהו. השפעתו הרוחנית של האדם הנעלה על הסביבה, שבאה דווקא עם הפגישה, התדירות מטהרת את הסביבה, מעלה חן של קודש על כל מי שבא במגעו.

[קובץ ג, שט"ו; שי"ט]

הרב דוד כהן, 'הנזיר', עורך 'אורות הקודש'

הראי"ה קוק
"אורות הקודש"

האינטליגנציה וההמון

האינטיליגנציה חושבת שיכולה היא להפרד מעל ההמון, שאז תהיה יותר בריאה ברוחה, יותר אצילה במחשבתה. זוהי טעות יסודית, טעות שאינה מכרת את הצד הבריא שיש בההכרות הטבעיות, בהרגשות הטבעיות, ובחושים הטבעיים, שלא נתתקנו, אבל גם לא נתקלקלו על ידי שום השפעה קולטורית.

הצד הבריא של היושר מצוי הוא באנשים גסים יותר ויותר ממה שהוא מצוי במלומדים ומוסריים בעלי מחשבה. יותר מובהקים הם המלומדים בדברים הפרטיים של המוסר, בחוקיו ודקדוקיו, אבל עצם הרגשתו זאת היא מצויה באנשים בריאים טבעיים, שהם הם ההמון, עם הארץ.

ולאו דוקא בהרגשת המוסר השרשית עולה הוא ההמון על אנשי הסגולה גם בהרגשת האמונה, הגדלות האלהית, היופי, החושיות, הכל אשר לחיים בדרך ישרה, בלתי מסוננת על ידי... הדעת וההחכמה, הוא יותר בריא וטהור בההמון.

אמנם לא יוכל ההמון לשמור בעצמו את עצומו וטהרתו, איננו יכול לקשר יפה את מושגיו, גם איננו יודע איך לעמוד בקשרי המלחמה, בעת אשר הכרות והרגשות מתנגדות וסותרות זו את זו נלחמות בנפשו מבפנים או בעולם מבחוץ. לזה צריך הוא לעזרת גדולי התושיה, המישרים לפניו את נתיבות עולמו.

אבל כשם שמשפיעים עליו עצה ותושיה, כך הוא משפיע עליהם חיים בריאים.

והצד המשותף של אצילי הרוח עם ההמון, הוא הכח המקיים את שני הצדדים על מעמדם היפה, ומשמרם מכל רקבון והתנונות מוסרית וחמרית.

[אורות הקודש ב, עמ' שסד-שסה]

ביבליוגרפיה - חזון החמ"ד בראי מחשבת ישראל

אבא שאול, חכם בן-ציון. אור לציון - זיכרון הדסה, **חכמה ומוסר.** שער העבודה ז'.

אביגדור, הרב ד"ר יעקב. **השכל וידוע.** מהד' מקסיקו תשכ"ב.

אבידני, ר' שמעון עלוואן. **מעשה הגדולים.**

אביעד, הרב ד"ר ישעיהו. **בפרוזדור.** מהד' ירושלים תש"ג.

אברבנאל, רבי יצחק. **פירוש לספר שמואל.** מהד' חורב.

אדמס, ג'ון. מתוך מכתב שכתב לחברה ההיסטורית פנסילבניה בשנת 1808.

אלבו. ר' יוסף. **ספר העיקרים.**

אליאשברג, הרב מרדכי. **שביל הזהב.** מהד' דפוס האחים שולדבערג, תרנ"ז.

אלקלעי, הרב יהודה שלמה חי. כתבי הרב אלקלעי, מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים 2014.

אריאלי, הרב יצחק. **מדרש אריאל.** ירושלים תשל"ח.

בבלי, תלמוד. האלמנה והאחים רא"ם. **ש"ס וילנא.**

בר שאול, הרב אלימלך. **מצווה ולב.** הוצאת א. ציוני, תל אביב תשכ'ו.

ברי"ט, הרב זבולון ליב. בתוך: א"י סלוצקי (עורך), **שיבת ציון א.** מהד' מכון הר ברכה תשע"ב.

גורן, הרב שלמה. **תורת המדינה.** מהד' ידיעות אחרונות, ירושלים תשנ'ו.

גירונדי. הרב נסים. **דרשות הר"ן.** מהד' ונציה (דפוס שנו) 1596.

דסלר, הרב אליהו. **מכתב מאליהו.** מהד' ארי' כרמל. ירושלים מהדורה עשירית, בני ברק תשל"ז.

הירש, הרב שמשון בן רפאל. פירושו לשמות וויקרא, מהד' מוסד יצחק ברויאר, ירושלים תשס"ב.

הכוהן, הרב אליהו בן אברהם שלמה. **שבט המוסר.** מהד' אמסטרדם תצא.

הלוי, הרב חיים דוד. **מקור חיים.** מהד' תל אביב תשכ"ח.

הלוי. רבי יהודה. **ספר הכוזרי.** מהד' הדרן, תשי"ט.

הלוי. רבי יהודה. **ספר הכוזרי.** תרגום: יהודה אבן תיבון, מהד' אינטרנט אתר דעת.

המהר"ל מפראג. יהודה ליווא בן בצלאל. **נצח ישראל ונתיבות עולם.** מהד' "החינוך" (חי"ל הניג ובניו) בע"מ, לונדון תשי"ז.

הס, הרב ישראל. **דרך אמונה**, מהד' תחיית ישראל, ירושלים תשמ"ח.

וולבה, הרב שלמה. **זריעה ובניין בחינוך.** הוצאת בית המוסר ופלדהיים, ירושלים 1995.

ויצמן עזר. **נאום הנשיא ברייכסטג הגרמני**, 1996 [(כתב: מאיר שלו). פורסם ב"ידיעות אחרונות" בכ"ד בטבת תשנ"ו (16.1.1996)].

וסרמן, הרב אלחנן בונים. **הרעיון הלאומי.** קובץ מאמרים ואיגרות א', מכון אור אלחנן-אהל תורה, ישיבת אור אלחנן, ירושלים תשמ"א.

זקס, הרב יונתן. **ראדיקלית אז ראדיקלית עכשיו - מורשת הדת העתיקה בעולם.** הוצאת מגיד, ירושלים תשע"ו.

חרל"פ, הרב יעקב משה. **מעייני הישועה.** מהד' בית זבול, ירושלים תשכ"ג.

טווין, מרק. בנוגע ליהודים, ב**מסע תענוגות לארץ הקודש** שנכתב ב-1899, הוצאת אריאל, ירושלים.

טולסטוי, לב. **מהו יהודי.** בתוך: הג'ואיש וורלד 1908 (פורסם גם בתוך: נצח ישראל - מקורות לעיון הרב שי הירש, ט"ז בתמוז, תשע"ב).

טייטלבויים, הרב יואל. **ויואל משה.** בהוצאת בית מסחר ספרים, ירושלים-ברוקלין תשכ"א.

טרונק, ישראל אליהו יהושע. **שו"ת ישועות מלכו.** יורה דעה.

יעבץ, חכם עובדיה. **יהודי צעדה וסביבותיה.** מהד' אהבת תימן, קרית עקרון תשע"ב.

כלפון, הרב משה. **גאולת משה.** מהד' נתיבות תשל"ח.

לוינס, עמנואל. **קריאות תלמודיות חדשות.** מהד' שוקן, 2004.

לוצאטו, ר' משה חיים, (רמח"ל). **דרך השם.** ילקוט ידיעות האמת, מהד' ביגון, ורשה תרצ"ז.

לוצאטו, ר' משה חיים (רמח"ל). **קל"ח פתחי חכמה.** הוצאת השכל, ירושלים תשס"ז.

מדרש תנא דבי אליהו. **סדר אליהו רבא.** לובלין תרנ"ו.

מוהליבר. הרב שמואל. מאמר: **השכל והדמיון, עם ישראל.** י"ל הכוהן פישמן (עורך). מהד' הסתדרות המזרחי, תרפ"ג.

מוהליבר. הרב שמואל. מאמר: **תעודתנו והאמצעים להשגתה.** י"ל הכוהן פישמן (עורך). מהד' הסתדרות המזרחי, תרפ"ג.

מוהליבר. הרב שמואל. שיבת ציון, מטרת נסיעתי לארץ ישראל ספר שמואל. א"י סלוצקי, ורשה תרנ"ב. ומהד' הסתדרות המזרחי תרפ"ג (1923).

מונק, הרב משה. **בנתיב הערכים.** הוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה. ירושלים תשל"ו.

מלכה, הרב משה. **דרש משה.** מהד' לוד תשנ"ד.

מלמד, הרב זלמן ברוך. **שיעורים בספר הכוזרי.** אתר אינטרנטי - ישיבה.

משאש, הרב יוסף שלום. **נחלת אבות.** מהד' אגודת אוצרות יוסף, ירושלים תשמ"ז.

ניסנבוים, הרב יצחק. **אמרי דרוש.** מהד' ורשה תרפ"ו.

ניסנבוים, הרב יצחק. **הגות הלב.** וילנא תרע"א.

נסים, הרב יצחק. **יין הטוב.** אורח חיים. מהד' י. ניסים, ירושלים תשל"ט.

סבתו, הרב חיים הכוהן. **בשפריר חביון.** ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, תל אביב 2014.

סולובייצ'יק, הרב דוב יוסף (רי"ד) הלוי. **דברי הגות והערכה.** מהד' ספריית אלינר, ירושלים.

סולובייצ'יק, הרב דוב יוסף (רי"ד) הלוי. אברהם העברי. ב-**חמש דרשות**, מכון טל אורות, ירושלים תשל"ד.

סולובייצ'יק, הרב דוב יוסף (רי"ד) הלוי. הקהילה. בתוך: דברי הגות והערכה. דוב שוורץ. מהד' אוניברסיטת בר- אילן, רמת גן 2008.

סעדון, הרב בוגיד חנינא. **אתחלתא היא.** מהד' י' דדון, ירושלים 2007.

ספורנו. רבי עובדיה. פירוש לספר שמות.

אהרן הלוי מברצלונה, **ספר החינוך**, מצווה תי"ח - אהבת ד'.

עוזיאל, הרב בן-ציון מאיר חי. **הגיוני עזיאל,** מהד' ירושלים תשנ"ג.

עוזיאל. הרב בן-ציון מאיר חי. **הלאומיות ותעודתה.** מהד' הוועד להוצ' כתבי הרב.

עוזיאל. הרב בן-ציון מאיר חי. **הגיוני עוזיאל.** מהד' הוועד להוצ' כתבי הרב.

עוזיאל. הרב בן-ציון מאיר חי. **מכמני עוזיאל.** מהד' תל אביב תרצ"ט.

פאפו. רבי אליעזר. **פלא יועץ - גאווה,** מהד' ירושלים תרס"ג.

פגיס, דן. **מחבואים**, כל השירים, הקיבוץ המאוחד, ירושלים 1991.

פורת, הרב חנן. **מעט מן האור,** לפרשת בראשית. ספריית בית אל 2007.

פינס, רבי שלמה זלמן. **מוסר המקרא והתלמוד.** מהד' ב. ירושלים תשל"ז.

פינקל, הרב נתן צבי (הסבא מסלובודקה). בתוך: י"ז זוארץ (עורך), **תבונה ג'** (תרפ"ב).

פלאג'י, הרב חיים. **פעולת צדיק לחיים.** מהד' מרדכי ישראל חיים סאמעט, ברוקלין תשמ"ז.

קאפח. הרב יוסף. **כתבים א',** י' טובי (עורך), ירושלים תשמ"ט.

קובנר, אבא. **על הגשר הצר.** 'אחד מן המניין', בתוך: ש' לוריא (עורך) על הגשר הצר - מסות בעל פה, תל אביב 1981.

קוק, הרב אברהם יצחק. **אורות הקודש,** מהד' מוסד הרב קוק ירושלים תשכ"ד.

קוק, הרב אברהם יצחק. **אורות התשובה.** מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה.

קוק, הרב אברהם יצחק. ספרים: **אורות. אורות התחיה. אורות התורה. מאמר הדור.** מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה.

קוק, הרב אברהם יצחק. **מאמר הדור.** מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה.

קוק, הרב אברהם יצחק. **דגל ירושלים. מאמרי הראי"ה,** מהד' קרן כ"ץ, מקסיקו-ירושלים תש"ם.

קוק, הרב אברהם יצחק. **הגדה של פסח בעולת ראיה ב',** מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה.

קוק, הרב אברהם יצחק. **מידות הראי"ה.** מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה.

קוק, הרב אברהם יצחק. **משפט כהן.** מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה.

קוק, הרב אברהם יצחק. **נתיבה,** גיליון י"ב בניסן תרצ"ד.

קוק, הרב אברהם יצחק. **עין אי"ה,** שבת, הוצאת מכון הרצי"ה. ירושלים תשס"ז.

קוק, הרב צבי יהודה הכוהן. **לנתיבות ישראל.** הוצאת ישיבת בית א-ל תשס"ג.

קלישר, הרב צבי הירש. איגרת לאשר אמשל רוטשילד, **הכתבים הציוניים,** מבוא והערות מאת ישראל קלויזנר, ירושלים תש"ז.

קלישר, הרב צבי הירש. **ספר הברית - פירוש לתורה פ' ויחי,** מהד' יהודה עציון, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ג.

קלכהיים, הרב עוזי. **שירת האומה לארצה.** ירושלים תשמ"ז.

רבי שמחה בונים מפשיסחא. **קול מבשר,** ההדיר: יהודה מנחם בוים, מכון תורת שמחה, 1992.

רבי שניאור זלמן מלאדי. **ספר התניא.** בתוך: אוצר חסידים, ירושלים תשנ"ב.

רבינר, הרב בנימין בינוש. **אהל בנימין.** הוצאת מורשת, תל אביב תשט"ז.

רוזנברג. פרופ' שלום. **בעקבות הכוזרי.** מהד' ספריית מעלה, ירושלים תשנ"א.

רז, שמחה. רבי אריה לוין - **צדיק יסוד עולם.** יריד הספרים, ירושלים 1996.

ריינס, הרב יצחק יעקב. **איש המאורות.** ספר הציונות הדתית, מהד' גאולה בת יהודה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה.

רמב"ם. רבי משה בן מימון. **משנה תורה.**

ש"ך, הרב אלעזר מנחם מן. **מכתבים ומאמרים.**

שבדרון, הרב שלום מרדכי. **תכלת מרדכי.** לפרשת ניצבים.

שגיב, ד"ר אסף. כתב העת **תכלת** 11 (ה'תשס"ב).

שיל"ת, הרב יצחק. "מהי ציונות דתית". כתב העת **מעשה חושב א** (תשע"ו).

שליט, ד"ר דניאל. **שיחות פנים:** אני, אנחנו והפסח, הוצאת תואי, תשנ"ה.

שלם, הרב אברהם (דוד). **אשד הנחלים.** מכון "אור המזרח", ירושלים תשס"ט.

שמר, נעמי. **שירת העשבים.** 1976.

שניאורסון, הרב יוסף יצחק. האדמו"ר הריי"צ. **ספר המאמרים,** מהד' חב"ד, ברוקלין תרנ"ט.

שפירא, הרב יהושע. **היושבת בגנים.** שיחה לפרשת ויצא, אתר אינטרנטי של ישיבת רמת גן תשע"א.

שפירא, הרב קלונימוס קלמיש (האדמו"ר מפיאסצנה). **הכשרת האברכים, מבוא השערים,** מהד' ירושלים תשכ"ו.

שקופ, רבי שמעון יהודה הכוהן. **שערי יושר.** מהד' הוועד להוצאת כתבי הגאון ר' שמעון, ניו יורק-ירושלים תש"ע.

שריר, אברהם ישראל. **גאון בתורה ובמידות - פרקים לדרכו ולדמותו של הרב שאול ישראלי.** מהד' ארז, ירושלים תשנ"ט.